

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága

(1080 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető valamennyi postán,

a kézbesítőknél, e-mailen (hirlap@posta.hu),

faxon (303-3440)

Egy évre 7500 Ft, fél évre 3900 Ft.

További információ: 06-80-444-444

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

A folyóirat megrendelhető

szerkesztőségünkben is:

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Új korszak kezdetén

Minden új esztendő, amit megéltünk, ajándék, amelyet igazán csak akkor tudunk értékelni, amikor véget ér. Vajon miről lesz nevezetes az elmúlt év? Valószínű arról, hogy egy új korszak kezdete volt. Régóta halljuk a legkülönbözőbb szakértőktől, hogy nagy változások előtt állunk. Hol globális természeti katasztrófát, hol közeli gazdasági összeomlást emlegetnek. Arra mégis kevesen gondoltunk, hogy egyik percről a másikra, ilyen hirtelen beköszönhetnek a változások.

Olyan események peregnek le előttünk, amelyeket eddig elképzelhetetlennek tartottunk, amelyeket nem értünk. Látjuk, hogy valaminek a küszöbéhez értünk, és tudjuk, hogy át kell lépünk ezt a küszöböt: az új korszakot bele kell kalkulálnunk a jövőnkbe.

De hát mit is jelent ez? Mi változott meg 2015-ben? Az újdonságok között az első helyet nyilvánvalóan az a népvándorlás foglalja el, amelynek a mi kontinensünk, Európa a célállomása. Röviden úgy jellemezhetnénk a helyzetet, hogy a végek megindultak a középpont felé. Szerte a világon legalább hírből, tévéből, moziból, a világhálóról mindenki ismeri az európai nagyvárosok csillogó fel- és alvilágát; régóta hordják levetett ruháit, használják kiszuperált járműveit, technikai berendezéseit, ismerik divatos hívószavait, neveit, reklámjait, cégjelzéseit. Mi sem természetesebb, hogy vágyakoznak utána, vágnak a jólétre, a könnyebb életre.

És ha azzal kezdik biztatni őket, hogy a gazdagság forrásvidékén szükség van rájuk, befogadják őket, akkor élni akarnak ezzel a korábban nem tapasztalt lehetőséggel, és abban bíznak, hogy most eljött az alkalom. Útra kelnek. Tudják persze, hogy milyen kétes kimenetelű lehet ez a Nagy Utazás, hogy nagy kulturális és politikai különbségekkel kell szembenézniük, mégis megpróbálják.

Mi pedig tanácstalanul forgatjuk a fejünket, és nem értjük, hogy miért történik mindez?

De valóban példátlan-e, hogy a bevándorló hajók szinte számolatlanul hozták egyik kontinensről a másikra a mindenre elszánt utasokat? A történelemből tudjuk, hogy nem. Nem is olyan régen, 1860 táján is elkezdődött valami hasonló. Igaz, hogy akkor az európaiak voltak a kivándorlók, a célállomás pedig Észak-Amerika volt. Évtizedeken át járták a szervezők az európai, köztük a magyar településeket is, toborozták, jobb megélhetéssel kecsegtették a kalandra vágyó fiatalokat. Mindannyian idézni tudjuk József Attila sorait: „kitántorgott Amerikába másfél millió emberünk”. Ő a hazai szegénység számlájára írta ezt a folyamatot.

Ma már ismertek a korabeli dokumentumok, és azt bizonyítják, hogy nem a szegényeket, hanem a magabíró fiatalokat, a középparaszti és szakmunkás fiúkat, lányokat keresték a toborzók. Az erős és vállalkozó kedvű ifjúságot. Akik közül sokan el is mentek, pedig itthon is szükség lett volna rájuk. Akkor is a szervezők finanszírozták a Nagy Utazást, persze kölcsönbe, amit később a munkabérekből kamatostul kellett visszafizetni. Ha csak Magyarországról másfél millióan mentek világgá, Európa-szerte hányan indultak útnak? És hányan kallódtak el közülük a „szerencse földjén”?

Nem tudjuk. Főként azokról van hírünk, akiknek sikerült jobb megélhetéshez jutni, akik pénzük egy részét itthon maradt családjuknak hazaküldték, akik utóbb összegyűjtött vagyonkájukkal együtt hazatértek.

Akkoriban Amerikának nagy szüksége volt az európai munkaerőre. Ma még nem tudni, hogy miért indult meg a toborzás, kinek mire van szüksége, milyen csábító ígéretek hatására keltek útra a távoli, háború sújtotta országok kivándorlói.

Csak az biztos, hogy új korszak kezdődött történetünkben.

Mezey Katalin

Szerkesztőbizottság: *Jókai Anna* (elnök),
Báger Gusztáv, *Horváth Antal*,
Kalász Márton, *Kő Pál*, *Nemes Attila*,
Salamon Konrád, *Szakály Sándor*, *Vasy Géza*

Főszerkesztő: Oláh János
E-mail: olahjanos@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7035

Munkatársak:

Berta Zsolt
(Magyar Napló Könyvesbolt,
Budapest, VIII. ker. József krt. 70.,
Józsefvárosi Galéria)
Mobil: (70) 421-9580
magyarnaplo@magyarnaplo.hu

Bíró Gergely
(olvasószerkesztő, próza)
E-mail: proza@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7031

Bornemissza Ádám (tördelőszerkesztő)

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Csontos János (Nyitott Műhely)

Mórocz Gábor (Könyvszemle, tanulmány)
E-mail: moroczgabor@magyarnaplo.hu

Nemes Attila (marketing)
E-mail: nemesattila@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 421-7962

Parragi Zoltán (ügyintéző)
E-mail: parragizoltan@magyarnaplo.hu

Réger Ádám (szerkesztő)
E-mail: regeradam@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7032

Szentmártoni Anikó
(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)
E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7030

Zsiga Kristóf (könyvkiadás)
E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7033

Zsille Gábor (vers)
E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Borító: **Oláh Mátyás László**
*

A címlapon: **Mács József**
(Fotó: **Somogyi Tibor**)

Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, választborítékkal ellátott levélre válaszolunk. Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

Mezey Katalin: *Új korszak kezdetén* 1

SZEMHATÁR

Döbrentei Kornél: <i>Őrangyalom halála</i>	3
Gál Sándor: <i>Amikor a történet folytatja önmagát</i>	6
N. Szabó József: <i>Tervezet a nemzeti műveltség átalakítására</i>	7
Serfőző Simon: <i>Nagyon messze</i>	12
<i>Mint valamikor, régen</i>	13
Kabdebó Lóránt: <i>Játék a versekkel</i> <i>Bucz Hunor a „szélcsetornában”</i>	14
Bartusz-Dobosi László: <i>A könyvek illata</i>	15
Papp-Für János: <i>nehéz; szemben a játszótérrel</i>	18
Tüskés Anna: <i>„Jól emlékszem a kedvességére, a szeretetreméltóságára és a humorára...” Beszélgetés ifj. Bibó Istvánnal Illyés Gyuláról és a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évekről</i>	19
Árkossy István: <i>Képek és háttérképek. Avagy reminiscenciák Erdély képzőművészetének budavári seregszemlén</i>	27
Bíró Gergely: <i>„Az emigráció tett íróvá”</i> <i>Beszélgetés Csenger Levente íróval</i>	35
Fehér Boldizsár: <i>Médea Pergamonban</i>	37
Both Balázs: <i>Vörösmarty; Második évforduló</i>	40
<i>Este Gulácson</i>	41
Vasy Géza: <i>Non omnis moriar</i> <i>In memoriam Juhász Ferenc</i>	42
Viiivi Luik: <i>Az idegen gyászról, amit Isten az otthonotokba hozott</i>	43
Mács József: <i>Eszter</i>	45

NYITOTT MŰHELY

Csontos János – Kövesdi Károly: <i>„Mertünk magyarok lenni”</i> <i>Pozsonyi beszélgetés Mács Józseffel</i>	53
---	----

KÖNYVSZEMLE

Kovács Imre Attila: <i>Frissült tanulságok</i> <i>Monostori Imre: Közelítések</i>	62
Kovács István: <i>Egy elfeledett magyar hadvezér nyomában</i> <i>Lázár Balázs: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagy katonai pályája</i>	65

SZERZŐINK 68

Számunkat erdélyi képzőművészek munkáival illusztráltuk.

DÖBRENTEI KORNÉL

Őrangyalom halála

*Lovaglunk e maradék tájon,
ha nem nyerünk
s nyergünk üres,
szívünk rühes,
tevegelünk.*

*Szeretet, bosszú, mindegy – fájjon.
Vagy zuhanunk fekélylő éjbe;
nyers kátránypapírból a bőre.
Szurokvadász pók ránt le mélybe,
sötétség kitanult dublőre.*

*Sivatag: olajkent homokóra,
a szél port morzsol, nem tud róla,
nem segít, hogy hány az óra.
Idő nincs, csak szélcsatorna.
De mindent elbir a dromedár,
érzi, porladt testünk hova száll;
vándordalnok, én is vezeklek,
mint akit úznek, úgy tevegleg.
Nyom nem marad, csak vak szemhatár.*

*Felhő-cafatokra tépett ég,
nincs más, csak alant vagy felettebb.
Kondenzcsík karistolta szemed,
rajta hangya is által mehet,
nem látsz vele, börtönzi jég,
jó majd gyöngé tél, és szétreped.
Kérdelek, megszállott trombitás,
holt szemben, miért e rianás,
ez volna a langy-remény jele:
enged Isten-háta hidege?*

*Szántás-barna csuhában kúszom,
mag és menny talán megfogán,
tabu azt kikaparni onnan;
túl sok megszarolt-létű túszon
kevés volt vérpocsékló roham,
fölégetett falu elüszkölten?
Utánam! – vezényszó dörren,
viszhangozza szív, s valaki lőtt...
Fölbuknak az elszántan elsők,
szívütemükből a dobverők*

*kinémulnak, pergőtűz veret,
fogy a Föld, mint a Hold s a sereg;
szuronnyal lemetszett hímtagok
venyigeszőnyegén roskadok,
most minden halál itt lett enyém.*

*Nincs szomorúbb, mint az az ország,
mely elhagyatott, mint kutyaól,
s kikopott belőle a jószág:
elnyűtt visszhang, mi visszacsahol;
zászlókból kitaposták a vért,
meggyalázták a szűzi fehért,
maradt ábránd-maszatos a zöld:
lesz még tavasz, mit degeszre tölt?*

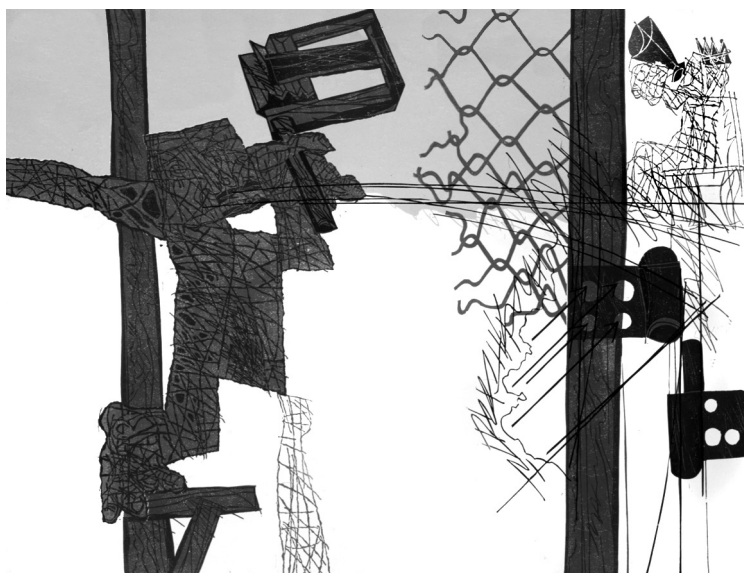
*Kék sárteke Föld, történelem-
tágásra szűkített mord való,
zordonan is szép hiedelem,
eltévedt jószág üget velem,
szó, szándék, mi gyomrából való,
nékem nem ajándék, veszedelem;
ha a tartalmát kiengedem
(a csel hősi, bár alávaló);
nem fegyverek győznek, trágyaszag,
s az emlékezet, mely ásatag,
az életre buzdítva fut tova
a Szent Mihály gyepplőtelen lova.
Gyászhuszárok, ti mindnyájan itt,
a pántlikás ösztön mit gyanít?
Magyarország, már megint hova?
Továbbra is ide, vagy oda.
YES. DA.*

*Fölöttem repül a szárnyas ló,
nekem lábaim roggyanóban,
vonszolnak testüregig porban.
Kaptat velem Trójai Faló,
én leszállani már nem merek,
fognak kék sodronyú visszerek.
Lent üvöltnek éhes farkasok,
falkába verődnek ellenem,
visszavonítani hangom rekedt,
kurtán, furcsán elbánnak velem.
Futni nem tudok, nem akarok,
sarkamban lihegnek, fönt sasok.
Elgennyedt seb borít rengeteg.
Ki az, ki innen kikecmereg?
Élek még, vagy már halott vagyok?*

*Ha kapnék egy szabályos mankót,
amit nem verlábakra szabnók,
gyors magyar invalidus volnék,
érdemermek tükrében ottlét
fénylene, majd látszik, felbukom
(lám, a hősi halált is unom).
Elöttem fehér fátyolhalom
gubancban: lelőtt őrangyalom,
egy csomóban nyugoszik velem,
oda az egyetlen védelem.*

*Összeraknálak, segít újra,
lelkemet átadva, beléd fűjva?
Röpíts turulhatáron túlra,
tanulja, mit tegyen lényegem.
Velem az alapnégy lételem,
vigyenek el egy új, nagy útra,
feküdjek mezőn, ázzak újra,
rothadjak konok megújulva,
hadd hihessem, vagyok megint még,
nem ez lesz a végzetem sírja,
remélve, hóval kezelt húsom
kitart, nem vesz reményt, nem búsong,
kibőjtöli, ha jó a csíra.*

Pomáz, 2015. július 4.

Báász Imre: Rácstörő, 1976 (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy)

GÁL SÁNDOR

Amikor a történet folytatja önmagát

1

megöregedtek lépéseim
 megroggyantak
 együtt velük gondolataim is
 bizony úgy találom lassan elfogyok
 anyag és értelem kopik semmivé
 s még csak nem is borzongató
 ahogy mindezt ide írom
 magamnak e papírosra
 s mintha a toll hegyéből
 az ég kékje csordulna alá
 betűkké formálódva
 megörökíteni e g y e t l e n történetet
 ahogy távolodik
 egyre csak távolodik tőlem
 s mégis itt anyagiasul szemem előtt
 a tiszta papíron
 bármikor vissza-olvashatóan
 és ha arról döntök hogy nem folytatom
 a történet majd folytatja önmagát
 járva láthatatlan és ismeretlen
 földi és égi utakon
 s nélkülem is eljut bár ha araszolva a célig
 fölmagaslik láthatón a csillagokig
 ahol minden emberi törvény véget ér

2

olyan kevés kell ahhoz
 hogy megértsük a halált
 az átváltozás tűnő pillanatát
 vagy egy mozdulatot
 e teljesség előtt
 amikor már nincs kimondható
 és átadható sincs már
 se szó se hang se fény
 amikor megtörténik
 a megtörténhető
 amit most tudok belőle
 a k k o r miként lesz látható
 majd és még
 ívei meddig emelkednek
 lesznek-e hullámzó vizei síkságai
 vagy erdei lankás magaslatok
 amelyek felett néma hollók köröznek
 mielőtt alvófaikra felgallyaznának

N. SZABÓ JÓZSEF

Tervezet a nemzeti műveltség átalakítására

Németh Lászlót mint gondolkodót nemcsak a kortársak egy része értette félre, magyarázta hamisan, hanem sokszor az utókor sem tudott mit kezdeni a nézeteivel. A rá való emlékezés azért is fontos, mert munkásságából sok mindent elhallgattak vagy rosszul értelmeztek. Ennek a hatalmas szellemi teljesítménynek ugyanakkor vannak vitatható részei, amelyekről viszont tudományos polémia kell folytatni.

Pluralista demokráciát akarunk megvalósítani, olyan rendszert, amelyben a legkülönbözőbb progresszív irányzatoknak is helyük van. Nemzetközi színvonalra szeretnénk felzárkózni úgy, hogy megőrizzük nemzeti karakterünket. Demokratizálási, modernizálási és nemzeti megújulási programunk kialakításakor ezért nem tekinthetünk el a Németh László-féle örökségtől. Mint minden örökséghez, az övéhez is kritikával kell közelíteni, s ami érték belőle, be kell építeni, ami idejétmúlt, a ma számára nem integrálható, azt meg kell haladni.

Ám erre az elemzésre nemcsak a téma mának szóló fontossága miatt van szükség, hanem azért is, mert Németh László 1945-ös oktatás- és tudománypolitikai koncepciója tudományosan még feldolgozatlan. A legitimációs szempontoknak alárendelt kutatás nem tudott mit kezdeni az író-gondolkodó „elit”-elképzeléseivel; sokan úgy vélték: a minőség forradalmáról vallott felfogásával Németh nem volt képes arra, hogy létrehozza az elit- és a tömegkultúra egységét. Pedig ha alapos elemzés alá vesszük Németh László felfogását, kiderül, hogy nála ez az egység kimutatható.

A tanügyet meg kell reformálni

A háború befejezése után a magyar „progresszió” kísérletet tett arra, hogy a kor kihívásait megválaszolja, és az ország demokratizálásának és modernizálásának feltételeit megteremtse. A Magyarország felemelkedését akaró pártok előtt világos volt, hogy a demokratizálás és modernizálás csak akkor lehet igazán sikeres, ha a gazdasági, társadalmi és politikai átalakulást nem választják el a kulturális fejlődéstől. A magyar „progresszió” által célul kitűzött politikai

demokrácia feltételeinek megteremtése és a modernizációs stratégia megvalósítása az akkori szakmai ismeretekkel és kulturális szinttel, valamint szemlélettel nem lett volna megvalósítható. 1945-ben ellentmondás volt a kitűzött társadalmi-politikai célok és az oktatás elmaradott intézményrendszere között. A modernizálás nagy mértékben attól függött, hogy sikerül-e a legszélesebb és legdemokratikusabb alapon álló iskolareformot megvalósítani, és egy olyan iskolarendszert létrehozni, amely nemzetközi színvonalon álló ismeretanyagot közvetít. Az oktatásügy demokratizálása érdekében fel kellett számolni a részben antidemokratikus, feudális maradványokkal is terhelt iskolarendszert.

Az iskolák sem maradhettek a Horthy-korszak szemléletmódjának keretében. A politikai fordulat új szükségletei és a tudományos fejlődés perspektivikus igénye megkívánta, hogy új koncepciót alakítsanak ki az elsajátítandó ismeretekről és az alapvető műveltségről. Olyan oktatáspolitikára volt szükség, amely a demokrácia értékeinek megvalósítását segíti, annak kiépítését lehetővé teszi. Nem véletlen, hogy az oktatás 1945-ben az érdeklődés homlokterébe került. Az oktatásügy demokratizálása nem csupán kultúrpolitikai probléma volt, hanem elsődrendű politikai kérdés lett. Az oktatással szemben támasztott követelményekre reagálva, a nemzeti művelődés és a szükségeszerű modernizáció követelményeit szem előtt tartva a különböző politikai erők oktatáspolitikai reformjavaslatokat készítettek, a korábban már kidolgozott elképzeléseiket továbbfejlesztették. A politikai erők többsége koncepciójának kialakításakor igénybe vette a pártokhoz közel álló szakértők segítségét is. A Nemzeti Parasztpárt programjának végleges formába öntése előtt például kikérte Németh László véleményét.

A Nemzeti Parasztpárt oktatáspolitikai tervei lényegében a Márciusi Front programját követték. Az 1944-es ideiglenes szervezeti szabályzat a párt egyik fontos célját az elnyomott parasztság kulturális felemelkedésében látta. 1945 elején jelent meg a „Mit akar a Nemzeti Parasztpárt?” című röplap, amely tíz pontban tartalmazta a párt programját, s állást foglalt az általános, ingyenes és az egész lakosságra kiterjedő közköztetés mellett.

A párt kultúrpolitikussait 1945-től ott találjuk az oktatási reform sürgetői között. Darvas József a Budapesti Nemzeti Bizottság április 11-i ülésén az egész iskolapolitika gyökeres átalakítását követelte. Véleménye szerint a „reakciót” hátrányosan érintő földre-

form után a következő lépés a közoktatás megtisztítása és teljes átszervezése lesz. Keresztury Dezső is iskolát sürgetett a föld mellé. A reformot az új hatalmi elit létrehozása szempontjából is sürgősnek tartotta. Véleménye szerint az új vezető rétegnek a forrásvidéke a megújult és felemelkedő parasztság, amelynek feladata betöltéséhez iskolára van szüksége. A paraszti felemelkedés előmozdítása érdekében Keresztury Dezső a hagyományos értelemben vett középiskolák és a polgári iskolák vidéki párjának, a paraszti polgárijának és a földművesek középiskolájának létrehozását is tervbe vette. Elképzelése szerint az új paraszti elitet úgy kell felnevelni, hogy ne osztályt neveljünk előítéletekkel és gyűlölködéssel, hanem népet, amely képes a nemzeti műveltség egészének befogadására és továbbadására. A parasztpárti politikus a mezőgazdasági szakképzés egész rendszerének kifejlesztését is sürgette. Ezeket az iskolákat hozzáférhetővé kívánta tenni a parasztság széles tömegei számára. A Nemzeti Parasztpártban aktívan dolgozó Illyés Gyula felkérésére készítette el a legrészletesebb reformtervet Németh László.

A tanügyi reform elsődleges célját a kulturális egyenlőtlenség megszüntetésében és a műveltség arányosabb elosztásában határozta meg. Felfogása szerint a reform kapcsolódik a földosztáshoz, az ipar államosításához és a szövetkezeti mozgalomhoz. Úgy látta, hogy a megvalósuló társadalmi egyenlőség közös műveltség nélkül nem jön létre. Ezt az élet által megkívánt közös műveltségi alapot viszont az új iskoláknak kell minél magasabb fokon megadni úgy, hogy felkészíti a társadalom minden rétegét a különböző irányokból érkező tömegkulturális hatások és szokások befogadására. Németh László a közös műveltségi alap kialakítása szempontjából fontosnak tartotta az oktatási rendszer átalakítását, de nem értett egyet a nyolcosztályos iskola létrehozásával.

Első és legfontosabb ellenérve az volt, hogy ez az elképzelés már biológiai okokból is megkérdőjelezhető. Vizsgálatai szerint az alsó és felsőbb fokú oktatás között a természetes határ a 12. év. Tanulmányi szempontból is 12. évre tette a korszakhatárt, amit azzal indokolt, hogy az elemi iskolában nincs szelekció. A nyolcosztályos általános iskolát azért is ellenezte, mert megvalósulása esetén a középiskolai oktatásra kevés lesz a négy év, abban a képzés túlszűfolttá válik. Úgy látta, hogy a nyelvtanulást és a magasabb szintű matematikaoktatást nincs értelme az elemiben elkezdni, a négyosztályos középiskolában viszont

már késő. A legfontosabb kifogása Németh Lászlónak az általános iskola ellen az volt, hogy társadalmi céljait sem éri el. Véleménye szerint a tovább nem tanulók visszatartják a továbbtanulni szándékozókát, de végül mégis lemaradnak mögöttük. Németh László a megoldást abban látta, ha a hatosztályos elemi után a gyengébb tanulók háromosztályos ipari, illetőleg mezőgazdasági szakelemibe kerülnek. A továbbtanulók pedig négyféle hatéves középiskolákban, ipari, mezőgazdasági, adminisztratív és értelmiségi iskolákban folytatnák tanulmányaikat. A középiskolák tantárgycsoportjai nagyjából azonosak lennének, csak százalékos arányuk lenne más.

A szervezeti reformok megvalósítását a 18 éves oktatási korhatárban vélte elérhetőnek. Megítélése szerint a kvalifikált munkaerő növekedése szükségessé teszi az érettségizettek számának növelését. Fontosnak tartotta a lányok továbbtanulásának elősegítését is. A műveltség szempontjából a leghátrányosabb helyzetben lévő parasztság felemelése érdekében Németh László állást foglalt a mezőgazdasági középiskolák elterjesztése mellett. A középiskolai oktatással szembeni kihívást a tananyag átszervezésétől vélte megoldhatónak. Németh László sem kívánt új tárgyakat beiktatni, csupán azok ésszerű összevonásával akart a követelményeknek megfelelni. A tudományban immár végbe ment integrációnak megfelelően az iskolai tanításban csak négy vagy öt integrált tárgy maradt. Ezek: 1. matematika–fizika–vegytan, 2. biológia, 3. történelem, 4. nyelv. E tárgycsoportok keretében a maguk összefüggésében oktatnák a korábban differenciálódott tantárgyakat. Németh László a tantárgyak összevonásánál is fontosnak tartotta a „tudásszerkezet” megváltoztatását, modernizálását. A memorizált lexikális tudás helyébe a mozgékony gondolkodást állította. Az átalakított középiskolai oktatás keretében újszerűen kívánta beilleszteni a mezőgazdasági és ipari munkát is.

Néhány idealisztikus-utópisztikus elképzeléstől eltekintve Németh László szakmailag jól kidolgozott koncepciót készített. A szakmai érvek ellenére elgondolásai nem integrálódtak sem a parasztpárti programba, sem az országos oktatási reformjavaslatba. Németh Lászlónak az iskolaügy demokratikus átalakítására vonatkozó elképzelései lényegében nem tértek el az NPP felfogásától, a párt a programot mégsem tette magáévá. Az elutasítás legfőbb oka az volt, hogy a programkészítő nem értett egyet az általános iskola létrehozásával, mint a demokrácia egyik legfontosabb politikai célkitűzésével.

Vele szemben az NPP és általában a pártok az oktatás reformját elsődlegesen politikai feladatnak tartották, annak ellenére, hogy a reform által felmerülő szakmai kérdésekkel is foglalkoztak. A kiépülő pluralista demokrácia egyik fontos feladata volt, hogy a pártok elképzeléseinek eredőjét megtalálja, az eddig meg nem jelent törekvéseket kezelje, illetve a javaslatok terén konszenzusra jusson. A koalíciós pártok oktatáspolitikai elképzeléseiről megállapíthatjuk, hogy a politikailag és világnézeti tagolt pártok oktatáspolitikai konfliktusba nem kerültek. A politikai harc ellenére a demokratikus célok érdekében az oktatás területén konszenzust teremtettek. 1945-ben valamennyi párt egyetértett abban, hogy az elavult oktatási rendszert fel kell számolni, és egy korszerű iskolarendszert kell létrehozni. Ekkoriban az oktatás átalakításának igényét elsősorban ideológiai értékekre hivatkozva kívánták végrehajtani. Minden párt ideológiai elképzelésének részét alkotta egy hangsúlyozottan demokratikus oktatási rendszer létrehozásának szükségessége. 1945-ben ennek alapja a nyolcosztályos általános iskola volt.

Az NPP vezetői és kultúrpolitikusai nyilatkozataikban egyértelműen az általános iskola mellett érveltek. Az 1945. augusztus 1-én nyilvánosságra hozott „A Nemzeti Parasztpárt kiskatéja” című pártprogram az egyik legfontosabb feladatnak a nép általános műveltségének emelését tartotta, ezért kötelezővé kívánta tenni a nyolcosztályos népiskolát. Ennek alsó tagozati tananyaga megfelel az elemi iskolák tananyagának, a felső négy osztály pedig helyettesíteni fogja a polgári és a gimnázium alsó négy osztályát. A kötelező általános iskolára épül a négyosztályos középiskola. Aki tanulmányaiban megfelelő eredményt mutat fel, az beiratkozhat az egyetemre. Az NPP az ingyenes oktatás mellett foglalt állást, leszögezte azonban, hogy ez írott malaszt marad mindaddig, amíg anyagilag nem siet a társadalom a legszegényebb rétegei, a parasztek és munkások fiainak segítségére. A párt a továbbtanulás feltételeit azzal is biztosítani akarta, hogy az iskolák mellett internátusokat, diákotthonokat kívánt felállítani, ahol a tehetséges, szegény sorsú gyermekek ingyen ételmezt, lakást, és ha kell, ruhát is kapnak.

A II. világháborút követő nemzetközi balratolódási folyamatban az oktatáspolitikai világszerte terjedő tendenciája a demokratizmus, a demokratikus jelleg hangsúlyozása. A demokratikus ideológiai értékek előtérbe kerülése ezért sem lehetett véletlen Magyar-

országon. A háború utáni „szabadabb” és „demokratikusabb” légkörben a legtermészetesebb volt a tömegeknek és a demokratikus pártoknak az a célkitűzése, miszerint az osztályok szerinti elkülönülést tükröző iskolaszervezet helyett csupán életkorok szerint tagozódó iskolarendszert kell megvalósítani. Az általános iskola létrejötte több volt, mint kultúrpolitikai probléma, politikai ügyvé vált, a demokratikus pártok második földreformnak tartották, ezért a kérdés a politikai harc keresztútjába került.

A politikai és ideológiai érvekkel alátámasztott nyolcosztályos iskola létrehozását nem lehetett kétségbe vonni. Az általános iskola 1945. augusztus 18-i felállításával az volt a cél, hogy magasabb színvonalra emelje az állampolgárok alapműveltségét, minden gyermek számára egyenlő művelődési jogot és indulási helyzetet garantáljon. A nyolcosztályos iskola az egymásra épülő iskolatípusokkal elvileg mindenki számára biztosította a társadalmi felemelkedés lehetőségét.

Létrehozása után is minden koalíciós párt, így a Németh Lászlóhoz közel álló Nemzeti Parasztpárt is az általános iskola híve maradt. Veres Péter pártelnök az Embernevelés kérdésére válaszolva elmondotta, hogy a földreform után ez az első nagy kérdése a magyarságnak. Emberré és művelt magyarrá kell tenni az eddig földtelen és jogtalan szegény parasztokat. Keresztury Dezső 1946. április 26-i, *Művelődéspolitikánk irányelvei* című előadásában a kultúrpolitika legnagyobb eredményének szintén a nyolcosztályos általános iskolát tartotta.

Az új iskola megítélésénél nemcsak a politikai szempontok voltak a meghatározók. Az általános iskola által biztosított ismeret 1945-ben még széles rétegek által meghódítandó tudás volt. Nem véletlen, hogy az érdekek és az oktatáspolitikai törekvések elsősorban az általános iskolához fűződtek. Az általános iskola nemcsak a legszegényebb rétegeket felelt meg, hanem megváltoztatta, részben meg is szüntette a regionális kulturális hátrányokat. A nyolcosztályos iskola elsősorban a vidék, a falu felemelését segítette. A legnagyobb elismerést azzal aratta, hogy mindenkinek biztosítani akarta azt a műveltséget, amit korábban a polgári iskola a kispolgárságnak nyújtott. A kulturális esélyegyenlőség megteremtése 1945-ben helyes politikai program volt. Sokan úgy gondolták, hogy az új iskolarendszer biztosítja számukra a felemelkedést, a kedvezőbb társadalmi pozícióba való jutást. Az általános iskola megteremtésekor ab-

ban bíztak, hogy az új oktatási rendszer egyenlő esélyt teremt mindenki számára a képességek kibontakoztatásához, és elősegíti a társadalom kulturális felemelkedését. Ugyanakkor kulturális és társadalmi érdek is fűződött volna ahhoz, hogy az elitiskolák is fennmaradjanak. Szükség lett volna olyan iskolákra is, amelyek a minőségi képzést segítik. Németh László gondolkodásában a minőség forradalma a nemzet életének minden területén a kedvező sorsalakítás legfontosabb feltétele. Rendszerváltozás és modernizáció idején az oktatáspolitikának ezt tolerálnia kellett volna.

A politikai pártok nézeteitől eltérő oktatáspolitikai felfogások 1945-ben azonban nem realizálódtak, mert egyetlen jelentős politikai erő sem állt mögöttük. A nem elsődlegesen ideológiai-politikai érvek alapján álló, szakmai szempontokat hangsúlyozó reformjavaslatok a hangsúlyt a differenciálásra, az individualizálásra helyezték, ezért támogatást nem remélhettek. Németh László reformelképzeléseinek „sikertelenségét” sem részbeni utópisztikus-idealisztikus jellegével kell magyarázni, hanem azzal, hogy a demokratikus célok megvalósítása közben – amivel ő is egyetértett – nem kapott fontosságának megfelelő helyet az elitképzés, a minőségi oktatás. Az oktatáspolitikai hiányossága, hogy a „kisebbség” érdekét kifejező kultúrára nem helyezett hangsúlyt, ápolását már a pluralizmus idején elhanyagolták.

A felsőoktatás komplex átalakítása

Az oktatásügyhöz hasonlóan a felsőoktatásban is olyan reformokra volt szükség, amelyek révén egyetemi-főiskolai rendszerünk képes lesz megfelelni a demokratikus átalakulás és a korszerű oktatás követelményeinek. A felsőoktatás struktúrájának átalakítása a természettudományi, műszaki-agrártudományi és közgazdasági képzés fejlesztését, kereteinek bővítését igényelte volna. Mindazok, akik egy demokratikus Magyarorszáért küzdöttek, természetesnek tartották ezen a területen is a reformokat. A felsőoktatás átalakításával kapcsolatos elképzeléseiket ideológiai értékeket, politikai szempontokat és szakmai követelményeket szem előtt tartva kívánták végrehajtani.

Az első egyetemi reformtervek 1945 áprilisában a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt kezdeményezésére, a debreceni nevelők szakszervezetének kétnapos értekezletén hangzottak el. A debreceni tanácskozáson a

„demokratikus oktatáspolitikai” által támasztott követelményeknek megfelelő felsőoktatási reform szükségességét fogalmazták meg. Olyan reformot sürgettek, amely érinti az egyetemek ideológiai-pedagógiai szemléletét, szakmai-tudományos jellegét. Ha nem is teljes mélységben, de összegezték a magyar pedagógusképzéssel kapcsolatos igényeket. A pedagógusképzés reformját valamennyi koalíciós párt szükségesnek tartotta. A pártok reformjavaslatai azonban többnyire az általánosságok szintjén fogalmazódtak meg, a pártok véleményét is tükröző, nem egy esetben felkérésre készült „szakértői” reformelképzelések viszont sokoldalúan kidolgozott reformtervek voltak.

A felsőoktatás ágazatai közül a pedagógusképzést érte a legnagyobb kihívás, ezért a koalíciós pártok is erre a területre összpontosították erőfeszítéseiket. Nem véletlen, hogy itt artikulálódtak a politikának a magyar felsőoktatás átalakítására vonatkozó leglényegesebb elképzelései.

Oktatáspolitikai reformjavaslatával együtt, annak szerves részeként készült el Németh László felsőoktatáspolitikai koncepciója. Az alsó- és középfokú oktatás átalakításánál megnyilvánuló „másság” itt tetten érhető volt. Németh László a hatékony és színvonalas oktatás megvalósítása érdekében több, az egyetemi oktatásban kialakult forma radikális megváltoztatására tett javaslatot. Többek között nem értett egyet azzal, hogy egy tíz-tizenkét hetes szemeszterben a hallgatók olyan előadásokat hallgatnak, amelyek anyaga a könyvtárakban is megtalálható, olyan ismereteket kapnak, amelyeket a könyvből is el lehet sajátítani. A felsőoktatás színvonalának emelkedését várta a felvételi vizsga bevezetésétől. Úgy ítélte meg, hogy ily módon egy évet nyerhetnek a magasabb szintű képzésre, és feleslegessé válnának az olyan vizsgák, amelyek színvonala nem üti meg az érettségi szintjét sem.

Németh László javasolta az egyetemi oktatás decentralizálását. Kezdeményezte, hogy az alacsonyabb beosztású kiváló oktatókat fokozottabban vonják be a munkába. A professzorok feladata ebben a rendszerben a példateremtés lett volna – az előadáson keresztül. Egyetemi reformelképzelése szerint a középiskolák az egyetemre készítenének fel, ezért az értelmiségi középiskolára épülne a humán egyetem, amelynek nyelvi, történeti, jogi és politikai osztályai lennének. A természettudományi képzésre épülne a biológiai és műszaki egyetem. A mezőgazdasági egyetemek a gazdasági iskolákból kapnának utánpótlást.

lást. Az adminisztratív középiskolák fölött is működhetne a „soványabb” egyetem.

Az egyetemi képzést rendkívül nyitottá kívánta tenni. Mivel az egyetemi tanulmányok feltételének a felvételit tartotta, úgy ítélte meg, hogy mindenki bárhová bekerülhet, például a borbélyból is lehet orvos, ha a felvételi vizsgát letette. Több elképzelése a hagyományos struktúrát teljesen megváltoztatta volna. Tervezete szerint minden egyetemen háromféle képesítés lett volna szerezhető: elméleti, gyakorlati és tanári.

A pedagógusképzésre vonatkozó elképzelései minden korábbi formát tagadtak. Az általa elgondolt képzési mechanizmusban az orvos, a technikus, a mérnök, az agrármérnök is tanár lett volna, mégpedig elméleti tárgyak tanára. Elképzelését azért tartotta újszerűnek, mert eddig csak egy fakultás nevelte a „nemzet műveltjeit”, most viszont az összes kar képezné a pedagógiai hajlamú fiatalokat (az egyetlen kivétel ez alól a jogi fakultás). Az egyetemi képzés hatéves. Ebből az első három vagy négy évben mind a három ág – elméleti, gyakorlati és tanári – együtt haladna, s csak azután válnának szét.

A hatéves, magasabb képzettséget adó intézmények mellett működött volna a hároméves, alacsonyabb képzést nyújtó főiskola, mert nem minden értelmiségi feladat ellátása igényel egyetemi szintű felkészültséget. Ezek a főiskolák az egyetemekhez tartoznának. Az orvosi egyetemhez tartozna a gyógyszerészeti, a védőnői, esetleg az állatorvosi főiskola, a történeti-nyelvi egyetemhez pedig a tanítóképzők, a testnevelőképzők, az újságíróképzők stb.

Indokoltnak tartotta a zenei, művészi, színészi, esetleg az építésmérnöki főiskolák egy Művészegyetem keretében történő összevonását, amely magába foglalhatná a történeti-nyelvi szakot is, hiszen „történeti gyökerekkel” ezek éppúgy a „történelemben helyezkedtek el”, mint az irodalom. Az pedig, hogy az iro-

dalmárok is művészek legyenek, legalább annyira, mint az ének- és rajztanárok, nem magas követelmény. Németh László fontosnak ítélte, hogy biztosítsanak a nem hagyományos formák között továbbtanulni szándékozók számára is lehetőségeket, hogy mind kevesebb tehetséges ember kallódjon el.

Megállapíthatjuk, hogy minden idealizmusa és utópisztikus vonása ellenére Németh László reformjavaslata volt 1945-ben a legkidolgozottabb felsőoktatáspolitikai koncepció. Annak ellenére, hogy a legradikálisabb változtatások Németh Lászlónál fogalmazódnak meg, mégis nála érvényesült leginkább az universitasban való gondolkodás. Annak ellenére, hogy tervezete nagyon sok érdekes, előremutató, az integrált oktatást elősegítő elemet tartalmazott, a kultúrpolitika nem adaptálta. Ugyanígy nem vezették be a többi, különböző helyekről érkező reformjavaslatot sem. A tervezett reformok elmaradásában a megfelelő pénzügyi-politikai feltételek hiánya mellett nem kis szerepet játszottak az egyetemi rendszer hagyományos struktúrájához ragaszkodó oktatói csoportok. A felsőoktatás fejlesztése azonban a gazdasági fejlődés

egyik alapkérdése is, amit a modernizálást sürgetők ekkor még nem artikuláltak, mert a gazdaság részéről ekkor még nem fogalmazódott meg a magasabbban képzett szakemberek iránti szükséglet. Nyomás a magyar felsőoktatást csak a pedagógusképzés területén érte, de ott sem valósult meg az átalakítás.

*

Németh László kultúrpolitikai elképzelései a „szocializmus” időszakában nemcsak hogy nem valósultak meg, hanem ellenségessé is váltak. A hatalom számára mint író is mellőzötté vált, munkássága hosszabb ideig nem kapott nyilvánosságot. A történelem azonban igazságot szolgáltatott az egyik legnagyobb magyar írónak és gondolkodónak.

Gy. Szabó Béla: Apáczai Csere János, 1946
(Magyar Nemzeti Galéria, Budapest)

SERFŐZŐ SIMON

Nagyon messze

Csoóri Sándor 85 éves

*Valaki beszélhetett hozzá,
még ama régi
otthoni időkből,
aki sovánnyá nyúzva a szűkösségtől
talán Zámoly
egyik megvénhedett
kerítése mellől szólíthatta meg,
helyettünk arra figyelt inkább.
Vagy valamely világvégi fán károgó
loboncos szél érdekelte,
képzeletében azt hallgatta,
mit kiabálhat feléje?*

*S míg átbottolt közöttünk
a tortás asztalhoz,
hol járhatott,
merre, melyik kátyús tanyán?
Ahol az udvari vályút,
mint nyitott koporsót
– elhunyt árnyék feküdt benne –
állták körül a fejkendős fák.*

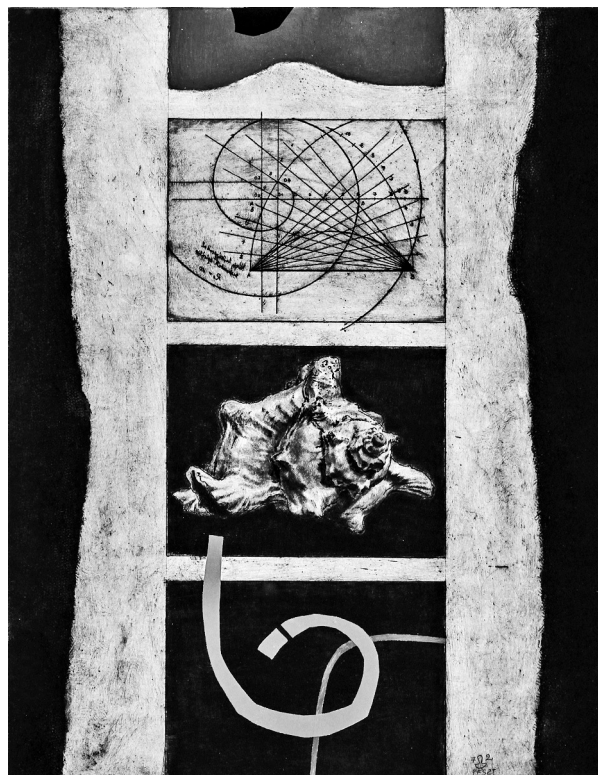
*Mit észlelt tekintete,
amely néha felénk világított?
Bedült pajtákat a láthatáron?
Arcunk helyett
kvazárokat elsuhanni
az odakinti sötétben?
Ha köztünk volt is,
tőlünk nagyon messze,
mintha lett volna már egy
másik térben,
időkön túli időkben.
Szemébe látva
mintha elláttam volna
a végtelen túlvilágba.*

Mint valamikor, régen

*De jó volna: karácsonyunk
a megnyugvás lenne,
gyertyafénye a csend.*

*Közvilágítás sorlámpái:
ádventi csillagok égnének.
A világra meghittség szállna,
megbékélne magával a lélek.*

*Szemünkben ne hervadtság,
hanem várakozás lenne.
S megszületne a szeretet,
mint valamikor, régen
ama gyermek Betlehemben.*

Feszt László: Analízis, 1972 (A család tulajdona)

KABDEBÓ LÓRÁNT
Játék a versekkel

Bucz Hunor a „szélcSATORNÁBAN”

Szeretem azt, ahogy Bucz Hunor a Térszínház produkcióin eljárászadzik szerzőkkel, darabokkal, sőt a nézőivel is. Sosem a művek rovására, mindig az alkotás lényegét keresve. Közvetlen kontaktust akar teremteni a bemutatott mű és nézőközönsége között. A szavak és mozdulatok életre keltésével egyszerre meggondolkoztatja nézőit, és egyben szórakozásukat is biztosítja. A színház legyen színház: események pergetése, szavak egymásutánjának biztosítása, gondolatok életre keltése. És persze zene. Nemcsak kíséretként, de a szavak és szövegek lényegében benne élő zene-lehetőségek kiszabadításaként. Szó – zene – tánc társításaként. És persze mindezek közé ötletes-játékos viccelődés-élcélődés. Mintha a valaha volt székclyfonóban lennénk.

Csak hogy most az egyszer önmagát tréfálta meg az örök mókamester. Megjelentette második verskötetét *SzélcSATORNÁBAN* címmel. És ennek a kötetnek ő maga tartotta meg – egykori tanítványa, mai színésze, Szabó Janó társaságában – a „sajtóbemutatóját”.

És tette ezt a maga sajátos módján. Következézetesen. Ha eddig a szerzőit nem kímélte, jelen esetben saját magát sem. A műsor végeztével még most sem tudom, hogy Bucz Hunor milyen költő. Jó? Rossz? Valódi vers-összeállító? Szavak zenére meneteltetője? Bizony csak azt tudom, két órán keresztül jól szórakoztam, művészi légkörben éltem, tőlem ezalatt akár a világ is összeomolhatott volna. És embernek éreztem magamat. Szórakozó és gondolkozó embernek.

A két ember, az egykori diák és tanára egy életen át összecsiszolódott, részei lettek annak a magyar öntevékeny színészi iskolának, amelynek emblematisz figurája a hetvenedik éve felett járó Bucz Hunor. Összeszokottan beszélgettek, a gondolatmenetbe belevonva állandóan közönségüket is. És közben verseket mondtak, olyan szürrealista fajtájúakat. Mintha García Lorca sorai közül beszélnének ki, zenéjük pedig Bartók balladás dalait reprodukálná. Egyszerre a szenvedély szava szólal meg a sorok közül, majd a sorokban ott izzik valamilyen népi mondókát utánzó zeneiség, és a kettőnek összecsiszolódása a létezés mulandósága ellenében megszólaló életöröm erejét

hirdeti. Íme hát a címadó vers: „Körbetáncolnak / Hósi halottak / Meg egy szál rózsa // Holt Duna ágon / Kacsza úsz három / Vörös alkonyat // Tárogató szó / Nagy fülű korsó / Boldog a sóhaj”.

Ezekben a szürrealista és egyben népi ihletésű verses-zenés művekben aztán önmagát is, hallgatóit is edzi, életre kelti. Én pedig úgy érzem, mintha *Dalocska* című versének megkettőződött, „egymással felelő” világából ki se szabadulhatnék: „Házunk fölött angyal bazsalyog / Én meg a kéményben matatok / Csikó prüszköl bele a kürtbe / Feketén is kojtolok tőle // Ott messzi messze fönt volt a nap / A sötétben át láthatlak / Szurok bárányok legelésztek / S a felet gondoltam egésznek”.

Szenvedélyes életértelmezés él ezekben a versekben? Egymáshoz kapcsolódó ötletekben, felszabaduló képgergetegekben? Örölnék, ha így éltem volna le életemet. Ilyen szenvedéllyel, boldog elragadtatásban, miként azt Bucz Hunor a *Vágy* című versben gyöngysorként összefűzi: „Benned dobogni volna jó / Dobrokolna vélünk kiscsikó / Mandarin-éj delelőben / Kecskegidákat terelőben / A vár alatt a köd előtt / Ölelni feltámadt temetőt / Táncolni kecskegidákkal / Virágzó jonatánfa ággal / Dobrokolna vélünk kiscsikó / Hamu hullhatna hullhatna hó / Táncolnánk jonatánfa ággal / Aranyszőrű kecskegidákkal // Benned dobogni volna jó / Mandarin-éj delelőben / Kisgidákat terelőben”.

Aztán az egész tanulságaként a *Biblia* szava visszhangzik ebben a kettős játékban: „Ne félj!” – Végül Bartókra hivatkozva a hetvenéves tanár és a hatvanéves diák népdalvariációkat rögtönöz verses formában. A színházterem hangversenyteremmé hangolódik át. Varázsolás varázst követ.

Féltem, e különleges alkalom szülte szenvedély úgy elragadja őket, hogy nem tudják abbahagyni a játékot. Olyigen fel voltak ugyanis ajzva. De rájöttem: Bucz Hunor biztos kezű színházi szakember, nagyszerű rendező. Odafordul egykori diákjához, sűg valamit, mire az ifjabbik feláll, és kezdi mondani a búcsúzó szavakat.

Íme, ha önmagát idézi a porondra Hunor, akkor is mértéktartó, nagyszerű rendező. Tudta, meddig szórakoztathat, meddig biztathat az életre minket. És amikor életreményre lendülve elszabadulhatott volna, megállt. Ránk bizta életünket. Menjetez, éljetez.

Hallom, semmilyen támogatást nem kap a Térszínház. Pedig Páskándit, Határ Győzöt őz éltetik, őz figyelmeztetnek Hrabal igazára. Megérdemelnék, hogy továbbra is életben tartsa őket közösségünk.

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ

A könyvek illata

Berda Jóskának

Miklós, ha nem dohányzott, vagy éppen senkivel sem folytatott világmegváltó beszélgetéseket, s a napi penzumát is megírta a szerkesztőségek számára, legszívesebben antikváriumokban töltötte az idejét. Főként nem vásárolni járt oda, bár az is előfordult olykor, sokkal inkább a könyvek illata miatt. Időről időre szüksége volt a szellemi környezetszennyezés ellensúlyozásaként egyfajta töltődésre, mint valami mobiltelefonnak az áramutánpótlásra. Már gyerekkorában rájött, hogy van valami misztikus erő, valami megmagyarázhatatlan energia a könyvekben.

A legjobban a '70-es, '80-as években kiadott, puha-kötéses kortárs magyar irodalmat szerette. Ezeknek az illata fejezte ki leginkább a személyiségében rejlő s az otthonosság melegére vágyó gyermeket, aki még így negyven fölött is volt. Ahogy belefúrta az orrát a könyv lapjai közé, egyszerre ott találta magát a lapok között megbúvó történet kellős közepén. Minden fáradsága, keserősége elillant. Minden lényegtelené kicsinyült, csak a könyvből áradó illat számított. Ilyenkor már csak az otthoni tájakat látta, érezte: a lába előtt a partot nyaldosó Balatont, az őszi avarégetés kesernyős szagát, a köd lucskos hínárszerűségét, a sötét égen elhúzó vadlibák feszes ívbe hierarchizált hadrendjét.

De mást üzent Miklósnak a háború előtti könyvek dohos illata, mást az ezredfordulós, modern irodalom groteszk hipochondriája. Mást a történelmi könyvek steril örülete, s megint mást a művészeti albumok attraktív parádéja, a mesekönyvek naiv egyszerűsége, a krimik banalitása, a szociográfiák matematizált okoskodása, vagy éppen a tudományos kötetek dogmatikája, s megint mást a lexikonok architektonikusan felépített gótikája. Gyakorlatilag az orrával igazodott el a Gutenberg-galaxisban.

Ha valaki egyszer megleste volna azt az éteri áhítatot, ahogy arca elé emelte a könyveket, talán el is szégyellte volna magát az intimitásnak ilyen foka látán. Miklós ugyanis szemét lehunyva fúrta bele orrát az engedékenyen széttárulkozó, hamvasfehér, kecese-

sen hajló lapok közé, s teljes lényét átadva, apró kis szippantásokkal, fokról fokra tette magáévá a kötetet. Végül, néhány perc elteltével az elcsendesült, normal levegővétel állandósága finom, negyedik dimenziós kapcsolattá szelídítette közöttük az aktust. Könyvekkel való viszonyában hátborzongató módon egyszerű volt jelen a vad testiség perverzítése és a szinte platonizmusig idealizált filozófia.

Az évek alatt gyakorlatilag függővé vált. Egyre többször volt szüksége rá, hogy legalább egy-egy szippantás erejéig bekukkantson az Elefántos Házzal szembeni antikváriumba, ahol már törzsvendégnek számított. Egy idő után teljes bizonyossággal igazodott el a könyvek között, amelyeket a tulajdonos, Miklós többszöri javaslata ellenére sem volt hajlandó a betűrendes elrendezés jól bevált módszere helyett, az illatuk alapján polcra rakni. Pedig mennyi érvet sorakoztatott fel újra és újra mellette! De hiába, a művészethez nincs mindenkinek érzéke.

Miklós szerint ugyanis az illatuk alapján kellett volna elhelyezni a könyveket, nem pedig a hagyományos módon. Meggyőződéssel hirdette, hogy az illat alapján kiválasztott könyvek az illető egyéniségéhez jobban passzolnak, mint a félrevezető, s nem egyszer csalóka fülszöveg-böngészés alapján megvásárolt példányok.

Azt állította ráadásul, hogy minden kiadónak megvan a maga által – nem feltétlenül tudatosan – kialakított sajátos könyvillata, még akkor is, ha esetleg ugyanazzal az eljárással, ugyanolyan minőségű papírral dolgozik, mint valamelyik másik kiadó.

– Már ez is komoly segítség lehetne a vevőknek a választásnál – magyarázta a tulajdonosnak –, de azért persze sok minden más is múlik még, hogy milyenné érlelődik egy-egy könyv végső illata.

Olyan plasztikusan magyarázott, hogy a tulajdonos szemében egy pillanatra érdeklődés csillant. Miklós egyből lecsapott.

– Tapasztalataim szerint az elsődleges szempont a papír minőségének, a nyomdafesték fajtájának és a kötet kiadási dátumának hármassal együtthatása. Ez a könyvészeti szentháromság adja meg ugyanis a könyvek valódi karakterét, illat-ornamentikáját. De pont ezek miatt nem lehet elhanyagolni azt a tényt sem, hogy melyik városban van a kiadó, honnan szerezte be a papírját, és főként, hogy a könyv az évek során milyen egyéb könyvek társaságában érlelődött, nemesedett. Szempont továbbá, hogy famentes papírból vagy fából, s azon belül is milyen fából készült

A novella a szerzőnek kiadónknál frissen megjelent *Füstvirágok* című kötetében szerepel.

az alapanyag. Más ugyanis a fenyőnek, a nyárnak vagy éppen a nyírfának a cellulóz-aránya, ami szintén befolyásolja az elkészült papír, illetőleg könyv illatát.

Az antikvárium látogatóközönsége először csak mintegy mellékesen hallgatott bele az eszmefuttatásba, majd egyre nyíltabb érdeklődéssel sorakozott fel a fiatalember körül. Új, eddig nem ismert szempontok, távlatok nyíltak meg előttük.

– Az sem mellékes – folytatta Miklós –, hogy kemény- vagy puhafedeles kötetről van szó, hogy kis- vagy nagyalakúra nyomták, hogy cérnafűzött, tűzött vagy esetleg ragasztott, hogy milyen vastag a könyv, s maga a papír, amiből összeáll, s végül a száliránya és a tömege. Ez utóbbi annyit jelent, hogy egy négyzetméterben mennyi a papír. Mert minél nagyobb a tömeg, annál nagyobb lesz a vastagsága is, ami – belátható – szintén fontos eleme az illatanyag milyenségének.

Egy nagy levegő, aztán folytatta.

– Sok múlik azon is, hogy a papír készítése közben a rostanyaghoz milyen töltőanyagot adnak hozzá és milyen mértékben. Kaolint, keményítőt vagy esetleg gipszet, amelyeknek az aránya nulla és húsz százalék között mozoghat. Érthető hát, ha ez is nagyban meghatározza az illatot. Az már csak ráadás, hogy ezek a töltőanyagok a papírnak sima, egyenletes felületet biztosítanak, lággyá és hajlékonyá teszik, s még az áttetszőségét, fehérségét is nagymértékben befolyásolják. Az illat szempontjából azonban ezek irrelevánsak.

Amikor az ember olyan dologról beszél, amelyben hisz, megszűnik létezni körülötte a világ. Így volt ez Miklóssal is. Annyira belemelegedett a magyarázásba, hogy ott, az üzlet közepén előkapott egy hosszúszerű cigarettát, és a tulajdonos hápogásával mit sem törődve, rágyújtott. Ez nála hozzátartozott a nagy ingerfaktort kiváltó vitákhoz, beszélgetésekhez. Ez pedig most egy ilyen alkalom volt.

– Nem elhanyagolható az enyvező anyagok jelenléte sem, amelyek közül az enyv a legfontosabb, amely csökkenti a papír nedvszívó képességét, s ezzel íróképessé teszi azt. Az enyv markáns illata, keveredve a színezőanyagok egyedi illataromájával azonban újabb színfolt a könyvillatok ilyen mértékű orgiájában. Ráadásul ipari feldolgozás esetén komoly szempont a papír szilárdságának növelése, simítása, nemesítő mázolás is, amelyek újabb kémiai tényezőkkel egészítik ki egy-egy könyvbe foglalt történet illatát.

Mindezt egy szuszra, neurotikus karlendítések közepette hadarta el. Aztán kitért még arra is, hogy teljesen más az illata a fémes hatású papírokból készült köteteknek, mint amit bordázott papírból, egy oldalon felülkezelt magas fényű papírból, esetleg matt kartonpapírból nyomtatnak. Elmesélte, hogy az sem mindegy, hogy rossz minőségű, facsiszolatoktól hemzsező, erősen savas újságnymó papírt, rongy-, illetve papírhulladék töltőanyagú író-nyomó papírt, utólag sajtolt, vászonpréselt papírt, lágy és elasztikus fatartalmú mélynyomópapírt, enyhén simított, finoman szemcsés ofszet papírt, rongycellulózt tartalmazó, tömör kidolgozású térképnyomó papírt, mindkét oldalán mázolt, fehér pigmentekből, kötőanyagokból és műanyag diszperziókból álló, mégis lágy és hajlékony műnyomópapírt, papírgyári eljárással könnyített, laza rostszerkezetű volumenizált papírt, vagy finom, vékony, bársonyos tapintású, puha fogású biblianyomó papírt használnak a cégek.

Az üzlet tulajdonosa valami érthetetlen okból kifolyólag azonban csak hümmögött, s a kezdeti lelkesedés helyett az arcára volt írva az álnok székszis, s hogy már egyáltalán nem tetszik neki a furcsa fiatalember heroikus küszködése, a csődület, s pláne a nyilvános bagózás. Halszemével úgy tekintgetett a kijárat felé, mint aki a menekülési útvonalat keresi, vagy a hivatalos közeg felbukkanását várja. Pedig Miklós még nem is mesélt a kasírozás eljárásának az illatok alakulására kifejtett jelentőségéről, s az opacitásról, azaz a papír átlátszatlanságának meghatározó szempontjairól.

Az üzenet valahogy mégsem ment át. Negyedórányi intenzív lelkesedése, kéje-kínja, intellektuális delíriuma teljesen kimerítette, s amilyen hevesen magyarázott az imént, olyan hirtelen vált teljesen némává és apatikussá. Az emberek szétoszlottak mellőle, a tulajdonos a pult mögül méregette, ő pedig, mint egy pótcselekvésként, titokban arrébb pakolt néhány könyvet a polcokon, természetesen nem a betűrendjük, hanem az illatrendjük alapján. Catalogus odorum – ahogy ő nevezte a maga által kitalált illatok szerinti katalógust.

Hazafelé olyan tökéletes illatharmóniával összeállított saját könyvtár létrehozásáról hallucinált, vizionált, amely olvasás nélkül is inspirálja a szellemet. Csak bele kell szippantani egy-egy ilyen szempontok alapján összeállított részlegbe, s máris belecsoppen az ember valamely általa választott korba, témába, tudományágba.

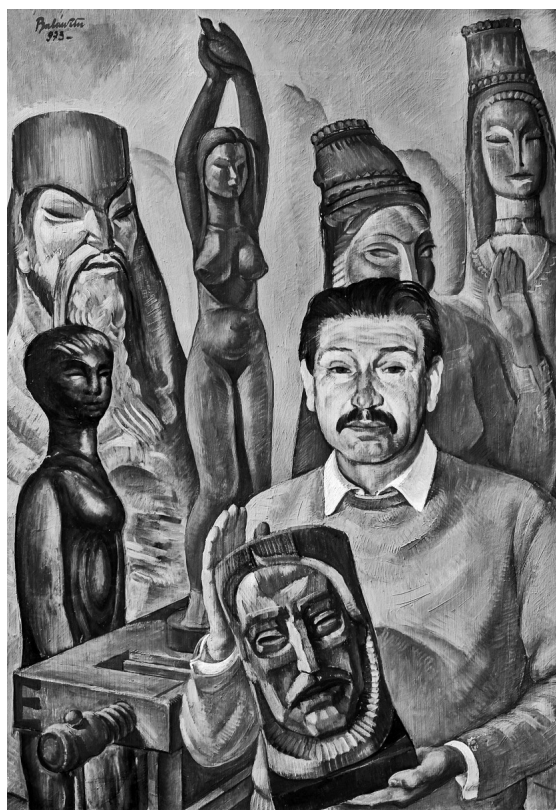
Hazaérve hetekre bezárkózott tehát a könyvtárszobájába, és lázas munkába kezdett. Ablakot nem nyitott, a telefont nem vette fel, enni csak a legszükségesebbet ette, viszont reggeltől estig dohányzott, és gyertyákat égetett. Meggyőződése volt, hogy a dohány füstje, keveredve az elfűjt gyertya kanócának csonkjából kiszivárgó sajátságosan egyedi szagmin-tával, könnyebbé teszi a válogatást, jobban kihozza a könyvek igazi illatát. Ezért, mint valami druida mágus füstölte körbe-körbe a polcokat, keresve titkos „varázsfőzetének” megfelelő arányait. Bálványimádó frivolitással becézgette, simogatta, szagolgatta könyveit. Könyvtára így egy-két héten belül, a maga illattól duzzadó terebélyességében, a valóság és az absztrakció langyos keveredéséből különleges illatharmóniává érlelődött össze. Maga lett a szenzuális moralitás. Nem lehetett közömbösnek maradni mellette.

Miklós azonban nem nagyon engedett be senkit a szentélyébe. Csak hosszas könyörgések és nagy sírások után volt hajlandó Andreával megosztani e bensőjéből előtörő, váratlan lírát, a könyvekből egybeformált illatharmóniát. Andrea azonban néhány má-

sodpercnyi bent töltött idő után borzadva fordult ki az áporodott, posványos büztől fullasztó apró egérlyukból – ahogy ő nevezte. Nem érezte, amit Miklós érzett, s azt meg pláne nem, amit a férfi szeretett volna, hogy érezzen. Soha többé nem találkoztak. Haldokló kapcsolatuk utolsó állomása ez a virtuális múzeumlátogatás lett.

A tűzoltókat pedig aznap este az ablakréseken kitóduló füsttől megriadt szomszéd öreg hölgy hívta ki az Apáca utcai lakáshoz. Az egész ház az utcára szaladt. A sors ironiája, hogy az égő könyvek illatát mindenki egyformának érezte. Olyan volt, mint egy hamvasztásos temetés.

Az utca túloldalán, kicsit feljebb egy ballonkabátos, lehajtott fejű alak körvonalai bontakoztak ki egy sötét kapualjból. Nem volt rajta semmi különös. Egy darabig némán nézte a tűzoltók erőlködését, majd közömbösen rágyújtott egy hosszúszerű cigarettára. Csak talán a füst, ami felszállt... Mintha nem a megszokott tömör, mákonyos anyagból lett volna, hanem valami áttetsző, éteri lélek-matériából. De ezt csak az öreg hölgy képzelte, ahogy utána nézett az elhaladó alaknak.

Balázs Péter: Faragott balladák (Szervátiusz Jenő arcképe), 1973
(A család tulajdona)

PAPP-FÜR JÁNOS

nehéz

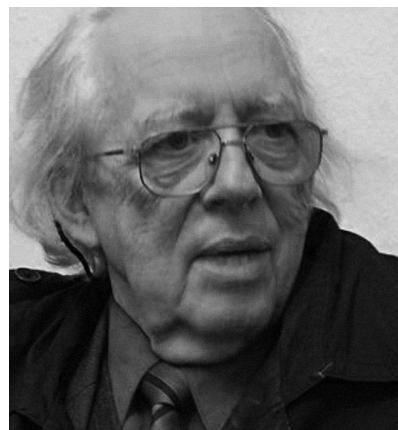
apa! úgy fénylik az arcod, akár egy tükör.
csak úgy merek veled szembenézni,
ha messze a hátad mögé állok,
valahová a horizont vállalai mögé,
ahol ha megfordulnál, akkor is
csak nehezen vennél észre.
mélyen megvágtd magad a borotvával.
szólni nem merek, nehogy még jobban
felsértsd ismeretlen arcodat,
s eltorzítsd a megmaradt vonásokat,
amiket tőled örököltem.
inkább örökre megnémulok,
és megelégsem a maradékkal.
anya a kert végén épp gyűlöli elvágni a csirke nyakát.
a legszentebbekből is kegyetlen gyilkosok lesznek.
súlyosan kopaszodom a tükör előtt,
pedig még annyira gyerekek kellene lennem.
egy lábaskába gyűjti össze a vért,
csorog a könnyem, megállíthatatlanul zokogok.
holtsápadtan hagyját pucolok az utolsó vacsorához.

szemben a játszótérrel

nem merek a szemedbe nézni,
mert mi lesz, ha nem látom benne magam,
vagy nem olyanak, amilyenek elképzelek
egy kisfiút az apja szemében.
mi lesz, ha olyan leszek, amilyen nem akarok,
amilyen soha nem akartam,
s ha te nem leszel ott a hinta mögött,
amikor tovább kellene lendülnöm
az eddig fogva tartó határainnál.
ha el sem jössz a játszótérre,
ha inkább becsukod a szemed,
és nem szeretnél velem lenni ott legbelül.
abba, azt hiszem, belehalnék,
mielőtt felmáshoznék arra a mászókára,
ahonnan végre olyan magas lehetek, mint te,
és láthatom a szemedben tükröződő
legutolsó esélyt, hogy megismerhetlek.
hogyan akkor először felismerhetlek.
apa.

„Jól emlékszem a kedvességére, a szeretetreméltóságára és a humorára...”

Beszélgetés ifj. Bibó Istvánnal Illyés Gyuláról
és a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évekről

– Milyen emlékei vannak Illyés Gyuláról?

– Személyesen ismertem Illyésékét gyerekkorom óta.¹ Nagyon fogékony korban gyakran jártam hozzájuk, mert amikor apám be volt csukva,² akkor én tizenöt éves középkezes voltam, és ők rendszeresen meghívták édesanyámat³ és Sárközi Mártát havonta, két-havonta vacsorára. Eleinte nélkülem, mert én otthon kisiskolás húgomat őriztem. Később, amikor édesanyám egyik kedves tanítványa hozzánk költözött albérlőként, húgomat őrá is bízhattuk, s akkor tájt jött meg Illyés Mária (Ika) Párizsból, ahol a gimnáziumot vé-

gezte. Ekkor már engem is hívtak, részben azért is, hogy segítsek Ikának felkészülni az itthoni érettségire. Engem érettségi után két évig nem vettek föl egyetemre apám 1956-os szerepe miatt, majd aztán 1961-ben sikerült a felvételi, amiben apám egy-két barátja is segített némiképp. Ez alatt a két év alatt az 1992-ben megszűnt Aquincum Porcelángyárban dolgoztam. Illyésék megkértek, hogy Ikát korrepetáljam, illetve a matematikát és a latint vegyük át együtt. Ezzel tapintatosan nem is annyira rajtam segítettek, mint édesanyámon, akinek apám börtönévei alatt nagyon hajszoltan kellett dolgoznia. Megállapodtunk egy akkori, ilyen helyzetben szokásos óradíjban, és a hóvégi borítékban rendszeresen ennek három-négyszeresét kaptam. Személyes kedvességük és egyéb gesztusokból is érezhető együttérzésük pedig már az első alkalommal is teljesen tárgytalanná tette azt a dilemmát, hogy a többletet vissza kell-e adnom. És végül az az érzésem is meglehetett, hogy valamennyit megdolgoztam érte, bár nem arányosan. Ez nagyon kedves volt tőlük. Mikor apám kijött a börtönből, azután is rendszeresen hívtak bennünket, és ez – számomra – csak aztán ritkult meg, amikor 1967-ben megnősültem. Ezek nagyon szép emlékek, hogy így is-

mertem őket személyesen. Tárgyi emlékem kevés van, a legkedvesebb az, amelyet 1959 karácsonyára kaptam tőlük: Szerb Antal *A világirodalom története* című művének⁴ a szerző által Illyés Gyulának dedikált példányát. Akkor már egy éve elítélték az apámat. Tulajdonképpen ez nevezhető konkrét tárgyi emlékeknek, hiszen levelezés – nyaralási és egyéb üdvözlötteken kívül – nemigen volt közöttük, több okból sem. Az egyik az, hogy nagyon közel laktunk „a hegyen”, pár utcával Illyésék alatt, a Berkenye utcában, tehát tudtak találkozni. Másodrészt a koalíciós időkben a Parasztpártban is találkoztak. A harmadik ok az, hogy a Rákosi- és Kádár-rendszerben épeszű embereknek és jó barátoknak, még ha messze is laktak egymástól, eszükbe nem jutott a véleményüket egymással írásban közölni, pláne nem postára adott írásban. Volt természetesen családi, az utókor szempontjából kevésbé érdekes levelezés,⁵ de az igazi gondo-

Az interjú 2012. február 9-én készült.

- 1 Ifj. Bibó István (1941–) életéről és munkásságáról lásd: TÓTH Áron (szerk.), *„És az oszlopok tetején lilomok formáltattak vala”. Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára*, Budapest, 2011, 325–334.; *Az Intézet munkatársai (1969–2011)*, összeáll. KERNY Terézia, *Ars Hungarica* 37 (2011), 1. sz., 94–95.
- 2 Bibó István (1911–1979) 1957–1963 között volt börtönben. Életéről lásd például: KENEDI János, *Bibó István életrajzi adatai*; KEMÉNY István – SÁRKÖZI Mátyás (s. a. r.), *Bibó István összegyűjtött munkái 4.*, Bern, 1984, 1283–1289; LITVÁN György–S. VARGA Katalin (szerk.), *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*, vál., összeáll. HUSZÁR Tibor, a felhasználó interjúkat készítette HUSZÁR Tibor és HANÁK GÁBOR, Budapest, 1995.
- 3 Bibó Istvánné Ravasz Boriska (1909–1979), lásd: MARKÓ László (főszerk.), *Új Magyar Életrajzi Lexikon V.*, Budapest, 2004, 641.

4 SZERB Antal, *A világirodalom története*, Budapest, 1941.

5 Bibó István levele Illyés Gyulához és Kozmutza Flórához. D.: Budapest, 1947. október 6. = ILLYÉS Gyuláné (vál. és szerk.), *Illyés Gyula emlékkönyv*, utószó: DOMOKOS Mátyás, Budapest, 1984, 181–182. Bibó Istvánék további levelei Illyés Gyuláékhoz: Illyés Gyula hagyatékában 22 levél és üdvözlőlap. Illyés Gyula négy

latsere csak személyesen – és néha még otthon is csak lehalkított hangon vagy fölerősített rádió mellett – történhetett. Én persze sokat nem beszélgettem Illyéssel, hanem, ha náluk voltunk, hallgattam, amit a nagyok beszéltek.

– *Mire emlékszik ezekből a beszélgetésekből?*

– Sok mindenre, de valószínűleg nem olyanra, ami hozzáadna a vele kortársak emlékeihez, akik szakmai, írói vagy politikai kapcsolatban voltak vele. Jól emlékszem a kedvességére, a szeretetreméltóságára és a humorára. A beszélgetések legfélejtetlenebb pontjai, amikor Sárközi Mártával dobták egymásnak a labdát, vagy vette azt a labdát, amit Sárközi Márta bedobott.⁶ Arra emlékszem, hogy egyszer megajándékozta Márta nénit egy régészeti leletként hozzákerült kis réz karkötővel, közölve, hogy ez egy igazi avar karkötő. De ehhez az is hozzátartozik, hogy Sárközi Mártát, aki nagyon kritikus, de nagyon kíváncsi szellem volt, foglalkoztatták a varázsvesszős dolgok, sokat olvasott a témában.⁷ Például beszélt egy kis fém karkötőről, amit pattintással föl lehetett tenni az ember karjára, és az állítólag megváltoztatja valamennyire a térerő- vagy sugárzási viszonyokat az ember körül. Ezt ő figyelte magán. Egy másik története szerint a fertődi kísérleti gazdaság egyik ribizli-táblájában volt egy bokor, amelyik összevisz-

sza virágzott, tehát, amikor kellett volna, akkor nem, és amikor már a többi elvirágzott, ez akkor kezdett virágozni stb. Erről egy ott dolgozó biológustól hallott, és elutazott megnézni, de olyankor, amikor sem a zavaros életű bokor, sem a többi, „rendes magaviseletű” nem virágzott, és nem lehetett őket megkülönböztetni. Ő a varázsvesszővel megkísérelte megállapítani, hol van, illetve melyik a „deviáns” ribizli, és eltalálta. Szóval ez állandóan téma volt a beszélgetések során, hol viccelődtek rajta, hol Márta néni hozta a történeteit, s erre volt válasz az Illyés által valamilyen alkalomból átadott avar karkötő. Sárközi Márta ellágyulva nézegette: „Jaj, de szép kis igazi avar karkötőm van nekem” – mondta –, „hát hogyan örülnék neki, hiszen ősi avar családból származom... Igaz, hogy a nagypapámat még Auernak hívták, de azért mégis...” – és még folytatta tovább. Beszélgettünk, aztán egyszer csak megint előhozta: „Nekem ez az igazi kis avar karkötő nagyon teszük.” Tündérien tudott élcélni a saját és családja zsidó származásán, s neki, aki e tárgyban sok mindenen ment keresztül, a joga, ízlése és humora is megvolt hozzá. Ha aztán Márta néni valami vaskosabbat kanyarított el, akkor Illyés – kiváló partnerként – rendszerint a prúd háziurat játszotta el: „Na, de asszonyom, hát itt van a serdületlen ifjúság...” (Ezek voltunk mi Ikával, mindketten húszévesek.) Olyan emlékeket idéztem fel, amelyek nem irodalmiak ugyan, mégis jellegzetesek. Apám hazajövele után is gyakran jártam Illyéséknél még négy évig, amíg el nem költöztem a Berkenye utcából.

– *Tihanyban is járt Illyéséknél?*

– Családilag a szüleimmel együtt nem, hacsak nem egész kisgyerek koromban. Egyszer jártam náluk egyedül Tihanyban, 1965-ben vagy '66-ban, de nem emlékszem pontosan, miért. Akkor volt egy kis motorom, és azzal jártam a szakdolgozatom készítése idején az Alföldön.⁸

– *Édesapja többször járt Tihanyban?*

– Nem tudom, hányszor, de egyszer biztosan. Többször hallottam tőle – de ez már közismert –, hogy Illyés neki olvasta föl először a zsarnokságról írt versét 1951-ben, Tihanyban, a megírás után másnap reggel.⁹ Úgy gondolom, hogy az előző esti beszélgetésben apámnak lehettek ilyen – általam otthon többször is hallott – mondatai, hogy „a zsarnokság egy és oszthatatlan”, és ez is inspirálhatta Illyést. Nem lehet az, hogy a rendőrségnél van zsarnokság és a katonaságnál nincs, az egyetemen van és a középiskolában nincs, és az sem lehet, hogy a hivatalos világban van és a privát életben nincs. Feltehetően beszélhettek erről vagy ilyesmiről, persze ami abban a versben nagy, az nem az apámtól származik,

⁸ *Alföldi mezővárosok reprezentatív építészete a 18. század második felében és a 19. század első harmadában.*

⁹ *Egy mondat a zsarnokságról* = BIBÓ István, *Válogatott tanulmányok III.*, Budapest, 1986, 462. Illyés beszéde Bibó temetésén: ILLYÉS Gyula, *Búcsú Bibó Istvántól*, Tiszatáj, 33. évf. (1979), 7. sz., 143–144. Bibó István és Illyés Gyula kapcsolatához lásd még: HUSZÁR Tibor, *Erdei Ferenc, Bibó István és a Márciusi Front*, Kortárs, 35. évf. (1991), 4. sz., 85–92.; 5. sz., 84–96.; 6. sz., 91–102.; LENGYEL András, *A fiatal Bibóról (Egy lehetséges megközelítés vázlatja)*, Kortárs, 36. évf. (1992), 2. sz., 92–98.; LENGYEL András, *Illyés Gyula és Bibó István. A magyar művelődéstörténet szerkezeti sajátosságaihoz*, Forrás, 25. évf. (1993), 3. sz., 65–77.

levele Bibó Istvánhoz: MTA Könyvtár Kézirattár, Ms 5117.220–223.

⁶ Ifj. Bibó István Sárközi Mártáról (lásd még): „*Még mindig él a Bibó családban*” *Beszélgetés ifjú Bibó Istvánnal és Bibó Istvánné Lipcsey Judittal (2000)* = SZÉCHENYI Ágnes (szerk.), *Menedékház. Sárközi Márta emlékkönyv*, Budapest, 2004, 374–387.

⁷ Uo., 385.

csak azt gondolom, hogy beszélgethettek előző este.

– *Édesapja hagyatékában maradtak fenn Illyéssel kapcsolatos fényképek vagy levelek?*

– Fényképek nincsenek az apám hagyatékában, levelezés is csak inkább az üdvözetek szintjén, hogy Tihanyba vagy Tihanyból írnak egymásnak születésnap vagy névnap alkalmából, és karácsonyi üdvözlőlapok vannak. Rendszeresen kaptak Illyéséktől dedikált köteteket szüleim, s haláluk után ezt a kedves szokást Illyések velünk folytatták.

– *Honnan jött Tanár Úr művészettörténet iránti érdeklődése és elköteleződése?*

– Ez egy furcsa történet. Kis-koromban engem úgy tartottak számon, mint aki ügyesen rajzol, s harmadik gimnazista koromban próbálgattam ezt fejleszteni abból a célból, hogy képzőművészetre vagy iparművészetre felvételizzek, és Borsos Miklós, aki ugyanehhez a baráti körhöz tartozott, elvállalta, hogy foglalkozik velem. Aztán egy fél év után nyíltan megmondta, hogy nem lát bennem a művészpályához elég tehetséget, s ez az én érzésemmel is egybeesett, nem is volt bántó, sőt inkább fellelőgeztető, mert közben bennem egyre erősödött, és érettségi előtt nem sokkal nagyon erős lett, hogy hát én filosz akarok lenni, talán leginkább tanár, és az volt a kérdés, hogy milyen szakot próbáljak. Érettségi idején, 1959-ben – egy éve ítélték el az apámat – bölcsésznek akartam menni magyar-művészettörténet szakra. Jóakaró tanáraink fogták a fejüket, és mondták, legyenek észnél, hiszen elképzelhetetlen, hogy oda felvegyenek. Arról is lebeszéltek, hogy a bölcsészetben reménykedjek a közel-

jövőben, és ha a művészet érdekel, menjek építészek, mert az műszaki pályának számít, és oda talán felvesznek, ha nem is rögtön. Ez logikusnak látszott, és járhatónak is tűnt. Ezért az érettségi előtti félévben építészeti rajzolásra tanultam és természet utáni rajzot, s arra készültem, hogy a Műegyetemre adom be a felvételi kérelmemet. Akkoriban az iskolának kellett javaslatot adni a továbbtanulásra, s ez 1959-ben úgy történt, hogy az ajánló bizottságba jöttek a Tanácstól heten, és az iskolából a bizottság tagja volt az igazgató és egy tanár. Ez a bizottság engem nem javasolt továbbtanulásra, és így nem is felvételizhettem. Egyébként az iskola részéről – ez a Rákóczi Gimnázium volt – engem apám miatt hátrányos megkülönböztetés nem ért, eltekintve egy esettől: egy hónappal azután, hogy apámat lecsukták, tehát '57 nyarán, az igazgató mereven elzárkózott attól, hogy engem jutalomból elvigyenek a börsönyi iskolai táborba ingyen, amit Gulyás József tanár úr javasolt neki, mert a biológia szakör kirándulásain én fogtam a legtöbb gyíkot és siklót a boncolásokhoz. Akkor még nem voltak védettek ezek az állatok, és én nevezetes gyíkvadász voltam. Visszatérve az érettségihez, illetve 1959-hez, amikor engem nem javasoltak, az orosz szakos Póka tanár úr, aki nagyon kedves és okos ember volt, leszólított engem az iskola előtt. Azt mondta: „Figyelj ide, kislám! Neked a Gulyás a legnagyobb protektorod, de hát hiába, nem fognak javasolni. Mert ugye heten jönnek a Tanácstól, akik az irányvonalat képviselik, és ketten vannak az iskolától, akiknek a szava akkor sem nyomna a latban, ha mindketten téged tá-

mogatnának.” Valahogy sejtettem – mint Móricka a végépcuolást –, hogy ez így lesz, de az váratlan volt, hogy nem mehetek felvételire sem. Ez a megkülönböztetés nem az iskolán múlt, de volt benne egy szórakoztató elem az iskola részéről: ugyanaz az igazgató, aki az érettségi bizonyítványomban aláírta, hogy „Bibó Istvánt ... egyetemi és főiskolai tanulmányokra kitűnően érettnak nyilvánítjuk”, édesanyámat a következő fogalmazásban értesítette az egyetemre (engem nem) javasoló bizottság döntéséről: „Értesítem a szülőt, hogy gyermekét az iskoláztatási bizottság továbbtanulásra nem javasolta. Indoklás: A tanuló osztályidegen származása miatt továbbtanulásra nem alkalmas.” A két iratot ma is közös borítékban őrzöm.

Akkoriban vette át Magyarország azt a szovjet irányelvet, hogy az értelmiségnek közelről kell megismernie a munkásosztály életét. Ezért volt egy kampány, hogy érettségi után a fiatalok előbb dolgozzanak egy-két évet, és úgy menjenek egyetemre. Apám fiatalkori barátai, Erdei Ferenc és Ortutay próbáltak segíteni a felvételem ügyében, de az érettségim után csak azt a „biztatást” tudták közvetíteni a felsőbb elvtársaktól, az említett irányelv jegyében, hogy: „Dolgozzon a fiatal Bibó, és jövőre, ha a munkahelye is javasolja, jelentkezzen.” Erdei abban tudott segíteni, hogy elhelyezkedjem az óbudai Aquincum Porcelángyárban, ahol végül is jól éreztem magam, s az ott eltöltött első év alatt megerősödtem abban az elhatározásban, hogy csak olyan szakra fogok jelentkezni – ha egyáltalán engedik –, amelyet szívem szerint és hivatásként tudnék művelni, tehát művészettörténet–magyar szakra.

Ahhoz, hogy mást csináljak, nem érdemes öt évet tanulni, mást csinálni egész harmonikusan tudok a munkásosztály kebelében is, ahol a barkácsoló kézügyességemet jól hasznosítottam, meg kísérleteztünk mindenféle színes porcelánanyagokkal és mázakkal, ezeket szívesen csináltam, még újítási díjat is kaptam. Egy év múlva már a munkahelynek kellett javasolni a továbbtanulást, úgyhogy 1960-ban a porcelángyárból adtam be a felvételit, s művészettörténetre jelentkeztem. A munkahely ugyan kicsit tanácstalan volt, hogy miképpen javasolják egy ellenforradalmár gyereket, de aztán egy jóindulatú személyzetis áthidalta a problémát, és olyan papírt adtak, ami tulajdonképpen fölért egy javaslatlaltal: „Igazoljuk, hogy vállalatunknál dolgozik, munkája és magatartása ellen kifogás nem merült fel. Ezt az igazolást egyetemi jelentkezéséhez adtuk ki.” Ezt a papírt az egyetem elfogadta, behívtak felvételire, művészettörténetre, és hely hiányában elutasítottak, de éreztem a bizottságon a jóindulatot és rokonszenvet. A dékán, Tálasi István néprajzkutató, szüleim jó barátja, a felvételi után pár nappal meglátott a buszból, amint egy másik buszra vártam, s amikor kinyílt az ajtó, majdnem kiesett rajta, úgy szólt nekem: „Kisfiam, kisfiam, maximális pontszámot értél el, fellebbezzél, majd meglátjuk.” Ez nagyon jólesett nekem, noha már tudtam protektoraimtól, hogy osztályidegent a felvételi bizottság nem vehet fel, a fellebbezéskor első fokon illetékes rektor sem, hanem csak az őszre csúszó másodfokú fellebbezéskor a miniszter. Fellebbeztünk, a minisztérium is elutasított, a levélben további dolgozásra biztat-

va, „melynek folytán felvételére később sor kerülhet”. Egy év múlva nem indult művészettörténet szak, magyar–latin szakra jelentkeztem, és akkor, a már ismert kétszeri fellebbezés után, 1961. október elején megkaptam az értesítést, hogy felvettek. Ez persze nagy öröm volt nemcsak nekem és a szűken vett családnak, hanem apámék tágabb baráti körének, így Illyéséknek is. De hogy az akkortájt már valamennyire érezhető enyhülés sem egyenletes, sem kiszámítható nem volt, mutatja az, hogy 1961 tavaszán a vállalatnál, ahol az 1960-as elutasítás után békésen továbbdolgoztam, az új személyzetis (a régi nyugdíjba ment) még igazolást sem volt hajlandó kiadni arról, hogy ott dolgozom. El is voltam keseredve, hogy enélkül nem felvételizhetek, de az egyetem elfogadta a jelentkezésemet (lehet, hogy ezt Ortutay Gyula el tudta intézni saját hatáskörében, s a munkásosztályt és értelmiséget barátkoztató kampány is alábbhagyott eddigre), szóval, ebben az évben felvettek. 1962-ben ismét indult művészettörténet, felvettem harmadik szakként, s 1963-ban a latin szakot az első szigorlat után leadtam, így magyar–művészettörténet szakon végeztem.

– *Kik voltak a tanárai?*

– A tanszékvezető Vayer Lajos volt, a másik professzor Zádor Anna. Tulajdonképpen én öhozá kötődtem a tárgya miatt, de személyesen is. Tanított még Aradi Nóra, aki engem soha nem bántott, bár a szüleim baráti körében 1950–60-as évekbeli tevékenysége miatt „nem volt jó sajtója”, pl. 1960-ban szerepe volt Borsos Miklósnak az Iparművészeti Főiskoláról való eltávolításában. Emlékszem, hogy nyár közepén találkoztam Borsos-

sal az Ady Endre utca tetején, és egy ideig együtt mentünk lefelé. Akkor engem frissen nem vettek föl, és övele is történt valami, mert kiabálva magyarázta az utcán, hogy „Ha a munkásgyerek tehetséges, úgyis föl vesszük. Ha meg tehetségtelen, hiába jön le Marx az égből, hogy súgjon neki.” Állítólag így beszélt a Főiskolán is a felvételekről döntő bizottság előtt, nyilván megfelelő „mennységű” elvtárs jelenléte mellett valamelyik tehetséges fiatal érdekében, akinek a felvételét mindenképpen szeretne volna elérni. Akkor megkérdezték tőle, hogy „Mást nem javasol, vagy nincs más?” Azt mondta: „De, van még harminc tehetségtelen.” Úgy tudom, ez volt az utolsó csepp a pohárban, kirúgták, így került ő is az „Aradi vértanúk” közé.

– *Kik tanították még?*

– Időrendi, illetve tematikus sorrendben: Oroszlán Zoltán és Dobrovits Aladár ókori művészetet, Kádár Zoltán, Dercsényi Dezső és Entz Géza Bizáncot és középkort adott elő, Vayer reneszánszot, Zádor Anna barokkot és XIX. századot, Aradi Nóra XX. századot. Voltak azután különböző bevezetések, szemináriumok, emlékmeghatározási gyakorlatok; negyedévesként ilyen órákon találkoztam a pár évvel fölöttem végzett Boskovits Miklóssal és Marosi Ernővel, mint fiatal tanársegédekkel.

– *Voltak tanszéki kirándulások?*

– Hogyne; de persze akkor csak Magyarországon. Én is ezeken kedveltem meg ezt a műfajt és bizonyos országrészeket. A kirándulásokat akkor többnyire Marosi Ernő vezette. Más oktatókra nem emlékszem, de a frissen végzettek gyakran visszajártak, s ők mesélték, hogy korábban Zádor Anna is rendszeresen részt vett a kirándu-

lásokon. 1970-ben, amikor már végeztem és dolgoztam, egyetemi társaim néhány fölöttünk végzett kollégával együtt szerveztek egy felvidéki utat, busszal, vonattal és hátizsákkal, főleg „középkorizálva”, amelyen én is részt vettem. Azt hiszem, ez teljesen magánjellegű szervezés volt, de lehet, hogy az akkor egy éve alakult Művészettörténeti Kutatócsoport adott neki valami hivatalos jelleget vagy támogatást. Tehát megpróbáltuk a határon túli dolgokat is megismerni. Az erdélyi útvonalakat csak az olyan elszánt kutatók járták, mint például az utánam végzett Barla Szabó László és ifj. Entz Géza,¹⁰ akiknek voltak ott támaszpontjaik, és saját autóval mentek a '70-es években. A '70-es felvidéki út nekem nagyon inspiratív volt: noha klasszicizmussal foglalkoztam, de általános műveltségem nagy hiányainak pótlása és a jó társaság kedvéért elmentem. A Pozsony felőli részen meg a Vág völgyében felfelé jártunk. Emlékszem, egyvalakinek volt vakuja, és gyakran teljesen sötétben próbáltunk fényképezni. Például a necpáli templomban, ahol síkmennyezetes román kori térbe egy gótikus boltozatot építettek, de az eredeti tér fala folytatódik a gótikus boltozatok fölött, és a padláson gyönyörű freskók láthatók, de oda teljesen sötétben kellett fölmenni. (Most már ki van építve, pallókkal, korláttal és villannyal.) Gyönyörű freskórészletek maradtak fenn a falon. A gótikus boltozat fölülről tölcserék sorozata a fal mellett, ahova be lehet esni. Zseblámpával megnéztük, hogy hol a freskó, és körbe-

álltunk, a töksötétben mindenki rátartotta a B-re állított fényképezőgépet, majd a vakutulajdonos ritmikusan vezényelt és villantott: egy-kettő-há-rom, nyit-platty-zár (a „platty” volt a villantás, és ha begyakoroltuk, egész jól ment). Marosi Ernő és Végh János vezette ezt a kirándulást. Ugyanebben az évben volt egy másik kirándulás, egy NDK-s csereakció, közös kirándulás Magyarországon, itteni diákoknak és frissen végzetteknek együtt az NDK-s fiatalokkal. Azt is a fiatal tanársegéd Marosi Ernő vezette, akinek már akkor is volt lendülete és tekintélye. Kedves és rendszeres látvány volt, ahogy a német diákokat kísérő, gyakran tikkadtan üldögélő professzor, amikor Marosi – rendszerint legutolsóként kijöve a megtekintett templomból – azt mondta, hogy „Also, bitte”, felpattant, kvázi vigyázzba állt egy pillanatra, és példamutatóan menetelni kezdett Marosi után.

– *Hogyan került a Művészettörténeti Kutatócsoportba?*

– Körülbelül tíz éve dolgoztam már külső munkatársként a kutatócsoportnak, amikor 1979–80 fordulóján átvettek a műemlékvédelemtől. Marosi Ernő volt az igazgatóhelyettes, s azt hiszem, az én átvételem és annak lebonyolítása is nagyjából neki köszönhető (amennyiben volt benne köszönet; részemről mindenesetre volt). Ez nyilván az igazgató, Aradi Nóra beleegyezésével történt, akinek a javára írható, hogy a „helyes ideológiai irányvonal” biztosításában – ami nyilván feladata volt – nem buzgó túlteljesítésre, hanem a szükséges és lehetséges „optimális minimumra” törekedett. Ez azt jelentette, hogy a munkatársak többségének kiválasztásakor

szakmai szempontok (is) érvényesültek, s az így odavett munkatársakat azután hagyta dolgozni, és olykor – nyilván egy bizonyos határig – a hátát is tartotta értük. Valószínűleg pontosan érezte, hogy a diktatúra puhulása folyamán az a bizonyos ideológiai minimum is csökken, és benyomásom szerint nem kíváncszott vissza az ötvenes évekbe. Ennek a magatartásnak az első, a szakmán belül jó visszhangot kiváltó megnyilatkozása talán éppen az volt, hogy a kutatócsoport indulásakor, 1969-ben Marosit vette maga mellé igazgatóhelyettesnek, aki egyébként körülbelül annyira volt marxista, mint én. A magam esetére visszatérve, átvételem előtt Marosi Ernő, mint utólag tőle megtudtam, jelezte az Akadémia személyzeti vagy ideológiai ügyekben illetékes elvtársának (szerintem nagyon helyesen), hogy egy nevezetes ellenforradalmár fiát készülnek alkalmazni. Az illető megkérdezte: „Na, és mit csinált a fiatal Bibó?” Marosi mondta, hogy semmit, ami nagyjából meg is felelt a valóságnak, mire a válasz: „Hát akkor nyugodtan vegyétek fel!” Mindezt csak azért mondom, mert nagyon jellemző a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára: akkor már nem kellett az ilyen szellemi műhelyekbe való bekerüléshez (pontosabban már korábban sem mindig kellett, de ekkor már ki is mondták, hogy nem kell) a KISZ- vagy párttagság, a hűségnyilatkozat, az ideológiai megbízhatóság, az őszintén vagy képmutatón marxista vagy vörös-farkú publikáció. Ehelyett elég volt, ha az illető „nem csinált semmit”, mármint aláírást, szamizdatolást, alternatív szervezetet vagy művészetet, külföldi publikációt és hasonlót. Mindenki automatiku-

¹⁰ KERNY Terézia (összeáll.), *Az Intézet munkatársai (1969–2011)*, Ars Hungarica, 37 (2011), 1. sz., 91–92., 99–100.

san része lett a deklarált nemzeti egységnek, kivéve ezt a néhány „forrófejű”, „értetlenkedő”, „a realitásokat figyelembe nem vevő”, „politikailag éretlen” fiataalt. Így kerültem tehát oda, a nemzeti egység részeként.

– *Az 1980-as években jelentős szerepet vállalt a Baár–Madas Református Gimnázium újjászervezésében. Hogyan indult ez a történet?*

– Ebben a családi indíttatásnak, a politikai körülmények változásának, és – ezek következményeként – a korábbi körülmények miatt „mélyhűtőbe tett” tanári hivatástudat feltámadásának is szerepe volt, katalizátorként és konkrét kezdeményezőként pedig a feleségemnek. Édesanyám a régi Baár–Madas nevezetes tanára volt, s tízéves gyerekként, de egészen közletről láttam – később pedig már nagyjából pontosan tudtam is –, hogy milyen durva és perfid módon kényszerítette a rákosista állam a protestáns egyházakat 1952-ben arra, hogy az 1948-as államosításkor nagynehezen megmaradt régi, nagyhírű és valóban kiváló középiskoláikat (az egyetlen debreceni református gimnázium kivételével) „önként” állami tulajdonba adják. Ezután nyilván a katolikus középiskolákra is sor került volna, de 1953-ban meghalt Sztálin, és jött egy általános enyhülés, 1956-ban pedig lezajlott a forradalom, és utána a Kádár-rendszer nem kívánt új frontot nyitni. Így maradt a katolikus egyháznak nyolc középiskolája, a reformátusoknak egy, az evangélikusoknak egy se. Mindezt feleségem, nagyjából hasonló indíttatásokból ugyanígy érezte, tudta, látta. A történet részletei nem férnek el itt, legyen annyi elég, hogy a klasszikus sza-

lámitaktika összes ismérvei gyönyörűen illusztrálhatók volnának vele.

Ezután több mint húsz évig mélyes hallgatás volt az egyházi iskolákról, majd 1975-ben Klaniczay Tibor írt egy cikket arról,¹¹ hogy a régi protestáns iskolák milyen haladóak voltak, de – nyilván a megjelenhetés érdekében – hozzá kellett tennie egy „vörös farkat” osztályharcos marxista alapon, hogy érthető az iskolák megszüntetése, mert amikor az osztályharc éles volt, akkor a harc hevében a proletariátus sok mindent kidob a hajóból, sajnos alapjában véve haladó dolgokat is, de amikor enyhül az osztályharc, akkor ezeket vissza kell emelni a hagyományokba. Dührohamot kaptunk, amikor ezt olvastuk, főleg a feleségem, hogy miután már megölték az iskolákat, és több mint húsz éve nő a fű a sírjukon, akkor most már szabad őket dicsérni és elsiratni. Emlékszem, a feleségem fürdette a kisfiút, és „Gyere – kiabált nekem –, emeld már be a kádba, mert olyan nehéz, emeld már be, mint Klaniczay a protestánsokat a haladó hagyományba.” Ez járta otthon nálunk, bár tudtuk, hogy ebben az egészben éppen Klaniczay nem hibás, és jó, hogy megírta a cikket.

Újabb tíz év elteltével egyszer csak felmerült, hogy a siratáson túl lehetne talán valamit csinálni is. Akkor még nem is gondoltunk arra, hogy Gorbacsov mekkora enyhülést fog hozni. Inkább csak azt éreztük, hogy nagyon puhul,

11 KLANICZAY TIBOR, *A reformáció szerepe az anyanyelvű irodalmak fejlődésében* = KLANICZAY TIBOR, *Hagyományok ébresztése*, Budapest, 1976, 296–310. – A tanulmány egy változata: *Világosság*, 17. évf. (1975), 725–731.

itt-ott már recseg a Kádár-rendszer. 1986-ban mozgalmat indítottunk azért, hogy rávegyük valahogy az egyházat, kérjen (ügyeskedjen? követeljen?) vissza legalább egy (több?) iskolát. Ez a mozgalom azután pataként belefutott a rendszerváltás folyamába; így lettem én az újraindított Baár–Madas szervezője, majd első igazgatója, de ez már egy másik és hosszú történet.¹²

– *Hogyan alakult a kapcsolata Illyés Gyulával?*

– Szüleim 1979-es haláláig ezt a kapcsolatot a ritkább találkozások mellett inkább a gyerekkori és ifjúkori emlékek, s az Ikával és férjével való barátság és rokonszenv tették élővé az „öreg Illyésék” felé is. Eközben – részben résztvevőként – közvetlen tanúja voltam például annak, hogy apámnak az 1963-as amnesztia által börtönben felejtett ’56-os foglyok érdekében indított egyik legkényesebb akciója (melyben lebukás esetén az újabb perbefogást és újabb nagyon súlyos ítéletet is kockáztatott) mennyire az Illyésék iránt való tökéletes bizalom jegyében zajlott 1967-ben.¹³ Édesapám temetésén, 1979. május 21-én barátai nevében Illyés Gyula búcsúztatta őt, ugyanez év nyarán pedig Illyéséken keresztül érkezett üzenet Szabó Zoltántól, s válaszul ugyanezen úton küldtem ki néhány kéziratot apámnak Svájcban megjelenendő, szerkesztés alatt álló tanulmánygyűj-

12 BIBÓ ISTVÁN–JÁROSI MÁRTON, *A budapesti református gimnáziumok újraindításáért. A Gönczy Pál Református Iskola-Alap (1986/88–1998)*, Budapest, 1998.

13 Erről legújabban: BIBÓ ISTVÁN, *1956 (Bibó István munkái, centenáriumi sorozat 4.)*, Budapest, 2011, 352–359, valamint ugyanezen kötetben ifj. Bibó István utószavában: *A század legizgalmasabb szocialista kísérlete*, 479, 499–500.

teményéhez.¹⁴ A kölcsönös karácsonyi ajándékozás pedig – nem üres formaságként – a nagynevű „ősök” távozása után is megmaradt a két család között.

– *Hogyan látja Illyés közéleti szerepvállalását?*

– E szerepvállalás mellé régebben is tettek itt-ott kérdőjeleket, mára pedig ez szinte divattá vált. (Kérdőjel-tevésnek nevezem az egyszerűség kedvéért azt is, ha például valaki korábban a magyarság védőbástyájaként tisztelte – őszintén? látszólag? – Illyés Gyulát, s ma mélyen hallgat róla azon a címen, hogy „a kommunistákkal barátkozott”). Én meg vagyok győződve arról, hogy amit tett, mondott, vállalt, azt nem a maga vagy családja érvényesülése, hanem a magyar irodalom és a határon túli magyarság érdekében tette. De ha valaki – akár személyes tapasztalatból, akár alapos tanulmányok útján – megismerte a Kádár-rendszert, annak tudnia kell, hogy ebben a rendszerben annak, aki egy jó ügyet igazán és hatékonyan szolgálni akart, annak az esetek nagyobb részében nem volt módja arra, hogy finnyásan válogasson abban, hogy ügye érdekében kivel áll szóba és kivel nem, kivel fog kezet és kivel nem, kitől kér valamit és kitől nem; a helyzeteket sem volt könnyű pontosan felmérni, és a következmények is inkább voltak kiszámíthatatlanok, mint kiszámíthatók. Ez diktatúrában („puhában” is) szinte mindig így van, demokráciában ritkán; és ezt a magam sokkal szerényebb és kisebb léptékű „ügyszolgálati” praxisában is tapasztaltam, például az is-

kolaügyben. Persze mind a kortársnak, mind az utókornak jogában áll – és néha kötelessége is –, hogy véleménye legyen; de e véleményalkotók közül elsősorban a magabiztos elmarasztalóknak több ismeretre és több szerénységre való törekvést ajánlanék. Más szóval: az ítélkezzék Illyés Gyula fölött, aki nagyon biztos abban, hogy ő minden helyzetben megtalálta (vagy megtalálná) az egyedül helyes arányokat, a kívánatos és lehetséges között mindig önbecsapás nélkül választott (választana), az ügy szolgálata és a tisztesség megőrzése közötti konfliktusaiból mindig tiszta lelkiismerettel és ép idegekkel került (kerülne) ki.

– *Édesapja elemzést is írt egy Illyés-versről.¹⁵ Milyen volt a kapcsolata az irodalommal?*

– Szerette a verseket, de ennek bizonyítékául a három elemzésen kívül (az Illyés-vers mellett egy Radnóti- és egy József Attilaversről is írt elemzést¹⁶) konkrét emléket nem tudok felhozni. Úgy emlékszem, ő maga mondta, hogy József Attilához a börtönben került közel. Radnótit már azelőtt is nagyon szerette, ezt tudom, s mint ha ez ’56 előtti emlék lenne... Érdekes módon arról nincs emlékem, hogy említette volna, mikor szerette meg az Ön által említett Illyés-verset. ’56 előtt ez nem lehetett, a vers ugyanis apám börtönévei alatt, az 1961-es *Új versek* című kötetben jelent meg. Egyébként a börtönből hazahozott apró emlékei között van egy féltényrnyi kis blokkfüzet, néhány te-

nyérnyi papírlap, s ezeken egészen apró betűkkel versek, prózarészletek, idézetek vannak feljegyezve, köztük az *Églakók* is, valamint börtönéletének slágvortos, de nagyon pontos kronológiája. Ezeket biztosan a börtönből hozta magával; már nem tudom megkérdezni, hogy legálisan vagy illegálisan. Mivel papírt és írószert rendszeresen nem tarthattak maguknál még kedvezményként sem, valószínűnek tartom, hogy a dolog úgy működött, hogy a kronológiát kezdettől rendszeresen memorizálta, amikor pedig olvashatott, az idézeteket, verseket megtanulta, s azokat is rendszeresen memorizálta; ha papírhoz és ceruzacsonkhoz vagy grafitbélhez jutott, leírta, ami a további memorizálásban is segített. Ha rajtaütés-szerű zárkavizit során ilyesmiket megtaláltak, azért különböző börtönfegyelmi büntetések jártak a raboknak (illegális levelezési szándék stb. címen), és persze mindig főleg papír és ceruzabél után kutattak. Ha viszont a szomszéd cella hangjaiból az elítéltek arra következtettek, hogy zárkavizit közeledik, és volt még idő, megpróbálták e nagy értékeket eldugni, végső esetben lehúzni a vécében vagy a küliben elmeríteni, ha volt miben. De így is csak akkor lehetett megúszni a büntetést, ha nem volt a társak közt besúgó (gyakran volt). A börtönből kihozott kis memória-papírok – melyeken az *Églakók* mellett Vogelweide, Ronsard, Blake, Burns, G. Keller, Rilke egy-egy verse található eredeti nyelvükön, s mellettük Radnóti, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Babits, Kardos László fordításában magyarul – valószínűleg az utolsó hónapokban íródtak, s az amnesztia előtti enyhültebb légkörben maradhattak nála a sza-

14 KEMÉNY István–SÁRKÓZI Máttyás (s. a. r.), *Bibó István Összegyűjtött munkái 1–4.*, előszó: SZÖLLŐSY Árpád, bev. SZABÓ Zoltán, Bern, 1981–1984.

15 BIBÓ István, *Églakók*, Tiszatáj, 35. évf. (1981), 2. sz., 48–51.

16 BIBÓ István, *Két verselemzés (József Attila: Négykézláb másztam; Radnóti Miklós: Sem emlék, sem varázslat)*, Confessio, 1979/4., 75–80.

badulásig. Emlékszem, hogy a szabadulása utáni hetekben még sok mindent leírt emlékezetből, nem verseket, hanem például szinte az összes cellatársa nevét, s hogy hol és mettől meddig voltak együtt. Ezek is megvannak, de már golyóstollal íródtak, és a betűk is átlépték az egymilliméteres nagyságot. Apám érdeklődését, pályafutását és életkörülményeit ismerve egyébként az tűnik valószínűnek, hogy olvasmányai között a börtönidőben voltak legnagyobb arányban verseskötetek; ennél többet és biztosabban azonban a versekhez való viszonyáról nem mernék mondani. A börtönben egyébként az olvasás viszonylagos kedvezmény volt, és egy adott készletből osztottak a raboknak időnként olvasnivalót. Ez úgy történt, hogy valami taligán tolták a könyveket, felmutattak egyet, vagy bekiabálták a címét, és megkérdezték: kéri vagy nem kéri. Ha jó hangulatban volt az, aki tolt, akkor lehetett kérni a választékból, de a folyosó végére elfogyott a választási lehetőség. Volt, hogy valaki versekre vágyott, és meg-

kapta egy regény második kötetét vagy valami két háború közötti ponyvát vagy szórakoztató művet. A kérdésre visszatérve: apám irodalmi ízlését nagyon megalapozottnak és biztosnak érzem, de a művekről kialakított véleménye – tisztán szépirodalmi művek esetében is – túlmutatott a pusztán szépirodalmi szempontokon, s erről az Európa Kiadónak adott sok lektori véleménye is tanúskodik.

– *Őn min dolgozik jelenleg?*

– Ha a „jelenleg” a nyugdíjbenmenetelem (2008) óta eltelt éveket jelenti, akkor azt mondhatom, hogy hetvenedik évüket betöltő kollégák Festschriftjeibe írtam két tanulmányt, ezek közül eddig csak az egyik jelent meg,¹⁷ és részt vettem a Sisa József által szerkesztendő *A magyar művészet (1780-tól 1890-ig)* című kézikönyv munkálataiban a protestáns templomépítészetről szóló fejezettel.¹⁸ A 2011-es

17 BIBÓ István, *A kiskunlacházi református templom építésének története* = BUBRYÁK Orsolya (szerk.), *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, Budapest, 2010, 705–716.

18 MTA BTK MKI Adattára. Budapest 2000.

év azzal telt, hogy apám születésének százéves évfordulója kapcsán három előadást tartottam (az egyik meg is jelent a Holmiban¹⁹), illetve részt vettem a rendezvényeken, levelezéséből publikáltam,²⁰ és utószót írtam munkái – centenáriumi sorozat néven összeszerkesztett – kiadásának 1956-os kötetéhez.²¹ Zádor Anna emlékére meg szeretném írni, illetve befejezni a váci székesegyház építőjének, Isidor Gannevalnak a monográfiáját, de nem nagyon jutok hozzá, mert kuratóriumi elnöke vagyok az alapítványi fenntartású Sylvester János Protestáns Gimnáziumnak, amelynek korábban igazgatója voltam, és néhány órában még tanítok is az iskolában.

Tüskés Anna

19 BIBÓ István, *Bibó István magyar önértelmezése és önkritikája*, Holmi, 23 (2011. augusztus), 8.sz., 1003–1018.

20 BIBÓ István, *Bibó István levelezése Bierbauer (Borbíró) Virgílnével és családjával I. (Bevezetés)*, Holmi, 23 (2011. augusztus), 8.sz., 939.

21 *A század legizgalmasabb szocialista kísérlete. Utószó* = [BIBÓ István], 1956, i. m., 475–503.

Deák Ferenc: Szárhegyi emlék, 1975 (Csiki Székely Múzeum, Csíkszereda)

ÁRKOSSY ISTVÁN

Képek és háttérképek

avagy reminiszcenciák Erdély képzőművészetének budavári seregszemlén

Jó pár esztendővel ezelőtt esett meg, hogy – a müncheni Alte és Neue Pinakothek remekművektől pompázó termei után áhítózva – az akkor már évtizedek óta a bajor fővárosban élő, Kolozsvárról még a nyolcvanas évek elején eltávozott régi barátommal, Tóth Lászlóval – a helyi Képzőművészeti Főiskola monumentális festészet szakának egykori docensével – arról folytattunk eszmecsere: szűkösre szabott időnkől hány órát kellene fordítanunk a két világhírű múzeum megtekintésére. A vitának komoly tétje volt – annál is inkább, mivel tőlük alig szökkenésnyire még a Pinakothek der Moderne gazdag gyűjteménye is reánk várt. Okoskodó érvek ezúttal nemigen állhattak meg lábukon, hiszen az effajta kincseket őrző szentélyekben az Idővel is dacoló művek varázsereje a tér minden egyes pontján láthatatlan sugárral hálózza be, szövi át a termeket – mestertől, kortól, tárgykörtől, stílusirányzattól, technikától függetlenül, bárhova is lépünk, bármerre tekintünk. Ám míg jómagam az erdélyi diktatúra esztendeinek rozsdamarta kalitka-világából kiröppenne – ami Lacinak is otthona volt egykoron –, inkább az emlékezetes történelmi idők búvkörének csábítását éreztem erősebb vonzerejűnek, ezért aztán Dürer, Altdorfer, Cranach, valamint a flamand és itáliai nagymesterek kisugárzásával kívántam volna inkább szembesülni, addig kiváló festő, grafikus, díszlettervező barátom inkább a moderneket választotta. Ez nem volt számomra meglepetés, hiszen jól ismertem őt.

Meg is győződhettem efelől, midőn Goya, Géricault, Manet, Degas, Toulouse-Lautrec és Cézanne művei előtt elhaladva – már a moderneket bemutató épületben, Georg Baselitz következetesen fejfelé felaggatott, méretes vásznakra felvitt alakjainak megtekintése után –, szinte sóbálványként időzött el Francis Bacon biomorf lényeinek dekódolhatatlan látványvilága előtt. Ez a hármas felépítésű, freudi álomlenyomat-szekvencia hallucinogén ihletettséggel, bomlásban erjedő vonal-univerzumával Tóth művészi életpályájának utolsó korszakát nemcsak tagadhatatlanul megérintette, de egyfajta személyes karizmá-

jú keretbe is foglalta. Ott állva a *Keresztre feszítés* (1965) című triptichon előtt, csak hosszú percek múlva szólalt meg. Közben azt fejtegette, mit jelenthet egy művész számára a kép kizárólagos szemlélésén túl az azt megalkotó személy valóságos énjével is szembesülni, a némaságában is beszédes kép megteremtőjének élő pillanatait érzékelni, hangját hallani, gesztusait, netán alkotó mozdulatait sebesen pergő filmkockák formájában lényünk erre predesztinált archiváló kamráiban megőrizni, majd bármikor, ha a helyzet úgy kívánja, akár fel is eleveníteni. A jelentől térben és időben folyamatosan eltávolodva mindez különös hangsúlyt kap a sajátos életkép-szekvenciák tükrében, miután egy mű jellege és az azt világra hozó személy egyénisége, jelleme között többnyire ok-okozati összefüggés is kimutatható.

Nemrég ötlött elém ez a múltból felderengő epizód – éppen akkor, amikor az erdélyi művészet mind eddig példátlan *Sors és jelkép / Erdélyi magyar képzőművészet 1920–1990* című seregszemlét jártam be Buda tetején, a Magyar Nemzeti Galéria termeiben. Nem kevés szó esett e rendhagyó tárlatról már ez idáig is, és minden valószínűség szerint a jövő hangjai/visszhangjai tartogatnak még egy és más közérdekű gondolatot, esetleg megszívlelendő tanulságot az eseményről mindannyiunk számára. A gazdag anyag magával ragadó összképe minden kétséget kizáró bizonyítékként szolgált arra, hogy a szóban forgó hét évtized műteremtése mind minőségében, mind pedig sokrétűségében és üzenet-értékében is példásan gazdagította nemzeti kultúránk Pantheonját – még a sorsfordulók legridegebb időszakában is. Az igencsak szerteágazó pályáveket rendszerbe foglaló kiállítási anyag bemutatása Szücs Györgynek, a Magyar Nemzeti Galéria tudományos főigazgató-helyettesének hozzáértő kurátori munkája nyomán valósulhatott meg.

A kiállított több száz mű között vándorolva, amikor Tóth László festményei előtt elidőztem, megilletődöttséggel elevenítettem fel lelki kivetítóm vásznára az ellibbent müncheni pillanatokot, mivel ma már csupán az emlékezés folyamatosan halkuló képehangjai adhatják vissza számomra lényének mindenkor nyugalmat árasztó, sugárzóan intellektuális voltát. Így keríthetett hatalmába a helyszínen akkor és ott egy olyasfajta „kettős látás”, amely egyidejűleg tette lehetővé művek élvezetét, és idézte fel – háttérképként – az azokat megálmódó és megteremtő, esztendőkön át közös sorscsapásokon együtt haladó

művésztsárok személyiségét is. Maholnap lassan már három évtizede, hogy egykori kolozsvári létem emlékszelvényei pusztán a mementó szintjén tünedeznek elő. E tárlaton pedig különösen beszédessé vált a múlt, moccanni látszott az Idő, ahogy a művek keretéből azok primér látványán túl a rejtett perspektíva érzéki csalódása újra közel hozta azokat, akikkel valaha közösen pörögtek művésznapiaink.

Jelezni szeretném: nincs szándékomban mélyebb műelemzésekbe bocsátkozni, jobbára csak teremtésáim közepette elővillanó kaleidoszkóp-képeimből idéznék fel egyet s mást; köztük olyasfélét, amelyek a szemlére kiállított tárgyakra a látogatók által kevésbé ismert mozzanataiként tarthatóak számon.

S ha már a festő, grafikus, díszlettervező Tóth László neve amúgy is szóba került, egy pillanat erejéig megállnék felesége, T. Szűcs Ilona csendéletei előtt. Ezek a metafizikus ihletésű, olykor Chirico formái szűkmarkúságával párhuzamba hozható, már-már depresszíven és lunatikusan sivár, a monokróm színskála spektrumába elhajló kompozíciók rendszerint alig egy-két szimbolikus értelemmel felruházott elemet láttatnak csupán. Hűvös, szomorú kép mindahány. Elgondolkodtatóak. Ám ennek szöges ellenteként Ica valójában nap mint nap a sugárzó jókedv körülrajongott hírnöke volt, a humor és játékosság mindenre kapható cinkosa. Amikor László elhatározta, hogy a diktatúra agóniájának elviselhetetlensége miatt egy közös kiállítás lehetőségével Németország irányában végleg elhagyják az országot, Ica határozottan ellenezte férje radikális szándékát. Ő ugyanis jól érezte magát a Szamos-parti Donát út műtermének bohém világában; intenzív társasági életet élt. Ebből László is ki-kivette részét, ám a férj szellemi elmélyülésre hajló habitusa a magány nyugalma sokszor előnyben részesítette a felesége által kedvelt életformával szemben. László e kiállításon megjelenő méretes képei igazolták is mindezt, ahogy az analitikus szerkezet formarendszereit merevítette ki a vásznon (*Kompozíció alakokkal; Az Utunk szerkesztőségében, Ica kaktusszal, A fizikus és felesége*).

Ám akkor, a Tóth család sorsának alakulásában nem akármilyen szerep hárult a Makfalván született festő-grafikus Kuszto Endrére, aki a Nagy István-i hagyományok nyomán a szénrajztechnika bravúros művészi leleménnyel megáldott mesterévé lett. Kuszto Miklóssy Gábor tanítványa volt, miként Tóth László is. Rajzai az erdők és rekettyések, vízparti hírnárosok érrendszeri képének „párlatai”; az erdélyi

flóra szívverésének érzékeny lélekkel megörökített hiteles kardiogramjai (*Fekete csend a fák között, Székely gótika, Fenyők a sziklán*). Szerénységtől áthatott galamblelkű lénye egyéni életművet volt képes megteremteni lüktetően karizmatikus fekete vonalak szövénéből.

De voltaképpen mi köze volt Kusztoznak Tóthék sorsához? Minthogy Ica minden gyözködése ellenére képtelen volt férjét szépszerével lebeszélni a végleges eltávozásról, egyfajta „művészcselhez” folyamodott: alkalomadtán szándékosan „elszólta” magát Kuszto Bandi előtt, hogy a tervezett kiállítás apropójával végleg nyugaton akarnak maradni; azt remélve, hogy Kuszto valahol csak kifecsegi a titkot, így a „bűnös” szándék az illetékes elvtársak tudomására jut, s ennek következtében bizonyosan meghíúsul majd a kiutazás is. Bár lassan baktatott az idő, ám egy szép napon a két útlevel váratlanul megérkezett – Laci öröme, Ica bánatára. Mivelhogy Kuszto Bandi – mi sem természetesebb – hallgatott. Így aztán mégiscsak el kellett jönnie a sátorbontás pillanatának. Laci évek múlva, már Németországban – némi önváddal hangjában – megvallotta nekem, hogy Ica soha, egyetlen pillanatig sem érezte otthon magát új hazájában.

Tóth László munkamódszeréről kiegészítésként még csak annyit: képei rendszerint már a fejében végleges formát öltöttek. Erős szellemi motivációtól vezérelve belső énjében előbb minden részletet nagy pontossággal kiérlelt, majd csak azt követően kezdett a kivitelezéshez. Látványvilágának megformálásakor észrevehetően nem kis szerep jutott díszlettervezői szemléletének és tapasztalatainak is. Köztisztületnek örvendő professzora, a képzőművészeti főiskola vezető tanára, Miklóssy Gábor, akinek markáns vonalakkal szerkesztett képei ugyancsak jelen voltak a királyi várban látható anyagban (*Háton fekvő akt virággal, Öregek*), egykor a következőképpen nyilatkozott erről diákjai előtt: „Fiaim, ne feledjék, hogy nem a festés az, ami a legnagyobb lelki megterhelést jelenti egy művész számára, hanem sokkal inkább az a »folyamat«, melynek során a művész »ráhangolódik«, más szóval »felkészül« az alkotás során következő műveletére”.

Utolsó korszakában Tóthnak is kedvelt témája volt a gyökérszer megjelenítése (teljességgel eltérő megközelítésben, mint Kusztoznál), a „makro” rajzolatok látványának „mikro” pontosságú leképzése; a realizmus és az absztrakció egyetlen felületen történő öszszebékítésének izgalmas kísérlete. Gyakorta dolgo-

zott tühegyes grafitceruzával. Akár még méreteres felületein is.

A szokatlan érdeklődést kiváltó sereg-szemle egyik meghatározó részét képezte a székely iskola bemutatása, különös tekintettel Csíkszereda büszkeségére, Zsögödi Nagy Imrére. Már a művek száma is kiemelte mesterét a „közkatonák” sorából, hiszen mintegy harminc lap és vászon nyújtott bepillantást erőtől duzzadó életművébe. A rajzok és metszetek mellett ikonológiai szempontból is korszakos olajképek sorakoztak a nézők előtt: *Önarckép almával*, *Kucsmás önarckép*, *Forrás*, *Rigó Mancsi* vagy a *Pihenő pásztorgyermekek*. Imre bácsi vésővel, tollal, grafittal, nádrúddal, karctűvel, ecsettel vagy bármiféle nyomhagyó szerszámmal megteremtett székely expresszionizmusa, legendásan szókimondó realitásérzete és vérbő rajzkultúrája a csíki táj levegőjének ultramarinba hajló koloritjában feloldódva egész művészgenerációk számára jelzett biztos tájékozódási irányt.

Jóleső érzéssel szemléltem Erdély kiválóságait megörökítő arcképcsarnokának elsősorban azokat a lapjait, amelyek a fametszet hangsúlyozottan nagyimrés jegyeit hordozzák magukon: határozott fekete-fehér formák tömör kontrasztjait a fény-árnyék eszközének alkalmazásával (*Ziffer Sándor portréja*, *Méliusz József portréja*, *Varga Nándor Lajos portréja*). A jól-ész érzés abból is fakadt, hogy ezek a nyomatok mind egy szálíg azon a présgépén készültek, amelyet még 1970-ben nekem adott át Imre bácsi használatra és megőrzésre. Egy megyei tárlaton szereplő lovas rézkarcrom lágyította meg az akkor már idős mester szívét, s mivel korára való tekintettel amúgy sem állt további szándékában a súlyos lendkerekek forgatása, a harmincas években leleményes székely mesterek által fabrikált masináját minden hozzátartozó egyéb grafikai szerszámmal, így karctűvel, marató tállal, hengereivel, fa-, vörös- és sárgarézducaival, valamint máig is használható festékes tégelyeivel rám tálta. Vastag filcből készült munkaköpenyével együtt a mai napig őrzöm eme ritka ereklyetárat – azok után, hogy grafikusként magam is évtizedeken keresztül az immár műtörténeti kuriózumként becsülhető gépen készítettem levonataimat. Mintha ma is hallanám Imre bácsi kissé érces hangját, látnám fel-

Tóth László: *A fizikus és felesége*, 1965
(Dr. Kovács Ádám gyűjteménye)

emelt mutatóját, ahogy a szín és a vonal kapcsolatában a rajz kivételes rendeltetéséről vall: „A grafika nem egyéb, mint az egyetlen út a festészethez”.

Egészen más jellegű fametszetek tucatja idézi a kiállításon annak a Gy. Szabó Bélának a munkásságát (nevében a Gy. jelzés gyulafehérvári származására utal), aki Nagy Imrénél kevésbé bravúros rajztudással ugyan, ám a metszőkés fáradhatatlanul kigyakorlott alkalmazásával igencsak széles körben belopta magát nem pusztán Erdély művészetszerető közönségének szívébe, de azoknak lakásaiba is. Rendszerint fardtszürke csergéket felvidítő fekete-vörös varrotások társaságában pillanthattuk meg nyomatait mázás korondi tányérok és bokályok aurájában, a Kriterion Könyvkiadó népszerű Horizont, esetleg Téka sorozatainak közelében, ahol egy-egy bizarr hangulatú Benczédi-kisszobor is megtalálható.

Gy. Szabó autodidakta festőként kezdte pályafutását. Majd a Budapesti Műszaki Egyetemen tanult, így erősen részletező metszőtechnikája (ami elsősorban tájképeinél érhető tetten) alighanem mérnöki múltjával is összefüggésbe hozható (*Rőzsehordók*, *Hármas önarckép*, *Apáczai Csere János arcképe*, *Kelemen*

Lajos arcképe). Hogy kiélhesse szenvedélyes sakkjátékos hajlamait, gyakran járt be hajdani munkahelyemre, az Utunk irodalmi-művészeti hetilap füstös szerkesztőségébe, ahol Banner Zoltán művészettörténész szerkesztő kollégámmal nem kevés emlékezetes csatát vívtak meg. Egy alkalommal maga mesélte, miként készítette pályájának induló korszakában az első levonatokat. (Mellékesen megjegyzem: örökké büszke volt arra, hogy ő nem nyomópréson, hanem kézi dörzsoléssel, egyszerű fém evőkanállal hozza létre műnyomatait; és ezt a műveletet, szignója mellett – „kézi levonat” megjelöléssel – következetesen fel is tünteti). Viszont kezdőként még első dúcait az ágyának egyik lába alá helyezte el, és a szekrény tetejéről ráugorva teremtette meg a préseléshez szükséges kellő nyomóhatást.

Nagy Imrével, ha valahol szóba került nevük, persze inkább csak baráti iróniával, de kölcsönösen és igen kitartóan fitymálták egymást. Nagy Imre szerint Gy. Szabó nem volt más, mint egy eltökélt asztalos, aki az örökös fekete-fehér látványába belefáradva, vésőjével is színeket szeretett volna felidézni. Gy. Szabó erre válaszul rutinosan legyintett, hiszen, mint mondta: Zsögöd bálványa egy pályát tévesztett mázoló, aki színekkel pepecselve folyvást grafikai hatások elérésére áhítozik, láthatóan minden eredmény nélkül már évtizedek óta.

A seregszemlén tisztán feltűnik, hogy nem egy mester – a transzilván szellemisség sugallataira hallgatva – kiemelt erkölcsi feladatként tekintett a népszerű írók, művészek és kultúrtörténeti személyiségek vonásainak megörökítésére. Több beszédes példát találunk erre a már említett Nagy Imre portréi és Gy. Szabó Béla metszetei között, de erről vallanak Cseh Gusztáv történelmi arcképcsarnokának részlemezbe mentett lapjai, vagy Gergely István szobrászművész dombormű-technikában megálmodott remek bronzplakettjei.

Ám ezen felül ide sorolható még (a kiállításon is megtekinthető volt) egy különleges panoptikum, amely a Tarcsafalván született, egykor Kolozsváron alkotó Benczédi Sándor Bolyai utcai műtermében látta meg a napvilágot. Kisplasztikában elbeszélte frappáns jellemképek gazdag sorozatáról van ezúttal szó, amelynek változatos darabjai az örökké vidám, harsány kacajú Sándor bácsi ujjai között pillanatok alatt születtek meg, ha műtermébe (amely központi fekvése miatt valóságos átjáróháznak is beillett) olyan valaki tért be, akit érdemesnek tartott az agyagából való

megörökítésre. Polcain ott sorakozott Erdély akkori művészvilágának terrakotta színűre kiégetett, kisméretű egész nemzedéke. (Ez a rendhagyó anyag ma a Csiki Székely Múzeum mütárát gazdagítja). Látogatók, köztük határon túliak is, igencsak kedvvel vásárolták az egyik legsikeresebb arcmost, Sándor bácsi önarcképét, amit az évek során számtalan változatban készített el a mester. Akkora rutint szerzett saját vonásainak megörökítésében, hogy az áramszolgáltatás ismétlődő akadozásának „hőskorában”, a váratlanul rátörő teljes sötétségben azonnal önarckép készítésébe foghatott. Ezt úgy tehetette meg, hogy nappali világosságnál begyakorolta – hátra tett kezekkel, vagyis láthatatlanban – saját vonásainak megformálását. Amikor mintázásra meginvitálva műtermében jártam magam is, bemutatta ezt a nem szokványos látványosságot, helyben bizonyítván, hogy nem pusztán „fáma” mindez, hanem maga a szintiszta valóság.

Kisplasztikájának kritikai hangvétele mellett az önkritikát is az élet örömteli pillanataiként kezelte, ezért fellegvári házának utca felőli oldalán, jól látható helyen két méretes domborművet is beépített a falakba: egyikén hatalmas kötömeget cipel (így örökítvén meg az építkezés felelősségének egykori nyomasztó pillanatait), a másikon pedig egy görnyedő nő hátán gubbaszt. Elmondása szerint: „Ő bárki lehet, akár még az asszony is”.

S ha már amúgy is sorozatokról beszéltünk, vegyünk szemügyre egy eltérő jellegűt is, mégpedig azét a művészt, aki az egy személyhez köthető alkotások mennyiségének rekordere volt ezen a tárlaton. Cseh Gusztáv *Hatvan főember* és *Jeles házak* című rézkarc sorozatairól van szó, amelyek a címlapokkal együtt 61-61 nyomattal állítanak emléket nemzeti Pantheonunk példamutató alakjainak, illetve a történelem zivataraival ma még dacoló, vagy éppen a régen porrá lett kultúrtörténeti jelentőségű építményeinknek. *Az emlékezés asztala* és az *Önarckép Kafkával* különálló grafikai lapok; mindkettő a szerző bravúros tollrajz-technikájának ikonikus darabjai. Gusztai – akinek halk szavú édesapja Id. Cseh Gusztáv, a Képzőművészeti Főiskola írásművészet tanára volt, és a betűk, a kalligráfia szeretetere engem is oktatott –, a tudatosan meglendülő vonalak világát már kisgyermekként jól ismerte, így korán megteremtette szellemi tartalommal átszótt rajzkultúrájának összetéveszthetetlen jellemvonásait. S mihelyt a testet öltött forma parádéja a zenitre ért, csupán

a tartalom elmélyítése nyújthatta számára a továbblépés valódi zálogát. A történelem mámorító aromája pedig, amely büvökörébe vonta észrevétlenül, nemzeti fogantatású vallomásokot hívott életre portré- és műemléksorozatainak míves képtereiben.

Cseh igen szoros baráti kapcsolatot ápolt Gergely István elismert kolozsvári szobrászművésszel. Kettőjük világszemléletének lényegi azonossága, valamint műtermeik közvetlen szomszédsága motiválhatta Gergelyt is a hasonló tradíciókban gyökerező alkotások megálmodására. (A seregszemlén tizenhat holló-fekete domborműve sorakozott a falakon: *Ady Endre, Benedek Elek, Báthory István, Bethlen Gábor* stb.). Végső soron így ölthettek alakot művelődéstörténetünk zászlóvivőinek hitelesen dokumentált, síkban és plasztikában is kivitelezett képmásciklusai. (Még lehet, talán épp akkoriban kezdett csírázni bennem is egy hasonló szándék – ami viszont csak évtizedekkel később valósult meg –, hogy a piktúra legnagyobbjainak állítsak emléket, ezúttal szélesebb értelmezésben, európai kitekintéssel, vászonra megfestve, miként azt nemrégiben a *Nagy mesterek* című, reneszánsz és barokk festőművészek arcképcsarnokát felidéző kötetemben meg is tettem).

Cseh Gusztival és Gergely Pistával sűrűn bejártuk Székelyföld szép emlékhelyeit; ilyenkor többnyire Alsócsernátonban horgonyoztunk le a Haszmann család múzeumértékű néprajzi gyűjteménnyel hívogató, vendégszeretetéről elhíresült birtokán. Ott, ahol ma a szelek cibálta óriás fenyők alatt Gusztinak cserzett kopjafa állít emléket immár örökkön tartó vándorútján; Gergely Pistának pedig saját keze munkája, a székely kultúrhistoria neves szülöttjét, Bod Pétert ábrázoló szobra, amellyel az 1973-ban hivatalosan is kapunyitó Csernátoni Múzeumot, valamint a becses szülőtről elnevezett Közművelődési Egyesületet ajándékozta meg.

Nyári alkotótáborok már akkor hívogattak művészeket szép számmal Erdély-szerte. Talán a gyergyószárhegyi Lázár-kastélyban működő volt a legismertebb mindahány közül. De szép pillanatok emlékeztetnek a Sepsiszentgyörgytől alig három kilométernyire meghúzódó Árkos településen eltöltött napokra is, báró Szentkereszty Béla romantikus környezetben bujkáló, csónakázótóval, hidakkal, ligetekkel tarkított kastélyának idilli hangulatokat sugalmazó egykori birtokán. Plugor Sándor festőművész (becenevén: PöSö) – akinek jó néhány remekbe szabott munkájával a budavári seregszemlén is találkozhattunk (*Olvásó, Illyés*

Gyula illusztráció, Szilágyi Domokos emlékére, Önarckép stb.) – maga is jelen volt több alkalommal Árkoson. Festő létére eminens rajzolóként és illusztrátorként is tekintettünk rá; jellemzően fekete alapú fehér érrendszerekben lüktető rajzai, olykor barokkosan, máskor puritán dallamvonalak szüksévaságával elbeszélve, igen népszerűek lettek.

Árkosra érkezésünk után, még pár napig Plugor, Gergely, Cseh és jómagam is, a környékkel való ismerkedés közepette önfeledten „kortyolgattuk” a szellemlazító percekét – ahelyett, hogy verejtékes munkával ütöttük volna agyon a kacérkodó helybéli romantikát. Így aztán igencsak váratlanul ért, amikor Sylvester Lajos, a Sepsiszentgyörgyi Színház egykori színigazgatója, akkoriban a Művelődési Bizottság vezetője telefonon, némi aggodalommal a hangjában közölte: Nagy Ferdinánd, a megyei pártbizottság első embere egy órán belül látogatást kíván tenni a táborban, hogy bizonyoságot nyerjen, miféle remekműveket hoztak létre a meginvitált mesterek. Persze bemutatható művek nem léteztek. Egyetlenegy sem. Legalábbis akkor még nem. A két fekete gépjármű pedig máris gördült befelé az egykor lópatákhöz szokott, békebeli időket megélt gyöngykavicsos ösvényszalagon.

Nem tehattünk mást: fogadnunk kellett az érkezőt. Méghozzá ott, ahol a kastély egyik szárnya alatt tisztes vinotéka húzódott meg, amely a téli hónapok mezőgazdasági konferenciáinak időszakában sokak kedvelt tartózkodási helye volt. Ominózus találkozásunkkor Gergely Pista, mihelyt mód nyílt rá, nyomban helyet foglalt Nagy Ferdinánd szomszédságában, a biztonsági legények pedig – borpince ide, borpince oda – (tán bizalom hiányában?) a magukkal hozott italosüvegeket helyezték el a terebélyes tölgyfaasztalon. S még mielőtt bármiféle diskurzus kezdetét vehette volna, Gergely határozott szókimondásával, eltaposhatatlan igazságérzetével, esélyt sem adva bárkinek a közbeszólásra, magával ragadón kezdte ecsetelni a Miklóssy Gábortól hallott teóriát, ami a „fejben” történő alkotás szükségességét helyezi mindenekkel szemben előtérbe. Ami közismerten arról szólt, hogy minél teljesebb művet szándékozunk létrehozni, annál elmélyültebben, időt sem kímélve érleljük bensőnkben az összerakható, apró részleteket. Eszerint tehát: azért nem láthatók még a művek, mert most készülnek. Mármost: mibennünk. Az elmélet újszerűségének meglepetése, úgy tűnt, váratlanul érte, és szíven is ütötte az első titkárt, aki ez

irányú tájékozatlanságát palástolandó, már szóba se hozta a remélt látványképeket. Aztán jött még egy fagyott mosoly, még egy hüvös pohár bor, és további eredményes elmélyülést kívánva sietősen asztalt bontott, távozásra szánva el magát. Miközben a gépkocsi mélyfeketéje elnyelte testes sziluettjét, az egyik „közalkalmazott” még visszarojpent, az asztról begyűjtötte az alig használt, kiváló párlattal töltött boros flaskókat, majd példás rendet hagyva maga után, csapattársaival tovaszállt.

Az impozáns termeket járva újfent elidőztem egy rajznál. Címe: *Szárhegyi emlék*. Szerzője a háromszéki Kőkös fia, Deák Ferenc, aki minden idők erdélyi grafikusainak egyik legkiválóbbika volt (tipográfusként különösképpen az), és akinek egy sajátos zamatos grafikája gazdagította eme nagylélegzetű, honi seregszemlét. Így aztán lépnem sem kellett, hiszen egy helyben élhettem át az egykor bíborfényű napkeltéket is köszöntő baráti diskurzusokat, amelyeknek ma már pusztán a mementó burkában hallhatom folyton távolodó visszhangjait. Egyetlen rajzra tekintek, de egy egész életművet látok. Ez az életmű poétikus és drámai, nagyvonalú és cizellált, melankolikus és derüvel fűszerezett, konkrét és áthallásos; olyanféle, akár egy, a sors bőkezű adományaival felpakolt, vándorútjára induló székelytarisznyás mondahős Nagy Imre kézközlökben színjátészó fenyvesinek ballada illatú országában.

Egyetlen rajz a falon – egyetlen emlékfutam az üveglappal örökre lezárt, illuzórikusan elfolyó térben. Neve egybeforr az 1970-ben induló Kriterion Könyvkiadó iskolateremtő képjegyeivel (a kiállítás tárlóiban szemlére elhelyezett kiadványok arculata ezt kellőképpen igazolta is), az ihletett sziluettbe foglalt szárnyas ló évtizedes röptével, s mindez olyan korban, amikor a szellem röghöz kötöttségének kényszerű zablája egyre inkább megfeszült. Kiadványok százainak alaki világra jötténél bábáskodott Feri, mely művek – idő fakította címlapjaikkal – ma is híven vallanak a műforma tisztánlátásáról. S hogy tervezés közben semmi apró szakmai vonatkozású mozzanat sem kerülhette el Deák éberségét, tisztán kiviláglik sűrűn visszatérő, akár credóként is idézhető szavaiból: „Ez egy igen lényeges részletkérdés”.

Id. Feszt László korszakváltó rézkarcai messziről hirdetik mesterük amorf alakzatainak már-már szublimált vízióit. Kedvelt aquaforte-mezzotinto technikával maratott-dörzsölt nyomatai az anyag faktúrájának parádéjával nyűgözik le a szemlélőt. Az *Ismeretlen*

térben és az *Analízis* címet viselő két kiállított műve közül a másodiknak – amely a csiga-csigavonal képi alakzatait szellemesen variálja – az egyik példánya még születése idején (1972) dedikálva hozzám került, amikor is gyakorta meglátogattam őt „égközeli” műtermének múzeumi miliót sugalmazó tereiben. Élclődő természet volt, aki – látványos itáliai bemutatkozásainak visszhangos sikerei idején – művészársai irigykedésével, meg nem értésével, alaptalan kritikájával szembesülve, némileg kedvesegetten végezte katedravezetői, később pedig rektori teendőit.

Feszt a grafika tágas spektrumának minden elképzelhető részletét jól ismerte. Tanítványok szűkebb köre bolygóként követte őt. Köztük az aradi születésű, majd Sepsiszentgyörgyön tevékenykedő, kiemelkedően tehetséges pályatárs, Baász Imre is. Imre kezdetben inkább expresszív felhangokkal jellemezhető, szimbolikus motívumokat idéző rézkarcokkal jelentkezett (*Veszély, Dosszié, Ráctörő*), majd évek múlva látványvilága a konceptuális, valamint akcióművészet irányába teljesedett ki. A kor társadalmi feszültségeinek érzékeltetésére ikonikus jelrendszerekben igyekezett meggyőződésének látható formában is hangoztatni. A rács, a kötél, a kerítés, a fűrészpengeként villódzó vonalak vissza-visszatérő alakzataiból formálódott teljessé képi epikájának eszköztára. Illusztrációk kapcsán gyakorta keresett fel a szerkesztőségben. Erős művészegénységére vallott, hogy mindenkor friss szemléletű szövegrajzait – a megszokottól eltérő módon – nem a kézirat szerzőjének világához idomította, hanem abból a világból azt és annyit vett át, ami és amennyi saját művészi hitvallásának kifejezését legteljesebben szolgálta.

Szervátiusz Jenő szobrai előtt (*Önarckép, Térdelő akt, Fahordó, Mosoly* stb.) Kolozsvár sétatéri pavilonjában eltöltött elsőéves szemeszterek emlékeit idézem fel, amikor Jenő bácsi a mintázás alapfogásaiba igyekezett minket beavatni. Már a kezdet kezdetén elmondta, hogy a formák megteremtése során két alapvető módon járhatunk el. Az egyik: amikor az anyag fokozatos hozzáadásával „felépítjük” a szobrot, a másik: amikor az előttünk álló tömbből sok türelemmel „kibontjuk” azt. Tanulmányaink során épp az agyagból való mintázás került terítékre, így a modell körül strázsáló állványokon a karakteres és a száználmas arcmások igen vegyesen váltogatták egymást.

Jenő bácsi köztudottan nem volt bőbeszédű. Ám ha szólt, emlékezni lehetett szavaira. Elméletek han-

goztatása helyett szívesebben „statuált” példát néhány határozott mozdulatával a képlékeny anyagra. Egy napon az egyik „mű” igencsak roskatag képet mutatott már születése pillanatában; megroppantnak, elkínzottnak tűnt önnön súlya és alkotója határtalan igyekezete alatt. Látva ezt, Jenő bácsi mintázó fát kért. A művészpálánta készségesen át is akarta nyújtani a magáét: egy aprócska, finoman csiszolt ívekkel kiképzett, nem is olcsó szobrász szerszámot. Ám az avatott mester ezt könnyed mozdulattal visszautasította, és egy deszkának beillő, testes fadarab után nyúlt, amivel a fel-felszisszenő alkotó szeme láttára néhány lendületes csapással pillanatok alatt, szó szerint „helyrefozta” a degenerált sziluettet. Aztán letette az ekképpen lélegzethez jutott, életre kelt szobor mellé a deszkalapot, egészen közel a finoman csiszolt aprócska mintázófához. Sokat mondó pillantást vett mindkettőre, a mű megszeppent alkotójára is, aztán szokásához híven, szó nélkül továbblépett.

Szervátiusz Jenő arcának szép ívű „ősmagyar” vonásait Mohy Sándor a kiállításon is bemutatott olajképén örökítette meg (*Szobrász*). De igen népszerű, a sajtóban is sűrűn leközölt alkotása volt Mohynak az ugyancsak kiállított *Borotválkozó önarckép* és a *Kőfaragók* is, amelyek közül az utóbbi, noha még 1947-ben öltött formát, ám évek múltán újabb változatban is feltűnt az egyik megyei tárlat alkalmával. A szóban forgó festmény formakezelésének megkapó nagyvonalúsága, a társzínnek érzékeny harmonizációja és mohysándoros összefogottsága az egyik legkorábbi műélményeim közé sorolják ezt a számomra részleteiben ma is felidézhető kompozíciót. És ahogy Mohy – kezdetben Mohi-ként írta a nevét – a szürke árnyalatok biztonságot nyújtó alaprendszerére fűzte fel élénkítő hatású koloritját, úgy vált jellemzővé Kolozsvár egy másik, kedvelt és köztiszteletnek örvendő festője, Fülöp Antal Andor, „mindenki Andorkája” számára a nápolyi-, kadmium-, króm- és permanens sárga színek tobzódása csendéleteinek mindörökké bimbózó virágokkertjeiben (*Csendélet őszi virágokkal, Iréne*).

Andor bácsi képi kelléktárát elsősorban a gazdagon kipingált tányérok, csuprok, mázas bokályok, valamint a mestert alkotás közben kiszolgáló ecsetek, tubusok és egyéb munkaeszközök látványa jellemezte. Vásznaai háttereiben olykor karakteres kolozsvári műemlékek látványát is felidézte, segítségükkel zárva le a megszerkesztett síkrendszereket. Egyik vizsztatérő motívuma – természet iránti csodálatából és

személyes hitéből fakadóan – a Mária-kultuszhoz köthető liliom képe volt, amely az ártatlanság, a tisztaság iránti elkötelezettségének szimbólumaként is értelmezhető. Ám némely vásznán megidézett tárgyaihoz személyes kapcsolat is fűz. Mégpedig abból fakadóan, hogy azok egy része a mi, református kollégiummal szemközti lakásunk padlásáról vándorolt át őhozzá. A külföldre végleg eltávozó előző bérlő, Sándor Ferenc professzor úgy rendelkezett: ha egy Fülöp Antal Andor nevezetű festőművész jelentkezik, számára bármilyen népművészeti jellegű alkotás átadható a családi lomtár darabjai közül. E műveket a homályos gerendatér csöppnyi, kulcsra zárt sarokszobájában lehetett megtalálni.

Amikor legelőször csengetett be hozzánk, és még kamaszként ajtót nyitottam, menten zavarba is jöttem, mivel sehogy sem értettem, mi lehet az oka annak, hogy jóllehet vele szemben állok, ő mégis folyamatosan a hátam mögé, az ajtó felső sarka felé tekint. Utóbb értesültem róla, hogy némi szemhiba volt ennek hátterében, ezért volt a malőr. Emlékszem, még akkor, frissiben szeget is ütött a fejembe, hogy ilyen esetben vajon hova kell helyeznie a festőnek a munkaállványát, esetleg a székét, hogy azt láthassa, amit fest. Ámde Andor bácsi e fogyatékoságát következetesen öniróniával kezelte, amikor arra utalt, hogy éppen e hibájából fakad sajátos látásmódja, amiként azt El Grecónál is feltételezték. „Tudod, lelkem – mondta –, én a világon mindent a valóságtól eltérően sárga színben érzékelek, egyedül csak a tojás sárgáját látom eredetiben”. Persze, egy művésznél az érzékszervi változások más formában is megnyilvánulhatnak, például éppen Mohy Sándor esetében, aki idős korában, megváltozott látása eredményeként abbéli meggyőződésének adott hangot, hogy ifjúként helytelenül érzékelt a színeket, ezért összes korai képének harmóniáin okvetlenül világosítania kell. Ettől fogva az alaptalan átfestések növekvő veszélye miatt valósággal dugdosták előle saját műveit.

A festő Andrásy Zoltán osztályvezető tanárom volt – a sors iróniája, hogy éppen a grafika tanszéken. Művészi hitvallását vegyes érzelmekkel fogadtam, mivel ideológiai felhangoktól sem mentes műveim – vissza-visszatérő elemként – szívesen borította be kékruhás alakok vonuló csoportjaival, lobogók erdejével nagyméretű vászontereit. A tárlaton látható *Kép-szobor* címet viselő „ofszet” technikájú plakátja viszont, amely a kolozsvári Sétatéren megépült Kós Károly tervezte Múcsarnok 1944-es képzművészeti

kiállítását népszerűsítette, még korai időszakából való, és inkább Kassák tömör grafikai szemléletéhez közelít, ám annál kevesebb meggyőző erőt képvisel. Ma már nem neheztelek rá, hogy egykor két hétre kizáratt az egyetemről – azok után, hogy képtelen volt felfogni: miképpen lehet a nagyméretű rajztablák egyik felét gombfocipályaként is kiválóan használni.

És ott sorakoztak egyéb emlékezetes művek, a nívók látásmódját mimelő Incze Jánostól (*Nagybányai részlet, Énekes önarckép, Téli kapu*), a hóhajú-kékszemű Bene Józseftől (*Elvert határ, Körhinta, Nyugalom*), az Utunk-os kollégától, Balázs Pétertől (*Faragott balladák, Lujza néni*) vagy a frakturált színpaltokból építkező, kiváló tehetségű Kovács Zoltántól (*Tavaszi*), hogy csak néhányat említek azok közül, akik szintén nincsenek már köztünk, ám évtizedekkel ezelőtt bármikor összefuthattam velük Kolozsvár harangos főterének virágos csoportokkal ékesített fasztiján.

Miközben az Idők egymásra csúsztatott néhány vázlatlapját virtuális/valós sétám közepette lepergettem, befejezésül egy epizód még villanófénybe kerül, amely a tárlat egyik kivételes személyiségét hivatott közelebb hozni az olvasóhoz. Kós Károlyról szeretnék még szólni, akivel a sors kegyes adományaként volt alkalmam személyesen is néhányszor találkozni. Most, az erdélyi képzőművészet ünnepélyes segerszemléjének színhelyén magával ragadó életművének három, mintegy tizenhárom metszete előtt állhattam meg. És e művek tisztán, feketén-fehéren, a műteremtés tömörített nyelvén kimondható határozott igennel és nemmel idézték fel a szépíró, az építőművész, a politikus, a grafikus, a szerkesztő, a könyvtervező és könyvkiadó mára alighanem legendássá magasztosult, transzilván mítoszt megtestesítő személyiségét. Az építész látásmódjával visszaköszönő *Mátyás király szülőháza* című fametszete talán azért is férközött közel hozzám, mivel hat esztendeig a nagy király nyomdokán járva, a múlt tömény illatát árasztó falak árnyékában végezhettem képzőművészeti tanulmányaimat. A *Varjú-nemzetség* linóleumban kivésett illusztrációi pedig enteriőr hangulatuk-

kal Kalotaszeg gyöngyszemének, a sztánai Varjú vár hűvös körtornyának emlékét idézik, ahol az ötvenes évek közepén néhány emlékezetes nyarat tölthettem el csillagporos éjszakákkal, a ligetekkel tarkított szűk völgy alagútra bámuló, romantikus zöldvilágában. Károly bácsival ott találkoztam legelőször. Aztán még pár alkalommal a kolozsvári Utunk szerkesztőségében is – eseménynek beillő látogatásai során, noha azokra igencsak ritkán került sor.

Ám egy alkalommal, amikor neves szerkesztő kollégánk kerek születésnapját ünnepeltük, Kós Károly is megtisztelte őt jelenlétével. Szellemi életünk doyenje akkor már a kilencvenediket taposta. A hangos társaság jó szokását meg nem cáfolva, élcelődve, vállon veregetve öregbítette az ötvenedik évfordulás „agg” ünnepeltet, aki felett „jócskán eljárt már az idő”. Károly bácsi, a hangoskodó társaságtól kissé távolabb, nemes vonalú arca ráncainak árnyékából kísérté figyelemmel az eseményeket; szótlanul ült, meghúzódva a szoba egyik kevésbé zaklatott sarkában. Aztán az egyik, lélegzetvételnyi ideig tartó csendes pillanatban alig hallhatón, inkább csak önmagához intézett szavakkal, végre ő is hangját hallatta, mondván: „De szeretnék én is még egyszer nyolcvanéves lenni”.

A valóság lényegéből fakadó művészi tapasztalat és alkotói bölcsesség babérkoszorúja az Idő és a Rendeltetés kegyes ajándékaként hullhat az arra kiválasztott alkotóra. Hokusai, a japán festészet és fametszés nagymestere erről ekképpen vélekedett: „Hetvenhárom éves koromban kezdtem kissé megérteni az igazi természetet, az állatok, a füvek, a fák, a madarak, a halak és bogarak formáit. Következésképpen nyolcvanéves koromban még jobban fogok előre haladni. Kilencvenéves koromban be fogok hatolni a dolgok misztériumába. Százéves koromban bizonyára csodálatos tökéletességet érhetek el, s ha százötven éves leszek, minden vonal, minden pont, ami csak kezem alól kikerül, eleven lesz”.

A fenti sorsokat és jelképeket idéztem magam elé, amikor 2015 október havának ötödik napján bebarangoltam a Magyar Nemzeti Galéria Erdélyi művészetét bemutató kiállítását.

„Az emigráció tett íróvá” Beszélgetés Csenger Levente íróval

– *Egy kolozsvári fellépésen, ahol Ferdinandy Györggyel szerepeltél, azt mondtad, hogy téged az emigráció tett íróvá. Kifejtenéd ezt?*

– Váratlanul szakadtam el a szülőföldemtől, csak anyámat készültem itt, Budapesten meglátogatni tizennégy évesen, és végül vele maradtam. Elég nagy törést okozott bennem, hogy nem búcsúzhattam el senkitől. Kikíváncoztak belőlem a lezáratlan történetek.

– *2003-ban jelent meg az első köteted, a Zsirnák való, és ebben már kész írói fegyverzetben léptél az olvasók elé: kezdettől fogva tömörség, szikárság, nyersség, ítéletmentesség és dokumentarista csupaszság jellemzi az írásaidat. Hogyan alakult ki a prózanyelved?*

– Nem tudom, hogy van-e egyáltalán kész írói fegyverzet. Nyilván van egy alapkészlet, amit az ember hoz magával. Az én kezdeti nyelvi sokszínűségemet, a székely nyelvjárássomat meghatározta az a közeg, amiben felnőttem. Amikor Magyarországra kerültem, hiányzott ez a nyelv. Így akartam ösztönösen megtartani, hogy ezen a nyelven írtam. Nagyon szerettem Tamásit, sok könyvét el is olvastam, és úgy akartam írni, mint ő – de írás közben rájöttem, hogy én nem vagyok Tamási Áron. Öntudatlanul ugyanolyan címmel is írtam novellát, mint ő. Valószínűleg olvastam is ezt az írását, de aztán elfelejtettem, és ugyanazt

a címet adtam neki. Ez volt a *Harmat és vér*.

Ez a nyelv aztán alakult. Ha hazamegyek a nagyanyámhoz, úgy kezd hozzám beszélni, „hogyan ez a pesti gyerek is értse”, tehát próbál egyszerűsíteni, pedig nem kéne, mert egyrészt értem, másrészt szeretem hallgatni, de ma már ő is ugyanazt a televíziót nézi, mint mindenki, tehát a nyelv azóta óriási változáson ment keresztül ott is. Van, hogy délután ötkor kiürül a falu, mert ott is sorozatot néznek éppen; mindenki tévézik, és nem szabad megzavarni ezt az idillt.

Később Bodor Ádám volt rám nagy hatással, sőt, van a mai napig, de a magyar prózában úgy vagyunk vele, mint az oroszok Gogollal, hogy ma Bodor Ádám köpönyegéből bújjik ki sok kortárs prózairó, mert olyan hatása van az írásainak, hogy nem nagyon lehet megkerülni. Egy időben próbáltam úgy írni, mint ő, és rájöttem, hogy nem vagyok Bodor Ádám sem. Aztán formálódtam, csiszolódtam, és minél több novellát olvastam és írtam, úgy értettem meg, hogy abban nem lehet fölösleg, azt ki kell húzni belőle, és akkor marad valami jó tömény szöveg.

– *Akár Erdélyben, akár Magyarországon játszódó történeteket írsz, a testi-lelki nyomort, a hagyomány, a közösség, az ember széthullását ábrázolod. Mi tart téged ennek a világnak a közelében?*

– Amikor elkezdtem hazajárni, drámái változásokat láttam. Azok közül az emberek közül, akiket a nyolcvanas években ismertem, és jó egzisztenciával rendelkeztek, családosak voltak, '90 után sokan megroppantak; vagy azért, mert Magyarországra költöztek, vagy mert ott maradtak, vagy az alkohol vagy a munkanélküliség tette tönkre őket stb. Ennek a folyamatát nem követhettem, mert Magyarországon éltem, de amikor hazamentem, mindig láttam a változásokat, amelyek olyan erővel hatottak rám, hogy meg kellett írnom. Ma már a székelyföldi vendégmunkás nem ide jön, hanem Németországba, Angliába megy. Az egész földgolyó vonul valahonnan valahová, keresi a helyét, délről északra, keletről nyugatra. Amit én kicsiben megéltem, megírtam, az nagyban is működik. Ferdinandy Györggyel azért vagyunk jó barátságban, mert ő totalitásban írta meg az emigrációt. Tizenkétezer kilométerre élt a hazájától Puerto Ricóban, és ott írta meg a pendlítő emigráns létet az '56-os indulástól egészen a mai napig. Ez az életérzés, hogy elveszíteni otthon, hazát, elkezdni valahol máshol az életet, ugyanaz, mint az én esetemben, függetlenül attól, hogy honnan hová kerülés.

– *A válogatott köteted címadó novellája (Egyszer majd el kell*

Az interjú annak a beszélgetésnek szerkesztett változata, amely az idén megjelent *Egyszer majd el kell mondani* című, válogatott kötet bemutatóján hangzott el 2015. november 6-án este az óbudai Esernyősből.

mondani) szerint egy élet terhe nem feltétlenül szűnik meg a halállal. Miért kell elmondani a következő nemzedéknek, hogy mi történt a nagymamával?

– Mert rá fognak kérdezni. Egy darabig lehet a gyereket etetni, hogy a nagymama fent van az angyalok között, onnan vigyáz ránk, de ez egy kegyes hazugság, főképpen pedig teher, amit az ember hordozgat, miközben jobb esetben azon töpreng, hogyan is kellene jól megoldani, és mindennek milyen hatása lesz. Valamit hozunk magunkkal, valamit továbbadunk, és a rosszat jó volna nem továbbadni, de ez a legtöbbször elkerülhetetlen. Az a drámai ebben, hogy sokszor nem tehetsz róla: kaptál valamit, és viszed; vagy le tudod rakni, vagy nem, vagy továbbadod, vagy nem, és ezek nagy kérdések, amikre irodalmi szövegekkel rá lehet kérdezni.

– Van ennek a parancsszerű novella- és kötetcímnnek egy mélyebb értelme is, ami már inkább rád vonatkozik: mintha az egész írói működésedre utalna, hiszen a puszta sorsokról tartó krónikása vagy.

– Nem adtam volna ezt a címet a válogatott kötetemnek, ha a spanyolra lefordított novella címe nem hangzik olyan jól. A spanyol címe, amit Ferdinandy György és a felesége, Maria Teresa Reyes, illetve az argentin Sebastian Patroff Santos fordított, így hangzik: *Un dia habra che contarlo*. Olyan szép a zeneisége, hogy a magyar eredetije is megtetszett: *Egyszer majd el kell mondani* – mert magyarul annyira nem üt ez a mondat szerintem. Ha ez nem történik meg odavissza, nem ez lenne a kötet címe.

Ezek a történetek foglalkoztatnak. Nem is én választom őket.

Jön valami, amit nem tudok elengedni, és akkor meg kell írnom. Nagyon szívesen írnék valami vídámot, de ha novellába kezdek, valamiért mindig ehhez a témához kanyarodom vissza. Úgy látszik, erre vagyok érzékeny. Ezt az időszakot már megírtam, és szeretném lezárni. Jelenleg az érdekel, hogy mi következik. Ez nem jelenti azt, hogy ezekről a problémákról nem fogok többet írni, de most inkább az előrenézés foglalkoztat.

– Négy novellásköteted jelent meg eddig, ez az ötödik. Egy válogatáskötet, még hozzá te magad válogattad: csaknem harminc novellát olvashatunk benne. Egy válogatáskötet szerkesztése egyúttal ösztöregzés is.

– A kötetet prózai okokból állítottam össze, mert harmincnégy évesen az ember nem állít össze még válogatást. Viszonylag keveset írok, évente két-három novellát. Az előző köteteim elfogytak, és Oláh János, a Magyar Napló igazgatója azt javasolta, hogy adjuk ki egyben a négyet. Én meg felvettem, hogy rostáljuk meg egy kicsit. Vannak olyan történetek, amelyek nekem fontosak, de a válogatás koncepciójába nem illeszkednek, ilyen a *London* vagy a *Varázsló*, de ezért is jó, hogy van az embernek felesége, akinek odaadhatja az írásait, aki nála tárgyilagosabban képes ítélni. Azért került huszonkilenc történet a kötetbe, és nem harminc, mert a világ nem kerek.

– A *Zsírnak valóból* csak két novellát emeltél be a válogatásba, holott fontos és jó írások vannak még benne a nyolcvanas évek Romániájáról. Miért voltál az első kötetteddel ilyen szigorú?

– Mert megtörte volna a válogatás lendületét. Belesüppedt volna a nyolcvanas évekbe. Úgy lett jó, hogy a nyolcvanas években játszódó történetekkel kezdődik, amikor sorba álltunk a zsírnak valóért, aztán a forradalom idején játszódó novellák következnek, de a rendszerváltozás utáni évek eseményei a hangsúlyosabbak. Szerintem a legjobb két novellát vettem ki a *Zsírnak valóból*.

– A novelláid visszatérő témája még az állandó idegenségérzet, az örök hazátlanság, a vándorlás, mintha sosem ott volnál éppen, ahol lenned kellene. Ma is kísért még ez az érzés?

– Vagy nekem egy drágalátos nagymamám, aki nyolcvanhárom éves, és ő nagyon jól látja ezt a világot, és sokszor egy mondatban meg tudja fogalmazni, amit én oldalakon keresztül írok. Ez a mondat pedig így szól: „Elmentél-e itthonról, többet sohase vagy otthon.” Ha egyszer kiszakadtál egy közegből, ami a tiéd volt, soha többé nem érzed már otthon magad sehol, minden csak szükségmegoldás. Az ember nyilván él valahol, meg családot alapít, dolgozik, de mindig ott munkál benne, hogy valójában hová tartozik, mihez kötődik. Sokszor, mialatt a Nagy-körúton sétálok, képzeletben ott, az erdőn, Nyúládban vagyok, és ezt nem tudom befolyásolni. Nyilván vannak, akik könnyebben szakadnak el a szülőföldjüktől, de én nehezen engedem el az életem régi színhelyeit.

– El kell engedni egyáltalán őket?

– Ha a pszichológust kérdezed, akkor igen; ha az író, akkor nem. Mert ezek kincsek, és íróként mindig jó visszanyúlni hozzájuk.

Bíró Gergely

FEHÉR BOLDIZSÁR
Médea Pergamonban

Szerda kora este volt, a városban feltorlódott a forgalom. A nap végére már elfogyott az autósok minden türelme és kedvessége, és semmit nem tartalékoztak a hazaútra. Dudáltak, vicsorogtak, és az öklüket rázták egymásnak. Az utcai lámpák kigyulladtak, és az út egyre jobban csillogott, ahogyan sötétedett, és eleredt az eső.

Füleki Emil az utcára lépett. A szokottnál is nyugösebb volt, mert előző este szinte semmit nem aludt. A bérházban, ahol lakott, a felső szomszédjának volt egy macskája, akit Anna Fjodorovnáknak hívtak, és aki este tíz harminckor elérte az ivarérettséget. Emilnek fogalma sem volt, honnan jöhet a nyivákolás, Anna Fjodorovna hangját a fűtéscsövek vitték hozzá ragyogó minőségben. Emil egész éjjel a kényágytól gyötrődő radiátor mellett forgolódott. Most azonban örömet lelte az esőben és a széles esernyőjében, amely megakadályozta, hogy az emberek túl közel menjenek el mellette. A lába minduntalan pocsolóba csapódott. Jól a fejére ültette az ernyőt, és nem nézett mást, csak az aszfalt nedves feketeségét.

Bizonyos körökben Emil ismert kritikusként számított, minden héten lehetett olvasni tőle valamit. Sokan tartoztak neki hálával, és sokan haragudtak rá. A színház, ahová ma este igyekezett, a Rotonda volt, az előadás pedig a *Médea Pergamonban* című balett. Emil egy bő órával korábban érkezett, de már így is jócskán megtelt az előtér. A Rotonda reklám- és szóróanyagait úgy hirdették, mintha a *Médea Pergamonban* egy valódi ókori görög dráma lenne. A valóságban egy debreceni vízvezeték-szerelő írta, és küldte be a színház tavaszi drámapályázatára.

Emil a ruhatárhoz vezető sorban várakozott. Vizes ernyők nyomódtak az oldalának, és sáros cipők tapostak a cipőjére. Az emberek mintha szándékosan

akarták volna bosszantani. Emil rosszul volt a langyos testszagtól, rosszul attól a visszataszító tarkójú férfitől, aki előtte szuszogott, és akinek víz csöpögött a bajuszáról. Rosszul attól a másiktól maga mögött, aki szüntelenül érdektelen megállapításokat tett a feleségének.

– Szerintem magamon hagyom a pulóvert – mondta a férfi.

Emilnek megfájdult a feje.

Ismerjük most meg a történetünk második számú szereplőjét is, a társulat egyik balerináját, akit annak ellenére is Médeának fogunk nevezni, hogy nem ő játssza a címszerepet, sőt, még Pergamonban sem járt soha. A gyönyörű Médea az öltözőben jobb lábát egy kis szekrényre emelte, és nyújtógyakorlatokat végzett. A fekete balettruha alul egészen ráfeszült

a vádlijára, aztán térd fölé buggyosan kibővült. Médea kis mellényén sárga akantuszok nyíltak. A jelmezét egy piros cetlis vállfán kapta meg. A piros cetli azt jelentette, hogy „háttértáncos”.

Emil közben kiszabadult a ruhatár előtti tolongásból, és már a színházfolyosón járt, amely nyugalmasabb volt, mert a legtöbben csak álltak és beszélgettek, bár jobbára a legalkalmat-

lanabb helyeken. Festett öregek, másodvirágzó családanyák, férfiak, akiken úgy állt az öltöny, mintha jelmez viselnének, fülledtség, gyöngyöző homlokok, és a hideg büfészendvics szagával keveredő kölni – Emil úgy érezte, valamennyi érzékszerve ellen ofenzíva folyik. Elhaladtában valaki egy perccet nyomott a hasának, amitől a kötött fekete pulóverébe beragadtak a morzsák.

Átverekedte magát az egyik mosdóhoz, és újból sorba állt. A sor olyan hosszasan kígyózott, mint a Szent András-törésvonal.

Médea végzett a bemelegítéssel, és lehunyt szemmel átismételt néhány mozdulatot. Tudta, hogy gyönyörű lesz, és boldog volt, hogy milyen sokan látják majd a gyönyörűségét. Mikor elképzelte, mindig sokkal könnyedebben mozgott, mintha a Holdon járna.

Mielőtt Emil sorra kerülhetett volna a mosdóban, megszólalt a kezdést jelző csengő, és mindenki elin-

Kusztos Endre: *Fűzek II.*, 1973 (Magyar Nemzeti Galéria, Budapest)

dult a nézőtér felé. Médea kilesett a függöny mögül egy másik táncoslánnyal, aki tógát viselt, és annak ellenére is vidám volt, hogy a szerepe szerint az első öt percben a tengerbe veti magát. Nézték, ahogy a duruzsoló tömeg megtölti a termet.

Közben Emilt visszafordította a jegyzővizsgáló egy másik nézőtéri bejáratához, ezért szembe kellett mennie az emberekkel. Orrok, szájak és csupasz nyakak haladtak centiméterekre az arcától. Emil végig ugyanazt a mondatot ismételte: – Az istenit! Az istenit! Az istenit!

A másik bejáratnál a jegyzővizsgáló visszairányította őt az első ajtóhoz, ahol ezúttal szó nélkül beengedték. Emil jegye a második sor közepére szólt, de már mindenki helyet foglalt, ezért lábujjhegyen, oldalvást araszolva kellett bemásznia. Kiverte a víz, és érezte, hogy a zakója alatt az inge a testére tapad.

Mindenki elhelyezkedett, a terem elsötétült. Baljósan recsegték a pozanok, közben szétnyílt a függöny, és láthatóvá vált egy megtépázott vitorlájú, görög kereskedőhajó. A háttérben vadul lengő, kék drapéria nem más volt, mint az őrző tenger. Az üstdobok úgy döngtek, hogy érezni lehetett, ahogy a hajó a hullámok tetejéről újra és újra a mélybe zuhan.

Ekkor a tógás balerina bukkant fel a fedélzeten. A balerinát rögtön egy idősebb férfi is követte, akkora kecskeszakállal, hogy a hátsó sorokból is látni lehessen, milyen romlott lelkű. Valahányszor a balerina – dacolva az elemekkel – arrébb táncolt, a férfi a nyomában volt. Arra lehetett következtetni, hogy a kecskeszakállas, mielőtt odaveszne, még szeretne mulatni egyet, azonban a fiatal lánnyal ebben nemigen találkoztak az elképzeléseik.

Médea egy kis csoporttal várakozott a takarásban. Valamennyien tengeri nimfák voltak. Azt várták, hogy mikor a fiatal lány a tengerbe veti magát, ők beszökelljenek, és a korallok között megtáncoltassák a lelkét. Emilnek sikerült belefeledkeznie a zenébe, a táncba és a történetbe. Sikerült megfeledkeznie az emberekről, és nyugodtan élvezte az előadást. Ez volt számára a boldogság.

A nimfák kitáncoltak, a közönség tapsolt. Az Emil balján ülő nő – kihasználva a tapsot – gyorsan szétbontott egy alufőliagombócot. Emil orrát megcsapta a szottyadt zsömle és a tojás szaga. Félrefordult, és megnézte magának nőt. Kis, remegős toka, vastag szemfesték és rúzs, a fülén olcsó klipszek lógtak. Emilt legjobban a nő hatalmas szája taszította, és a vékonyszálú haja, amely arra a hajra emlékeztette

őt, amit az ember néha az ételben talál. A nő nagyot harapott a zsömléből. Emil hallotta roppanni az uborkát, és látta a zsömle oldalán kipréselődő majonézt, ami a nő gyűrűire kenődött.

Médea már átöltözött. A görög tragédiákban szokásos Kar egyik tagja volt. A Kar mindig előre látja a bekövetkező borzalmakat, mégsem hisz neki soha senki. Az emberek rendszerint túl büszkék vagy túl okosak ahhoz, hogy megfogadják a tanácsot. A Kar tagjai hosszú, fehér ruhát viseltek és maszkot, amelyből alig láttak ki. A színpadon a kecskeszakállas férfi hánykolódott egy deszkába kapaszkodva. Már úton volt felé a segítség: egy másik kereskedőhajó, amely átvészelt a vihart. A Kar nemsokára figyelmezteti a legénységet, hogy tanácsosabb lenne hagyni odaveszni a férfit, de persze nem érnek el vele többet, mintha a déli híreket mondanák.

Mire kihúzták a vízből a kecskeszakállast, az Emil mellett ülő nő már a második zsömléjét ette. Otromba illetlenséggel rágott, Emil pedig már nem is tudta, hogy a szagtól vagy a nőtől undorodik jobban. Ráadásul elvesztette a történet fonalát, ami még inkább bosszantotta. Már a Kar táncolt a színpadon, és fogalma sem volt, miért.

A maszkok miatt a táncosoknak ezt a részt kellett a legtöbbet gyakorolniuk, ezért Médeának nem kellett gondolkodnia a mozdulatokon, megszűnt a lámpaláza. Az Emil melletti nő étvágya továbbra sem akart csillapodni. Emilnek tüzelt a homloka, kiszáradt a szája a felháborodástól. A nő egy kókuszgolyót vett elő a retiküljéből, és egészben a szájába helyezte. A csokoládés massa a fogára ragadt, a kókuszreszelék pedig megtapadt az ajkán és az ujjbegyein. Mikor elkezdte lenyalogatni az ujjait, Emil már nem tudott uralkodni magán. A zenekar édes-lágy melódiái közepette megijesztette a nőt: – Hu!

Hozzá a magasba kapta a tenyereit.

A nő az ijedségtől hirtelen mély levegőt vett, és a nyelöcsövét nyomban eltömte a kókuszgolyó.

Médea szenvedett, ez volt a szóló része, de a maszk miatt nem látta a közönséget, és a közönség sem őt. Pedig látni akarta a szépségét tükröző tekinteteket. Észrevétlen kicsatolta hátul a maszkját, ami a következő forgásnál lerepült, mintha csak véletlenül alakult volna így. A színpad elején állt, kibomlott hajjal, ragyogó arccal. Végignézett az embereken. Sugárzó szempárokra számított, akik benne és a táncában gyönyörködnek, ám a valóság ennél sokkal prózaibb volt. A második sorban egy testes nő fuldoklott, el-

kékült fejjel, a torkát fogva. Mindenki őt figyelte, nyugtalanul forgolódva, miközben egy úr éppen sietve mászott ki a sorok között. Médea megdermedt, a mögötte jövő táncos pedig, minthogy alig látott valamit, átesett rajta, majd a már átesett táncoson átesett egy másik, végül sorra estek át egymáson a táncosok, egy kivételével, aki az egészből nem vett észre semmit. Ő a koreográfia szerint kipiruettezett a színpadról.

A karmester megállította a zenét. Már csak a nő hörgését lehetett hallani, és Emilt, amint a széksor vége felé araszolva sorban elnézést kér mindenkitől, meg a földön fekvő, szelíden jajgató balerinákat.

Emil úgy távozott, mint aki véletlenül levert egy a vázát a vendégségben, ahová meghívták. Most ott találta magát a kiürült színházfolyosón. Ahhoz túl gyáva volt, hogy a helyén maradjon, de ahhoz is, hogy elhagyja az épületet. Tanácstalanul ácsorgott a morzsás padlószőnyegen, aztán tett egy kört a ruhahatár felé. Tíz perc eltelt. A nő, hacsak idáig nem segített neki valaki, már biztosan megfulladt, Emil pedig nem is tudott döntenit, melyik változatnak örülne jobban. Odabent pedig megszólalt a zene, ami kétségkívül az előadás folytatását jelentette. Emil egyre idétlenebbül érezte magát, hogy az üres folyosón ácsorog. Úgy döntött, visszamegy.

A jegyvizsgáló úgy döntött: nem.

– Már elkezdődött az előadás – mondta a jegyvizsgáló. – Majd a szünetben bemehet.

– Az előbb jöttem ki – mondta Emil.

– Igen, és?

– Visszamennék.

– Akarja, hogy elmondjam újból?

A jegyvizsgáló nyegle, húszas éveiben járó, lángvörös hajú ebihal volt, egy részeg tetőfedő modorával.

– Én fizettem a jegyért!

– Jó magának – mondta a fiú.

– Jogom van bemenni!

– Joga van letolni a nadrágját és bukfencezni is. Azt miért nem akarja?

Emil gutaütés-közeli állapotban volt.

– Velem még soha senki nem beszélt így.

– Akkor ezt most tegye zsebre, papa. – A fiú tüntetőlegesen leült a bejárat elé, és többé már nem foglalkozott Emillel.

– Ezt meg fogom mondani a főnökének!

– Remek. Aztán majd mesélje el, mi volt.

Bár a beszélgetésnek láthatólag vége szakadt, Emil úgy érezte, nem sétálhat csak úgy el, még mondania kell valamit. Persze, már mindegy volt. Hivatalosan is kudarcot vallott az életben.

– Mit szólna egy kis együttérzéshez, he? – kérdezte Emil. – Vagy megértéshez? Vagy tisztelethez?

– Nem is tudom – mondta a fiú –, mit szólna hozzá maga?

Kovács Zoltán: Tavasz, 1961 (Művészeti Múzeum, Kolozsvár)

BOTH BALÁZS

Vörösmarty

*Dohánybarna avaron alszom,
vadmadár tojása étkem,
babiloni király képe az arcom,
lúdbörző tócsák vizében.*

*Asszonyhaj-illatú nyírfák alatt
férceli ingem a zápor,
levélréseken besúgó szeme –
Statárium pereg az ágról.*

*Felszegzett dzsidásroham a nádas,
északi szél tart felette szemlét.
Elvert ebként, étlen-hazátlan
bujdosni meddig kell még?*

*Szebb jövődönk álmodóit
férges sírhalmok őrlik.
Sokszárnyú pokol pergeti
őrült dobverőit.*

Második évforduló

Gergely Ágnesnek

*Dicsértessék, aki meghallgat,
és szava tükör még, nem ítélet,
aki tudja, milyen, ha mocsarában
nem kap levegőt a lélek.*

*Dicsértessék, aki nem vet el,
ha venyigeként szórhatna tűzre,
aki azért jött, hogy az elveszettet
nyájába gyűjtse.*

*Dicsértessék, aki öröktől tudja:
mézragadású a gonosz szava,
aki a vályúk szennyén átvergődőt
befogadó haza.*

*Jelenléte fénybe vonja
a születést, és a sírok csendjét –
Akit naponta tagadunk, megfeszítünk,
dicsértessék.*

Este Gulácson

*A hegy nyakára
gyöngysort csatol az este:
villanyok égnek.*

Mohy Sándor: Borotválkozó önarckép, 1957 (Takács Galéria, Százhalombatta)

VASY GÉZA

Non omnis moriar

In memoriam Juhász Ferenc

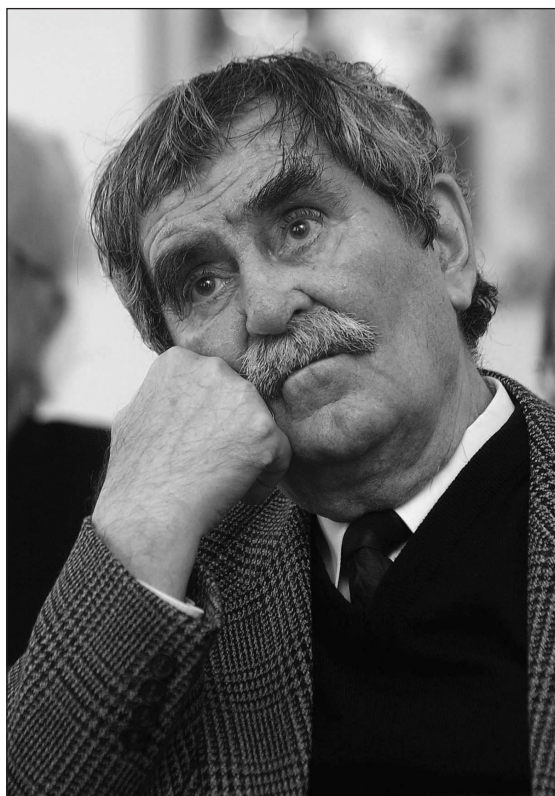
A magyar költészet már kétszáz éve emberöltőnként felmutat legalább egy-egy kiemelkedő alkotót, akit mindenképpen klasszikusnak nevezhetünk. Másképpen halhatatlannak. Igaza volt és maradt az ókori költőnek: „non omnis moriar”, azaz nem fog meghalni egészen az, akinek nevét megőrzik a művei.

Juhász Ferencnek a sors hosszú életidőt és halálig tartó alkotóerőt adott. Közben születtek újabb nemzedékek is, más elképzelésekkel és másféle célokkal; mondják is sokan, hogy a világ nagyon megváltozott. Csak-hogy az emberiség lényege ezer évek óta azonos. Amiképpen Juhász Ferenc még fiatalon megírta: „...más ki mondaná el helyettem, / amit csak én tudok? / amit, ha csak sejt is a szív, beleretten / és fölragyog. // Ne féltsetek. Elszánt vagyok és hajthatatlan. / S ha érdem ez, nekem elég. / Feltör ajkamról a kimondhatatlan / emberiség” (*Huszonhat évesen*).

Sokféleképpen lehet megkísérelni ennek a tudásnak és kimondásának a megragadását. Bár minden ember birtokában lehetnek olyan ismereteknek, amelyek csak rá jellemzőek, bizonyos, hogy legpontosabban és legérzékletesebben éppen a költők képesek arra, hogy az egyéni tudást mindannyiunk közös kincsévé emeljék.

Juhász Ferenc ifjúkorától kezdve birtokában volt ennek a különleges képességnek. Eleinte olyanféleképpen kívánta kifejezni önmagát, amiként Petőfi Sándor tette egy évszázaddal korábban. Majd ráértett, még későbbben rádöbbsent arra, hogy ebben

az újabb világban másféle módon lehet érvényesen szólni. A kor fiatal költői – Juhász Ferenc mellett elsősorban Nagy László – olyan lírai világot mutatnak fel, amely drámai feszültségekkel, tragédiákkal teljes nemcsak a második világháború, a nyomorúság esztendeiben, hanem – egy villanásnyi remény után – a kor emberi létet megnyomorító világában is. A magyar valóság tapasztalatai nem maradhattak önmagukba zártak. A költő végérvényesen kilépett a maga – bármily gazdag – élményköréből. Ideálja az a teljességigény volt, amellyel egybevethető az újkor hajnalán Dante költészete fejezett ki.

Juhász Ferenc (1928–2015. december 2.)

A régi világ elrendezettnek mutatkozott, s még a közelmúlt is ígérte az elrendezhetőséget, a világtörténelmi szintű optimizmust; a jelenkor azonban sokkal kuszább, végletesen ellentmondásos. Ezt még akkor sem lehet egyértelműen feloldani, ha a költő kifejezetten erre törekszik. Hiszen nem csupán az emberiség történelme változik, hanem az élővilág teljessége: a hangyáktól, a tengeri szörnyektől a madarak énekéig, a virágokig, sőt a bolygóktól a távoli galaxisokig.

A teljességet birtokolni kívánó törekvés vezette el Juhász Ferencet szülőfalujának kisvilágától az emberiséghez, a természet egyetemességéhez.

Átlépve a XXI. századba,

de már évtizedekkel korábban is, Juhász Ferenc nemcsak azt fejezte ki, hogy mifajta törvényekhez láncolva él, létezik az emberi világ, hanem azt is, hogy miként vagyunk mi magunk is részei a nagy egésznek. Azonban bármennyire mindenség-gyökerű Juhász Ferenc költői világképe, a legelementárisabb viszonyítási pont az ő számára is az, amit legtömörebben a *Himnusz-töredék* című versében fejezett ki, tizenhárommillió magyart szólítva meg: „Emeld föl fejedet / büszke nép! / Viselted a világ / szegyenét! / Emelkedj magasba / kis haza, / te, az elnyomatás / iszonya! / Emeld föl szívedet / nemzetem: / lángoljon a világ- / egyetem!”

VIIVI LUIK

Az idegen gyászról, amit Isten az otthonotokba hozott

A fenti címet nem e sorok szerzője adta írásának, hanem az fejezetcím Svetlana Alekszijejics *Az elhasznált idő* című alkotásában¹. Nehéz lenne velősebb és találébb elnevezést találni arra, amiről *Az elhasznált idő*ben olvashatunk.

Svetlana Alekszijejics nemrég Nobel-díjas lett, és ezzel Isten az otthonunkba hozta az idegen gyászt. Az író könyvét olvasva ugyanis többet megtudunk Oroszországról és az orosz emberről a Nyugat-Európában széles körben elterjedt vélekedésekhez képest.

Ugyanebben a fejezetben olvasható a következő részlet: „Az anya visszakapta halott fiát Oroszországból. Belső szervei nélkül... A moszkvai fekete piacon minden kapható, ami egy emberi test alkotóeleme: vese, tüdő, máj, szívrághártya, bőr...”

A könyvben később az alábbi önvallomással találkozunk: „Amikor felvettek az NKVD-be, rettentő büszke voltam. Az első fizetésemből vettem egy rendes öltönyt... A munka olyan volt... Mihez is hasonlítsam?... A kezünkről csurgott a vér... jobb híján a saját hajunkba töröltük... Néha kaptunk egy bőrkötényt... Ilyen volt a munka... Szolgálat... Nekünk is volt normánk, ahogy a többieknek. Ahogy a gyári munkásoknak. Eleinte le-lemaradtunk a tervteljesítéssel. Fizikailag nem bírtuk a normát teljesíteni. Ekkor összehívtak egy orvosi konzíliumot. Az pedig a következőképpen határozott: az előírt gyógymód heti két masszáz. Masszírozni kellett a jobb kezünket és a gyűrűs ujjunkat... Évente egyszer családostul beutaltak egy minőségi szanatóriumba. Jókat ehettünk... bőven kaptunk húst... gondos kezelésben volt részünk. A feleségem semmit sem tudott a munkámról. Titok, felelősségteljes munka, punctum. Szerelemből nősültem.”

Svetlana Alekszijejics megmutatja nekünk az embert és a tömeget, amely egyszerre bűnöző és áldozat, amely szenved a bűnözőktől, ugyanakkor a bűnözők cinkosa.

Ha valaki meg akarja érteni, mi történt valójában a vörös Oroszországban és a vörös Oroszország által

megszállt országokban, nem szabad elfelednie, hogy mindenki a rezsim áldozata volt, aki akkoriban ezekben az országokban élt. Aki ellenkezett, azt a rendszer ellenségeként kezelték, ha pedig nem ellenkezett, igyekeztek mindenáron cinkossá tenni.

Ez az egyik oka annak, hogy a Nyugat olyan nehezen érti meg a mai Oroszországot, és, hogy Putyin rendszerét látva, olyan lassan nyílik ki a szeme. Mert az egész rendszer a cinkosságra épül, a cinkosok lehető legnagyobb tömegére. A kollektív rendszer védelemre. A rezsim célja az, hogy az egész nép a tolvajok, a gyilkosok, a korrupció, a hazugság és az üldöztetés társadalma legyen. Hogy ne maradjon senki, aki ne volna megkenve. Ebben az esetben ugyanis a kollektívizmus és a cinkosok önvédelme ideálisan működik. A választó csak megpödrí a bajszát, és nézi, mi lesz a sorsa a nép ellenségeinek és a másként gondolkodóknak.

Mindaz természetesen nem mindig és mindenütt sikerül tökéletesen, még Oroszországban és a vörös Kínában sem, álmódzni azonban lehet róla, és Vlagyimir Putyin, mint már többször kiderült, nagy álmódzó.

Ilyesfajta könyv nem sok akad a világirodalomban. Svetlana Alekszijejicsnek sikerült véghezvinnie azt, amire csak az evangélisták voltak képesek. Megírta az Ember Történetét, és közben láthatatlan maradt, mintha a történet mindig létezett volna, ahogy az óceánok vagy a hegyek. Vagy maga az emberiség.

A német nyelvű sajtóban az idei Nobel-díj odaítélése után lelkes cikkeket olvashattunk ilyesféle szelvényben: hála Istennek, hogy Svetlana Alekszijejics kapta a kitüntetést, mert a Nobel-díj végre erős védőpajzsot jelent számára Minszk és Moszkva nyilai ellen. A német újságíró lelkes reagálása jól mutatja, hogy a Nyugat Oroszországot a saját mércéjével méri, és képtelen fölfogni ennek a rezsimnek mérhetetlen embertelenségét. Ami egy normális ember számára egyébként valóban fölfoghatatlan.

A német sajtó örömmujjongásáról jutott eszembe valami, amiről mindenképp szólni akarok Svetlana Alekszijejiccsel kapcsolatban. Elsőként W. G. Sebald *Légi háború és irodalom* című esszéjét említeném, Sebald ugyanis a II. világháborús légi bombázások katasztrófáinak elhallgatásáról beszél, mert azok sokáig tabunak számítottak. Sebald arról ír, amiről Svetlana Alekszijejics nem beszélhetett, mert Oroszországban még nem jött el az az idő, ami a kollektív

¹ A könyv magyarul is megjelent *Elhordott múltjaink* címmel 2015-ben.

cinkosság korát minden bizonnyal követi. A kollektív cinkosságtól az ébredésig ugyanis mindig a kollektív hallgatás, a kollektív szégyen tölti ki az űrt.

A másik tény, amit a német újságíró naivitása eszembe juttat, mára már a feledés homálya fedi. Merthogy mindez 19 évvel ezelőtt történt. 1996-ban, a berlini Művészeti Akadémián a tekintélyes orosz emberjogi aktivista, Szergej Kovaljov tartott nyilvános előadást *Művészet és az emberi jogok helyzete Oroszországban* címmel. A hallgatóság fiatalokból, többnyire német férfiakból állt. És ez a közönség nem hitte el Kovaljov szavait. A felszólalók sorra rótták fel neki, hogy amit mond, az túlságosan szörnyű ahhoz, hogy hihető legyen. Kovaljov elnevette magát, és nagyvonalúan megígérte ifjú hallgatóinak, hogy alkalmuk lesz még mindezt a saját szemükkel meg tapasztalni.

Négy év múlva jelent meg Putyin a színen. Akkor még sem a Nási-mozgalomról, sem az Éjszakai Őr-

ségről² nem lehetett hallani. Ez volt az az idő, amikor az FSB³ titokban készült a hatalom megragadására.

Szergej Kovaljov már akkor, közel húsz évvel ezelőtt mesélt az FSB által fiatalok részére szervezett titkos kiképző táborokról, ahol a résztvevők nem közönséges céltáblákra lőttek célba, hanem az orosz kultúra kultikus alakjaira. Tanulták, hogyan kell lelőni Puskind és Tolsztojt, Csajkovszkijt és Lermontovot. Hogy legyőzzék magukban a tekintélytiszteletet, mivel a tekintélytisztelet a lehető legnagyobb akadály a cinkossá váláshoz vezető úton.

Ennyit a Nobel-díjról és a védőpajzsról.

Jávorszky Béla fordítása

2 A Nási (A Mieink)-mozgalom és Éjszakai Őrség felkatonai ifjúsági tömörülések.

3 A KGB utódszervezete.

Benczédi Sándor: Önarckép, 1978 (Csiki Székely Múzeum, Csíkszereda)

MÁCS JÓZSEF

Eszter

Nem vagyok babonás. Az álomban se hiszek. Az álomfejtőnek meg még úgy se. A hiszékeny ember nehezen szerzett pénzére vadászik. Ennek ellenére mondom, hogy megálmodtam: el fog jönni a román hozzám. Megjelent az álomban egy férfi. A hadiözvegységek rettenetes jajgatásba kezdtek.

Az alvégen szállásolt el. Arra azonban nem emlékeztem reggel, hogy kinél. Megfrüstökölt. Leverte magáról az út porát. Kijött a ház elé, és azt kérdezte a sok síró-rívó asszonytól:

– Varró Eszter itt van-e maguk közt?

Az asszonyok mind rám néztek.

– Itt vagyok – mondtam. Közelebb mentem az idegenhez. – Mit akarsz?

– Add a kezed. Gyere velem.

– Nem megyek, míg nem mondod, hogy hová – fogadkoztam.

– Majd megtudod. Gyere be velem ide – mutatott arra a házra, amelyikből kijött. – Elfelejtetted, hogy a feleségem vagy?

– Én neked? – lepődtem meg. – Csakugyan. Milyen bolond vagyok. Nem emlékszem a saját esküvőmre. Ne haragudj már!

– Ne beszélj annyit. Gyere be velem. Hiszen már mondtam!

– Jól van, megyek – engedtem az unszolásnak.

A ház a miénk volt. Káprázott a szemem. Annyi minden volt benne. Sok szép bútor. Meg mindenféle edény. Ami kell a fiatal házasoknak. Még vödör is volt a vizeslócán, szemnek tetsző, mutatós. A füleki zománcgyárban csinálnak olyat. Együtt volt minden. Még a lábtörlő se hiányzott a küszöb elől. Az udvarból sem hiányzott semmi sem. Tehén, disznó, tyúk, liba, kacska, minden volt. A ház mögött veteményeskert várta a kapát meg az esőt. Elöl meg virágoskertet találtunk. Örültem a sok virágnak. Mindjárt gondjukat viseltem. Megöntöztem az ágyásokat. Boldog voltam. Soha nem volt semmim. Egyszerre lett mindenem. Bolondos jókedvem támadt. Ugráltam, táncoltam a férjem előtt. A nyakába csimpszkodtam.

– Hol volt az esküvőnk? – kérdeztem tőle. – Hogy milyen az eszem. Nem emlékszem rá. Nem emlékszem semmire.

– Nem tudod? Nem szép tőled. Hát a falutokban. Varjason. Rosszul léptél a köves úton. Nem emlékszel? Letört a cipőd sarka – duruzsolta a fülemben. Fogta a derekamat.

– Arra emlékszem, hogy letört. Mindig letörik, ha rosszul lépek. De másra nem. Még arra se, hogyan ismerkedtünk meg – néztem rá, és nem láttam az arcát.

– Nem ismerkedtünk. Nem jártunk kéz a kézben. Bementem a falutokba, és feleségül vettelek. Összeházasodtunk, mint az egymásra utaltak.

– Örülök, hogy a férjem vagy!

– Én is örülök, hogy a feleségem lettél. De most már engedd el a kezem. Mennem kell!

– Jó, menj, de ne légy soká – eresztettem el a kezét. Nem láttam többet.

Magamat láttam csak, gyászban, szomorúságban, a sok síró-rívó hadiözvegységek között. Ahogy az uramat várom vissza. Nem tudtam, hová ment, honnan jön. A hajnal csak a hült helyét találta az ölben.

Ilyen volt az álom. Korán felébresztett. Máskor nem szoktam olyan korán kelni, csak mikor jön ki az ölbe a gazdám, Vétkes Pista bácsi. Néha, ritkán, éjfélkor is felébredek, ha a tehén nagyon csörgeti a láncát. Vagy ha a borjú beletekergőzik a kötélébe. Olyankor ijedten felülök. Ugyanolyan ijedten, mint mikor róka riasztja álmukból a bóbiskoló tyúkokat. Kapom a villát, rohanok az udvarra. Ölök és szúrok. Elég sok rókával végzek. Azért csak jönnek, háborgatnak. Rossz helyen fekszik a portánk. Leghamarább a mi udvarunkat találják meg, az kerül az útjukba. Kérdezik tőlem sokszor, különösen a félénk vénasszonyok, akik már azt a sötétet látják, amely a haláluk után vár rájuk, hogy nem félek-e az istállóban? Őket kitörné a rossz!

Nevetek rajtuk. Mitől félnék? Nem vagyok egyedül. Az állatok kérdése, szuszogása megnyugtat. Azt mondják a részegre, hogy a feje a Krisztus kötényébe hull. Engem meg elkerülnek a rossz álmok. Pedig húsz évemből a hatodikat töltöm ölben. Vállalom kell a sorsom. Szegény anyám hat gyereket hozott a világra. Elsőnek azért engem, hogy szétnézhessek, jöhetnek-e utánam a többiek?

Az apám keresete arra volt elég, hogy éhen ne haljunk. Az se sok, amit én kapok. De azt hazaadom egy fillérig. Segítek a szüleimen, ahogy tudok. Dehogy félek az ölben. Féljen az, akinek rossz a lelki-

Részlet a *Szélfúvásban* című regény ötödik fejezetéből

ismerete. Senkit nem bántok. Engem se bánt senki. Dolgozom, eszem, alszom. Gyűjtöm az erőt másnapra. Sehová nem járok. A harmadik farsang múlik el úgy, hogy bálban se voltam.

Minek menjek? Petrezselymet árulni? Gazdafiú, de még iparos se kéri fel a cselédlányt. Annyira nem alacsonyítja le magát. Éjszaka akármelyik eljönne. Amikor nem látják. Amikor becsukja szemét a világ. De arra meg én nem vagyok kapható. Semmim sincs. Legalább tisztességem legyen. Táncoljak egész éjszaka Bumbaj Pistával? Minden tánc egyforma neki. Kettőt lép jobbra, kettőt meg balra.

Elég jó az alakom. Magam is látom, mások is mondják. Csak a szám ne lenne olyan csúnya. Sokan megcsóválják a fejüket, amikor nem a *Miatyánkot* mondom, meg amikor a csordásunk kacskaringós ostoránál is hosszabbat káromkodom. Ilyen vagyok. Nem tehetek róla. Amilyen az adonisten, olyan a fogadisten.

A kovácsunkat gyakran letorkolom, pedig idősebb nálam. De mit csinálhatok? Kitöri a frász, ha meglát. Majd elolvad. Vigyorog rám a kulimászos arcával.

– Micsoda jó melles lány vagy, Eszter! Jó melles, faros lány!

Ilyeneket mond nekem. Mit lehet erre válaszolni? Jól kinyitom a számat.

– Ne mondjon már ilyen nagyot. Úgyse eresztem be az ólba. Van magának felesége. A mesterné asszony. Az ő fara a nagyobb. Azt babrálja!

Nem kell engem félteni. Megmondom a magamét mindenkinek, ha nem hagynak békén. De csak az úton. A szekérről kiabálva, vagy az udvaron. Nem járok sehová, még a boltba se. Ha mindenki olyan lenne, mint én, Szász Józsi boltostul tönkrement volna. Az udvar az enyém. Meg a mező. Ott telik az életem. Senkinek nem jutott még eszébe, hogy rám törjön, rám ijesszen. Tudják, hogy nem vagyok ijedős. Meg hogy nincs semmim. Amim van, csak az veheti el tőlem, akinek magam is adom.

Az ólban lakó lányokat az álmok is védik. Soha nem esett meg velem, hogy otthagytam volna a helyem. Hogy pokrócba csavargózva zörögnöm kellett volna az ablakon: eresszenek be, mindjárt megveszek a félelemtől. Kerültek az ilyen álmok. Elrepültek az istállónk felett.

Egyszer fordult elő, hogy szép is, csúnya is volt az álmomban. Amikor a férjem abba a szépen bebútorozott házba bevezetett. A szép az volt benne, hogy a vágyam teljesedett be. A csúnya meg, hogy magamat is láttam a sok síró-rívó asszony között. A ház,

az udvar, a kert és az álombeli férjem elvesztése felébresztett. Hajnali három órakor már lógattam le a lábam a dikóról. Kedvetlenül fészülködtem. A furcsa álmomon gondolkodtam.

Mit jelent? Férjhez megyek hamarosan? Megkéri valaki a kezem? Nem olyan, aki ólból ólba vezet, hanem akinek háza, kertje és egy kis földje is van? Nem mondom, itt lenne az ideje. Anyám húszéves korában már a karján hordott. Hasában volt az utánnam következő testvérem is. Nem lenne bolondság, ha megjelenne az igazi. Akire évek óta várok.

Ráérő időben ugyanolyan férfiról ábrándoztam, amilyet megálmodtam. Milyen öröm lenne, ha elém állna egy napon. Álmodtál felőlem, hát itt vagyok! Vinném haza, a falumba. Boldogan mutogatnám. Egy kapuba csődíteném össze az embereket. Győződjenek meg a saját szemükkal, hogy nem minden lány vész el a világban. Ez itt a férjem. Nem akárki. Nem ólban nevelkedett, megszagolhatják. Háza, kertje, földje, mindene van.

Ébren is továbbálmodtam az álmom, amikor fészülködtem. Amikor egyetlen foncsikba fontam a hajam, és kontyba tekertem fel. Az ökrök és a tehének feltápáskodtak, úgy bámultak rám. Mintha még soha nem láttak volna. Mintha tetszettem volna nekik. Vagy csak a meztelen combomat lesték? Akkor sem takartam el, amikor mozdult a tolozár, kinyílt az ajtó. Amikor köhögve, krákogva, a torkát köszörülve bejött a gazdám. Nem zavart a közelsége. Ő se volt kíváncsi a meztelen combomra. Örült, hogy élt, hogy levegőt szívhatott.

A kovács előtt nem mernék meztelenkedni. Mindjárt elbambulna. Nekimenne a falnak. Pista bácsi nem olyan. Úgy tart számon az ólban, mint a legokosabb állatot, akivel beszélgetni is lehet. Elment mellettem. Az ökrök faránál állt meg. Kicsorgatta a felesleget. Ha előlről néztem, ha hátulról, egyforma lapos volt. Mint akin átment a hendergő. Az esőn sem álltatták eleget, nem nőtt nagyra. Gyerekeknek való ruhát hord. A gazdáném szégyelli, én meg vigasztalom. Semmi az.

Akkor szólt hozzám, amikor már kivizelte magát. Akkor is köhögve, elfúlva. Asztma fojtogatta.

– Mi ütött beléd, hogy ilyen korán keltél? – A hangja olyan volt, mint a repedt fazéké.

– Szépet álmodtam – mondtam, és belebújtam a ruhámba.

– Hova mégyszántani? Az erdő alá vagy az Aranyosba? – sípolt a tüdeje. Nem érdekelte az álmom. A szolga ne álmodjék. Se szépet, se csúnyát.

– Oda, ahová küld.

– No hiszen...

Ennyiből állt a beszélgetésünk. Nemcsak a komencióval fukarkodott. A szavaival is. Az ujjunk se egyforma. Az emberek se egyformák. Egyik a szavaival fukarkodik. Másik a pénzével. Borzas Sándorról mindenki tudja, hogy télen csak kétszer eszik. Reggel meg este. Olyan fösvény. Sajnálja magától. De a pénzét naponta megszámlolja néhányszor. Ha gyorsabban fogy, összevész a feleségével. Szidja, mint a bokrot. Inkább a fogát hagyná kihúzatni, mint a koldusnak tíz fillért adni.

Ő olyan. A gazdáném nagyokat mulat a Borzas Sándor fukarságán. Mennyit gyötri a feleségét. Hol összevesznek, hol kibékülnek. Cirkuszolnak. Szórakoztatják a népet. A pénz miatt, hogy ott rohadna meg, ahol van. Mindig kevesli, amit az erszényben talál. Mit neki, hogy drága minden. Megmorogja, ha nagyobb a kiadás. Szász Józsi tíz fillérért adta a falu szájára. Az se volt közönséges, amit a pengős világban csinált. Megpukkadok a nevetéstől, ha szóba jön. Mindenki összeszedte a pénzecskejét, amije volt.

Vitte becserélni pengőre. Csak ő akadékoskodott. Sehogy nem ment a fejébe, hogy egy pengőt adnak hét koronaért. Leteremtette a szegény, púpos hivatalnokot. Mintha ő tehetett volna róla.

– Így kitolnak velünk. Ezért vártuk magukat. Ezért állítottunk dískaput. Az én erdőből hoztuk a fát. Gondolják meg, mit tesznek, öcsémuram. Mert fogom magam, oszt visszamegyek Csehszlovákiába. Hét koronaért egy pengőt. Ki látott ilyet? Nem népnézőket vártunk, öcsémuram!

A szegény, púpos hivatalnok úgy viselkedett, mint a siketnéma. Se semmit nem hallott, se semmit nem mondott. Keresztülnezett Borzas Sándoron. Magában azonban mérgeledhetett. A fejéhez kaphatott.

– Úristen, kiket foglaltunk mi vissza?

Borzas Sándor a pénzével fukarkodott. A gazdám a szavaival. Csak a tennivalóról szólt két szót, aztán kiment az ólból. Nem bírta a tüdeje a nehéz hűgysza-

got. Örültem, hogy magamra hagyott. Letisztítottam a hídlást, megaljaztam. Megettem, megittam. Úgy ment minden, mint a karikacsapás. Még a szekeret is elkészítettem, feltettem rá az ekét. Megtöltöttem a vizeskorsót. Csak azután mentem be früstökölni.

A gazdáném még csak félig felöltözve, a ritka haja szanaszét. De a sparherdban már duruzsolt a tűz, melegedett rajta a tejeskávé. Egyszer szalonna, másszor

pirító kenyér járta. Akkor pirító kenyeret ropogtattam. Pista bácsi is velem evett. A gazdáném a sparherdnál állt. Onnan nézett bennünket. Szomorú volt. Életunt. Nem lehetett gyereke.

Fáradt is volt. Néha szédült, mint a lábadozó beteg. Pista bácsi se henceggetett az erejével. A nagyobb szél könnyen orra lökte. Tetejében még irigy is volt. Mindent irigyelt a másiktól. Tőlem is, a feleségétől is. Tőlem ugyan nem volt mit irigyelnie. Esetleg az egészségem.

– Hova mégy szántani, jó jány? – kérdezte a gazdáném unottan. Mintha az se bántaná, ha sehová nem mennék.

– Az erdő alá vagy az Aranyosba. Még nem mondta a gazdám, hogy hová. Legszívesebben a temető fölé mennék!

– Oszt mért? – repedezett a gazdám hangja.

– Mert ott jobban szikkad – mondtam.

– Menj akkor oda. Bánom is én, hová mégy – hagyta rám. Nem sok vizet zavart. – Mi meg, jó jány, kirakjuk a szátvát a konyhából. Meg átrostáljuk a vetőmagot – sorolta a gazdáném. – Itt a tavasz. Nyakunkba szakad a sok kerti munka. Meg már az ólunk falát se nézhetem. Csak a miénk hirdeti, hogy háború volt! De honnan kerítek kőművest? Szász Józsinak nem mondhatom, hogy vakolja be. Boltos még, nem kőműves. Az én gondom lesz az is. A gazdától úgy lehetne ítéletnapig.

– Nem bánt senkit – intézte el a gazdám ennyivel. Evett. Nem zavartatta magát.

Nem avatkoztam a dolgukba. Mi közöm a tervezéseikhez? Nem az enyém a porta. Az se, ami rajta van. Csak a munka az enyém. Vállaljam a gondot is? Nem ment el az eszem. Csinálják úgy, ahogy akarják.

*Incze János Décs: Nagybányai részlet, 1940
(Takács Galéria, Százhalombatta)*

Hagyjanak ki a játékból. Férfimunkát végzek. Tűt, vesszőt, cérnát nemigen fogok a kezembe.

Nemcsak ezért nem szóltam semmit. Az álmomon járt az eszem. A szomorú végét már el is felejtettem. Elmondjam-e a gazdánémnak? Nagyon a nyelvemen volt. Szerettem volna töviről hegyire elmesélni. Mit szól hozzá? Nem szokott bolondságokat mondani, meg ő is elmondja nekem az álmait. De azok egyformák, mint a hétköznapok. Azt álmodja örökké, hogy gyereket szül. Eteti, öltözteti, iskolába járattja. A szél-től is óvja.

A gyerek jár vissza az álmaiban. A méhében meg nem fogant gyerek. Egyszer már úgy volt, hogy lesz gyereke. Akkor kerültem hozzájuk. Két hónapig örvendezett a terhességének. Aztán elsiratta. A magzat meggondolta a dolgot. Megérezte idejében, hogy most nem jó világra jönni. Nemsokára édesanyák siratták a frontra indult férjüket és fiaikat.

Úgy láttam jobbnak, ha nem említem az álmat, ha egyelőre megtartom magamnak. A gazdáném még félreértene. Azt gondolná, hogy az időt húzom. Éppen érkezett a szántás-vetés ideje. Majd délben vagy este számolok be neki a furcsa álmomról, de csak ha a gazdám nem lesz jelen. Minek kötném az orrára?

Végeztem a früstökkel. Visszamentem az ólba, befogtam az ökröket. A gazdám mindenest, háromnegyedes vastag kabátját feldobtam az ülésre. Hiába szép, napos az idő. A szélnek még éle van, átfúj a csonton. Ágyba fekteti, aki nem vigyáz magára. Hányan megjárta már, akik hittek a tavaszban. Semmibe vették a szelét. Hányan patkoltak el?

Nem akartam így járni. A háromnegyedes vastag kabátot magammal vittem. A kapun túl felugrottam a szekérre. Nyugodtan foglalkozhattam az álmommal. Az ökrök csendesen baktattak előttem, vissza-visszaterhettem hozzá. A legszebb részére. Bosszantott, hogy felébredtem. Nem bántam volna, ha sohasem ébredek fel. Annyira tetszett az álmomban minden. Csak a vége ne fordult volna rosszra. Csak a síró-rívó asszonyok között ne lettem volna magam.

Azért fordul rosszra minden az álmunkban, hogy könnyebb legyen viselni az életet? Ki lehetett az idegen? Az eke után lépegetve se jöttem rá. Pedig sorra vettem minden számba vehető legényt.

Nem tudom, hányszor fordultam, hányszor eresztettem földbe az ekét. Azt se tudtam, ki szántott még a közelemben. Az ökrökről, a barázdáról a temető felé révedezett el a tekintetem. Földbe is gyökerezett

a lábam attól, amit láttam. Lovas szekér kaptatott fel a dombra, és az ülésen nem egyedül árválkodott Pálmainé! Volt még mellette valaki. Senkire nem hasonlított.

Ahhoz, hogy felismerjünk valakit, nem kell látnunk az arcát. Elég megfigyelni a testtartását, a feje vagy a keze mozdulását. Aztán már tudjuk, ki ül a szekéren. Bumbaj Pistát, a Csordás Jenő szolgáját messziről felismerem, mert olyan furán tartja magát, mintha kardot nyelt volna. Mintha nyomná a fejét a koszos sildes sapka. Arra is lusta, hogy valamerre nézzen.

Nem tudtam kitalálni, ki ül Pálmainé mellett. Éreztem, hogy hangosabban ver a szívem. Az álmom valósulna meg a szemem láttára? Az idegen hajtaná a Pálmainé lovát, aki férjem volt az álmomban?

Közről szerettem volna látni az idegent. Annyira azonban nem volt közel egymáshoz a két parcella, hogy jobban megnézhettem volna. Kiabálni meg nem akartam Pálmainénak. Ahogy ismerem, elhíresztelte volna rólam, hogy megláttam a szolgáját, és azóta nem férek a bőrömbbe, és rekedtre ordítottam magam.

Pedig egy nagy frászt. Ott törje ki a rossz a férfiakat. Egy lépést se tennék utánuk. Megvagyok nélkülkük. Találgattam, ki lehet az idegen. Először varjasinak néztem. De rá kellett jönnöm, hogy nem odavalósi. A környéken se lakik, láttam volna már valahol. Ha másutt nem, hát Pálmainénál. Rokon eljár a rokonhoz. Nem emlékeztetett senkire. Megfájdult a fejem a sok találgatástól. Szántottam, tapostam a barázdát, és néha az idegenre pislantottam. Nem lettem volna lány, ha nem húzott volna arra a szemem.

Úgy kezdődött a napom, mint az álmom. Izgatott lettem. Abban is megjelent egy férfi, itt is megjelent egy férfi. Arról se tudtam, kicsoda, meg erről se tudom. Csak a sok síró-rívó asszony nem volt sehoh. Pedig azok is ott lehettek Pálmainéban. Ő maga is síró-rívó asszony. Mióta elhozták a hírét az ura halálának, sokszor sírva fakad. Siratja a szerencsétlenségét. A pálinkában talál vigasztalást.

Mindössze egyet tértül akkor is a lovakkal. Aztán átengedte az idegennek az eke szarvát. Szaladt tovább, hajtotta a nyugtalanság. Nevethetnékem támadt. Az álombeli idegen szánt a közelemben? Néhány órája még a hites felesége voltam. Mondhatom, szépen kezdődik ez a nap. Ilyenekre gondoltam. Meg olyan bolondságokat forgattam a fejemben, hogy mi lenne, ha az ökreimnek azt mondanám, hogy hó. Aztán odamennék az idegenhez.

Megkérdezné tőlem, mit akarok. Én meg azt mondanám, hogy semmit. Mit akarhatnék attól, aki nem tudja, hogy a férjem. Azért elmesélném neki az álmom. Nem hagynék ki belőle semmit. A síró-rívó asszonyokról se hallgatnék, meg az ő eltűnéséről se. Arra mit mondana? Nézne rám. Meresztené a szemét. Magában meg azt gondolná, hogy ennek is kihagy. Hiányzik egy kereke.

Más, amit gondolunk, más, amit csinálunk. Nem mentem oda. Lesült volna a bőr a képemről. Elsüllyedtem volna szégyenemben. De a szememnek se tudtam parancsolni, hogy ne nézzen arra. Van az erdő felé is látnivaló, arra is szántanak. Szántás-vetés ideje van, eke forgatja a földet mindenfelé. Mondhattam akármit, az idegenen pihengetett legszívesebben a tekintetem. Szegény apám volt olyan. Ő is oda nézett, ahová nem kellett volna. Mentségemre azt hozhatom fel, hogy én az álombeli férjem kerestem az idegenben.

Akkor se engedelmeskedett a szemem, amikor a szántással végeztem. Az idegen észre is vette, hogy nézem. Köszönöm kellett neki. Nem élünk a vadonban. Nem mehettem el csak úgy szóltanul. Nem tudom, hogy ugrott ki a számon az adjon isten. A fülem bedugult izgalomban. Közel kerültünk egymáshoz, mint az álmomban. Nem hallottam, hogy fogadta volna a köszönésemet.

– Jól hámlott, jól? – hallottam később a kérdését. Nem hasonlított a hangja az álombeli férjemére.

– Elég jól – mondtam, és szólítottam az ökreimet.

Éreztem, hogy bámul utánam. Szúrta a hátam a tekintete. Rövid ideig beszélünk. Annyi eszem azonban volt, hogy megnézzem magamnak. A homloka szép volt. Szép magas. Nevettem, kuncogtam magamban. Még az ökrök is visszaneztek rám. A temetőnél úgy ereszkedett le velem a szekér, ahogy a koporsót eresztik a sírba. Faragó Gyula arra várt, hogy a temetőhöz érjek. Megkondította a nagyobb harangot. Ne állítsak haza harangszó előtt. A kisebb harang egész héten nem szólt. A pap nyomdokain haladt. Vasárnaponként nyelvelt, meg ha meghalt valaki.

Megcsapkodtam az ökröket. Menjenek bátrabban. Hallották a harangszót. Vajon milyen vallású az idegen? Én kálvinista vagyok. Minden vasárnap megyek a gazdánémmal istentiszteletre. Titokban még mindig gyereket remél. Hátha megkönyörül rajta az Isten. Az emberek a templomba járásuktól is a hasznukat várják.

Minek tagadjam? Én is az álom beteljesülését vártam a templomba járástól. Nem tudom szóval kifejezni, milyen szép a vágy. Kis korom óta az akarok lenni, ami az álmomban voltam. Hűséges feleség. Nem vagyok nagyzó. Soha nem jutott eszembe, hogy nagyságos asszony is lehetnék. Fátyol, rúzs, puder, kalap. Nem csinálnék maskarát magamból. Mióta dikón alszom, családi házra, kevéske földre, szerető, becsülő férjre vágyik a szívem. Se többre, se kevesebbre.

Vágyam beteljesülése most érkezett volna el? Nem vagyok babonás. Nem hiszek az álmokban. Az álomejtőknek a szemükbe nevetnék. A figyelmeztetést azonban látnom kellett az álmomban és az idegen megjelenésében. Történni fog velem valami. Azt azonban nem tudtam kitalálni, hogy mi. A sok töprengéstől már bárgyúbbnak nézhettem ki, mint Bumbaj Pista.

Jobban elbambulhattam, mint az ökrök. Mikor befordultam az udvarunkba, a hátsó tengely beleakadt a kapufélfába. Káromkodtam egy sort. Szidtam a pereputtyát annak, aki nem rakta kijebbe az oszlopot. Pista bácsi a lépcsőn állt. Az ijesztőn se lobog jobban a ruha. Csóváltatta a fejét. Nem értette az ügyetlenségemet. Vagy azon tűnődött, hogy a kapu is úgy megy össze idővel, mint az ember vénségére? Pedig kitalálhatta volna az okos fejével, hogy az oszlopoknak semmi bajuk. Jó helyen állnak. Se össze nem mentek, se szét nem húzódtak. Én lettem más. Velem történt valami a furcsa álom után. – Hamar kész lettél – reszelt a hangja. Könnyebben vette a lélegzetet, hogy épségben maradt a kapu.

– Nem a Napot néztem – mondtam.

Azt már nem tettem hozzá, hogy nem is mindig a földet. Volt más néznivaló is a közelben. Nem kötöttem az orrára. Kifogtam, megettettem, megittattam az ökröket. A borjúkat is vályúra eresztettem. Az udvaron ugráljanak, ne a jászolba másszanak nekem. Neki-neki is iramodtak. Szétröppentek előlük a tyúkok, alig tudtam behajtani őket.

Mikor végeztem az állal, bekukkantottam a csürbe. Már csak az egyik rekeszben volt széna. Azt a keveset is sok utánajárással szerezte a gazdám. Háború volt. Mindent feletettek a német, a román és az orosz katonák. Még szerencse, hogy a szalmakazalból maradt valamicske. Lehetett vele szaporítani a szecsskát. Pontosan úgy, ahogy az öregeink mondogatják:

– Nagy kenyér, kis kolbász. Kevés széna, sok szalma...

A szalmába kevés korpát kell szórni. Mindjárt több tej csurran a zsétárba. Kerül bele elég. Legtöbbször a hátam mögött. Nekem kell fejni. Tiszta volt a csűr, mint a kitakarított konyha. Gyakran felsepertem nyírfaseprűvel. Vetőgép, borona a sarokban. A szekér közepén. De csak esős időben. A szecs kavágoval nem tudtam mit kezdeni. Alig látszott ki a porból. Naponta használok, segítség nélkül.

Elfelejtettem, miért mentem a csűrbe. Ez se fordult még elő velem. Mérgesen kiszaladtam az udvarra. A fény vakította a szemem. Éppen le akartam ülni a favágó tuskóra, amikor kihajolt az ablakon a gazdáném.

– Kész az ebéd, Eszter!

– Jó, megyek – mondtam.

Aztán bementem. A gazdám ingre vetkőzve már evett. Mintha ő éhezett volna meg a temető felett. Kanalazta magába a bablevest. A csámcsogása idegesített. Én is hozzáfogtam. A gazdáném nem ebédelt velünk. Megszokott helyéről nézte az evésünket.

Nagynak, világosnak találtam a konyhát. Kítették belőle a szátvát. Több fényt kapott a kredenc, az ajtó, a vizeslóca és az asztal. Nagytakarítás folyt, míg szántottam, míg az idegenre pislogtam.

Az idegenre gondolva megint elfogott az a különös érzés. Nem tudtam megszólalni. Pedig máskor nem állt be a szám: így gazdáném, úgy gazdáném. Mindenről beszámoltam. Akkor meg, mint aki megkukult. Csak néztem a leveses tányéromba. Úgy gondoltam reggel, hogy majd délben elmondom az álmom. Kíváncsi voltam a gazdáném véleményére. Aztán hirtelen másképp gondoltam mindent. Feleslegesnek tartottam a beszámolót.

Már majd' kifúrta a kíváncsiság az oldalamat. Ki szánt Pálmainénak? Egyre gyakrabban pislantottam a gazdánémra. Ő azonban nem látott belém. Félreértette a pislogásom. Azt hitte, a hallgatását furcsállom. Erőltetni kezdte a beszélgetést.

– Szász Józsi már megy a boltból – mondta. – Megszűnik a Hangya. Nem lesz szövetkezet.

– Nem mindegy, hogy mi lesz? A bolt marad. Nem viszik sehová – reszelt a gazda hangja. Olyan sokat akart mondani egyszerre, hogy majd megfűlt a szávaiban.

– Emberek jönnek, emberek mennek. Mindig így volt. Mindig így lesz – folytatta a gazdáném.

– Pálmainénak idegen szántja a földjét – tereltem arra a figyelmüket, ami foglalkoztatott.

– Nem tudod? A szolgálja – mondta izgalommal a gazdáném. – Ő aztán ne panaszkodjon a szerencsés-

jére. Hányan keresnek szolgát! Hozzá nyitott be az idegen jókor reggel!

– Tudom. Hogyne tudnám. Tőlem ment el. Tőlem talált oda – szántam rá magam az álmom elmondására.

– Tőled? Ne járasd velem a bolondját – nézett rám furcsán. A gazdám is vizslatott a szemével. – Hol járt volna nálad?

– Nálam járt. A férjem volt. Bevezetett a házába. Azt álmodtam.

– Bolondokat beszélsz – intett le a gazdáném.

– Pedig az igazat mondom. Reggel ment el tőlem. De a nevét nem tudom. Nem mondta. Azt se, hogy hová való.

– Furcsa neve van. Furcsább, mint az álmod – nevetett kényszeredetten a gazdáném. – Nálunk a cigánynak sincs olyan. De hogy Erdélyben sok az olyan nevű. Vak Rozi beszélt. Összetalálkoztunk a boltban. Ő látta. Mindig Pálmainénál ül. Ne félj, megnézte rendesen a fél szemével!

– Én is láttam. Köszöntem is neki. Jóraló legénynek látszik. Honnan került ide?

– Azt beszélik, hogy fogságból – reszelt a gazdám hangja. Jobban érdekelte a pletyka, mint a munka.

– Ha álmodtál felőle, számolhatsz vele, hogy egyszer majd megjelenik nálad – beszélt kedvem szerint a gazdáném. De én úgy tettem, mintha mindez hidegen hagyott volna.

– Üljön csak a seggén. Ne mászkáljon – mondtam. Otthagytam az ebédet. Kétszínűsködtem.

De még le sem értem a lépcsőn, már haragudtam magamra. Nem voltam őszinte a gazdánémhoz. Elhallgattam, hogy máris olyan nekem, mint a gazdájához hűségesen ragaszkodó kutya. Jön velem az ólba, a csűrbe, a kertbe. Este meg majd bebújik a takaróm alá. Hiába mondom neki, menj tőlem, nem érdekelsz. Nem tágít mellőlem.

Kísért azután is mindenüvé. Még a templomba is. Énekelt velem. Meg imádkozott velem. Ördög bőrébe bújt. A pap úgy nézegetett rám, mintha látta volna. Ördög képében ül valaki mellettem. Reszketett a lelkem.

Akkor már elkezdődtek az imaestek. Nem a templomban, a parókián. A gazdáném hűségesen járt oda. Nem maradt volna el egyről se. A buzgalmától várta a gyermekáldást. Velem együtt se sokan jártak oda. Én is el-elmaradoztam. Félttem, hogy a pap észreveszi, hogy csak a testemmel vagyok jelen.

Eleinte csupán az álom folytatását akartam. Ké-

sőbb meg már az idegen valóságos megjelenését is. Nem értem be annyival, hogy láttam a határban. Nyugtalanul vártam arra a napra, amikor találkozunk. Az ólban, az udvaron, a kapuban, akárhol. Akkor már levizitált a főjegyző úrnál. Hozzám is eljutott a híre, hogy román. A főjegyző úr tanult ember. Megállapította.

A hír megint az álmodat juttatta eszembe. Találgattam, hogy az idegen az álmodban, a férjem milyen nyelven beszélt velem? Nem tudtam rájönni. Később aztán nevettem a butaságomon. Milyen nyelven beszélt volna? Mikor én csak magyarul tudok. A németek, a románok, az oroszok mind magyarul beszéltek velem az álmodban.

Úgy kell hozzám szólni mindenkinek, aki azt akarja, hogy értsem.

Nem törtem én a fejem azon, magyar-e, román-e a Pálmainé szolgálója. Nem törődtem vele. Hidegen hagyott, mivel kürtölik tele a falut. Végeztem a munkám, amiből soha nem volt kevés, és szívesebben jártam a mezőre. Abban reménykedtem, hogy látni fogom valahol. Esténként is azzal aludtam el, hogy találgattam: hol bukkan fel másnap?

Vasárnap meg kiálltam a kapuba. Olyankor a szolgáló is elindul valamerre. Csak ő nem teszi ki a lábát az udvarból. Mintha tudta volna, mit híresztelnek róla. Járt már erre román katonaruhában. Amikor átvonult falunkon a front. Akkor nézte ki magának a Pálmainé házát. Magyaroknak adja ki magát. De csak azért, mert nem tudta, hogy mire visszaér a fogságból, már cseh-szlovákiai magyar falu házában az ajtaján fog kopogtatni. Így mondta a főjegyző meg Faragóné, a kézbesítője.

Ha idejében megneszeli, mi történt, partizánnak is felsaphatott volna. Mehetett volna a Szász Józsi helyére. Nem leleményes, az biztos. Hargitai Gergő névvel románnak lenni? Ezt is mondták róla. Én meg nyitva tartottam a fülem. A konyhában alszik, dédelgetett helyen. Talán nem is egyedül, hanem Pálmainéval. Egy idő óta olyan, mint az alvajáró. Mint akit fejbe vertek...

Két hétig bújócskáztunk a mezőn. Hol itt találkoztunk, hol ott. Mintha csak a kettőnké lett volna a határ. Rajta függött a szemem. Minden újáról tudtam. Mikor meg az Aranyos-dűlőben vettem, kíváncsian lestem, hogy melyik úton ereszkedik le majd szekérével a góbisi kúttól. Azon-e, amelyik a temető fölül vezet be a faluba, vagy azon, amelyik a földünk végénél kanyarog. Így akartam meggyőződni

róla, hogy ő szemmel tart-e engem. Tudja-e, merre járok.

Hol járt még, amikor nekem már pír égette az arcom! A földünk végéhez tartó úton közeledett. Szólitgattam az ökröket, mentem a vetőgép után. Közben úgy igazgattam a ruhám, a kontyomat, mintha most kérnék meg a kezem. Izzadtam a kintől. Patakokban folyt rólam a veríték.

A nagy izgalomban se vesztettem el az eszem. Legyezgettem az ökröket, hogy egyszerre érjünk a földünk végéhez. Aztán huncut játékba kezdtem. Úgy tettem, mintha nem vettem volna észre. Mintha nem hallottam volna, hogy szól a lovaknak: hó! Az én ökreim maguktól megálltak. Zavaromban a vetőgép mögé bújtam. Úgy tettem, mintha a csövek közül cibálnám ki a kukoricacsutkákat.

– De nagy az iparkodás, de nagy. Kergeti valaki? – szólt hozzám. Úgy néztem körül, mintha nem tudtam volna, ki beszél hozzám.

– Maga az? – mondtam. – Hol jár erre?

– Innen jövök a góbisi kúttól. Ahogy elnézem, maga is fiatal, meg én se vagyok öreg. Tegeződjünk. Nem szeretek magázódni – húzta el huncutul a száját. A szemembe nevetett.

– Nem bánom – egyeztem bele minden vonakodás nélkül.

– Akkor szervusz.

– Szervusz.

– Hogy hívnak?

– Eszternek. Varró Eszternek.

– Én Gergő vagyok. Hargitai Gergő. Nem kérdezem, ki a gazdád, mert tudom. Elmehetnék hozzád? – mosolygott az ajánlkozásához.

– Hát – nyújtottam a nyúl farknyi szót. Nem számítottam ilyesmire. Nem tudtam mit mondani hirtelen.

– Jól van – lélegzett fel megkönnyebbülten. – És most nézz rám. De jól nézz meg! Ugye, nem vagyok román? Ugye, csak rám fogják? – kérdezte úgy, mintha keserű lapuba harapott volna.

– Nekem ilyet ne mondj! Nekem mindegy, hogy mi vagy. Téged nézlek, nem a fajtádat!

– Okos lány vagy, Esztike. Akkor este, Isten veled – mondta, és továbbhajtott.

Zúgott a fülem. Nem hallottam, amikor elzörgött a szekere. Mintha álmodtam volna újra. Megállt a földünk végénél. Beszélgetett velem. Bejelentette, hogy eljön este. Milyen finoman, szépen jelentette be! Esztikének nevezett, ahogy még soha nem szólítottam.

tak. Anyám se. Elhallgass, nyakon váglak, megfojtalak. Ilyeneket mondott nekem.

Később szólított Eszternek, amikor kijártam az iskolát. Amikor tudomásomra hozta, hogy több lesz otthon a hely, ha elmegyek világot próbálni. Ezen a nevémen szólított mindenki. Ha a tehénnek Piros, Rózsa, Szekfű, Vilma a neve, a cselédlányé se lehet Esztike. Ez már így van. Az Esztikében szeretet van meg gyengédség.

Gyengédségre vágytam. Karácsonykor a sírás is elfogott néha. A szeretet ünnepén szeretetnek kellene betöltenie az emberek szívét. Legalább akkor a szolgában is az embert kellene látni. Ajándékot kaptam, nem mondom. Hol diót ezüstpapírba csomagolva, hol rojtos-selymes szaloncukrot. De szeretetet soha. Esztike még karácsony estéken se voltam. A Pálmainé szolgájának kellett hét poklot megjárnia, hogy a falunk határában Esztikének szólíthasson!

Nem sokra emlékszem, mi történt azután. Kábulatba estem. Talán kétszer fordultam még a vetőgéppel. Talán Faragó Gyula delet harangozott. Aztán hazaindultam. Magamba roskadtan gubbasztottam az ülésen. Az ökrök csendesen ballagtak. Hargitai Gergő kábulatba ejtett. Lenne mégis valami az álomban?

A földünk végén Hargitai Gergő mondta, hogy eljön hozzám este. Tiszteletét teszi nálam. Álom és valóság egyezne mindenben? A jól letaposott dűlőút nem csilloghatott fényesebben, mint a szemem. A poros mező, a szürke bokor, a sok fa meg bozót mind fényben úszott előttem. Ünneplőbe öltöztek. Annak a tiszteletére, hogy Esztike lett az Eszterből. Nem szerettem a nevem. Utáltam a pengős világban divatba jött nótát. Esztike-tike-tike, Esztike lány... De talán csak azért, mert nem nekem költötték.

Ahogy döcögött velem a szekér, még sehol semmi, de én már boldog voltam. Alig fértem a bőrömben. Úgy lett gondom Hargitai is, mint az álombeli idegen, aki a férjem volt. Jó helye van-e? Tiszta-e az ágya? Rendben van-e a ruhája? Megvan-e az ingén minden gomb? Nem töri-e a lábát a bakancsa? Nem sajnálják-e tőle az ételt? Közel jártam már a faluhoz, amikor Borzas Sándorral találkoztam. Vetőgép csörgött az ő szekere mögött is. Köszönés helyett csak annyit mondott:

– Haza, Eszter?

– Haza, Sándor bácsi – mondtam. Magamban meg azt gondoltam: Eszter a tehene, nem én. Ha nem tudná, újra megkereszteltek. Most már Esztike vagyok, nem Eszter.

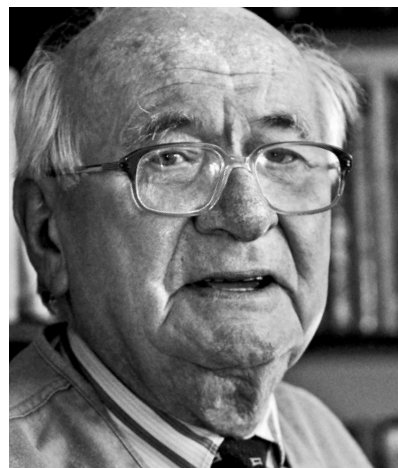

Kós Károly: Mátyás király szülőháza, 1923 (Murádin Jenő tulajdona)

„Mertünk magyarok lenni”

Pozsonyi beszélgetés Mács Józseffel

Mács József felvidéki prózaíró, a Magyar Művészeti Akadémia tagja nyolcvanöt évesen is alkot: *Az elcsatolt vagon* című regényét, amely a Csehországba deportált felvidéki magyarok hányattatásainak állít emléket, az MMA Irodalmi Tagozata Az év legjobb könyve díjjal honorálta, amelyet ünnepélyes keretek között a Vigadó-beli gálaesten vehetett át. Az alkotó fő témája a felvidéki magyarság Trianon óta tartó kálváriája, beleértve a kisebbségi sors mindennapi megaláztatásait csakúgy, mint a népességcsere keretében lezajló kitelepítéseket.

– *A gömöri Bátkában, a Balog-völgy egyik legnagyobb falujában, paraszti környezetben születni: meghatározó gyermekkori élmény volt?*

– Nem véletlenül kezdtem úgy *Hassán* című kisregényemet, hogy számon kérem szüleimtől a világra jövetelem után: hol a föld, hol a ló? Gyermekfejjel azt tartottam a világ elfogadható rendjének, hogy aki falun születik, annak legyen földje és lova. De nekünk csak tehenünk volt meg két hold földünk, és egy darabka rét. Nyilván ez a helyzet kényszerítette apámat arra, hogy kitanulja a kőművesmesterséget. Kisgyermekként nehéz volt elviselnem a földnélküliséget. Amikor pedig iskolás korú lettem, Farkas László tanító úr jóvoltából azt a közmondást jegyeztem meg a legjobban, hogy „Segíts magadon, az Isten is megsegít!” Különösen nyáron gyakran kéredeztem fel a lovas gazdák szeke-re, s mentem velük a határba. Ha a kezembe nyomták a gyeplőt, úsztam a boldogságban. Gimnazista koromban Kis Fejes Istvánhoz, apám barátjához „szolgafiúnak” is beálltam, mert neki két pár lova volt, és ha éppen nem volt szolgája, jól járt velem, én meg

övele. Elég hamar felismertem, hogy az élet egészen furcsa, számomra érthetetlen dolgokat produkál. Történetesen azt, hogy a falum legnagyobb gazdáinak gyermekei unottan és kelletlenül ülnek a lovak fara mögött, amikor csak tehetik, menekülnek a munkától, és irigylik az olyan gyermeket, amilyen én voltam. Számukra a ló és a föld nyűg volt. A második világháborús frontátvonulás sok hasznavehetetlen lovat hagyott egyik bátikai földesurunk rétjén, így beteljesülhetett az álmom: bevezethettem én is az istállónkba egy pónit.

– *Következett a Rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium, a sárospataki tanítóképző, majd a miskolci Lévy József Gimnázium pedagógiai tagozata. S közöttük a trianoni határ...*

– A gimnázium apám ötlete volt, nem az enyém. Az 1938-as visszatérés után a bátikai Hangyaszövetkezet üzletvezetőjeként jó barátságban volt nemcsak Urbán Károly tiszteletes úrral, aki elnöként a felettese volt, hanem a tanítómmal is. Utólag úgy vélem, ők döntöttek a további sorsomról, hiszen az elemi iskolát a negyedik osztályig bezárólag jeles tanuló-

ként végeztem. Így aztán az történt, amit végképp nem akartam: gimnazista lettem Tompa Mihály szülővárosában. Kis Mács névre hallgatva, mivel nem voltam természetes növésű. Futballozni azonban jól tudtam. S ezáltal azok közé kerültem, akik nem az eszükkel, hanem a lábukkal szereztek elismerést maguknak. Ha akkor az összes órát a testnevelő tanárom tanította volna, a gimnáziumból jeles bizonyítvánnyal jártam volna haza. De volt olyan tantárgy, amelytől nemcsak én rettegettem, de leány osztálytársaim is: második koromban számtanból fél-évkor megbuktam. A gimnázium falai között csak fizikailag voltam jelen: lélekben otthon voltam, a cimboráimmal játszottam, csavarogtam, vagy a nemlétező lovamon jártam a határt. Ha valaki, én őszintén örültem az oktatásügyi miniszter bejelentésének, hogy a gyakori éjszakai és nappali berepülések miatt meghatározatlan ideig Magyarország összes iskolájában felfüggeszti a tanítást. Honnan tudhattam volna, hogy a világháború befejezése után ismét visszakényszerítenek bennünket Csehszlovákiába, ahol évekre bezárva tartják a magyar iskolát? Apám próbálko-

Mács József szülei: idősebb Mács József és Molnár Margit (1930, Rimaszombat)

zott a szlovák szóval meg a meleghegyi szlovák iskolával, de mit ér az olyan iskola, amelyben a gyermek, nem értve a tanítás nyelvét, csak bámul a fekete táblára, mint borjú az új kapura? Egy hónapig tartó kínlódás után hazaszöktem, hogy aztán 1947. szeptember 13-án tiltott határátlépésre szánjuk el magunkat apámmal. Meg sem álltunk a reformátusok egyik leghíresebb városáig, Sárospatakig, ahol a tanítóképző tanárai csodát műveltek a begyepesedett fejemmel. Nehéz volt elképzelnem is, hogy jó tanuló tudok lenni. Féltem a fél-éves jeles bizonyítványomat hazavinni, hogy apám a vállam megveregetése helyett jól elveri rajtam a port, amiért a rimaszombati gimnáziumban hármass osztályzatokkal bukácsoltam egyik osztályból a másikba. Jöttem-mentem a határon: Lénártfalváról szöktem át Bánrévére a nagybátyámhoz, a szélső

házba: ott vártam meg a reggeli vonat indulását. A pataki gyönyörű két év után közelebb jöttem szülőfalumhoz, amikor megtudtam, hogy Miskolcon a Lévy József Gimnáziumnak pedagógiai tagozata van. S hogy az új helyen is kitüntetten végeztem el a harmadik osztályt, abba biztosan belesegített a sárospataki iskolából hozott jeles bizonyítványom. Az átköltözésemhez persze annak is köze volt, hogy a nővérem a Miskolchoz közeli Aszalón telepedett le férjével.

– *Milyen volt a diákélet Miskolcon?*

– A borsodi megyeszékhely legnagyobb ajándékának ma is a színházát tekintem. Hogy az estéim nagy részét a falai között tölthessem, még jegykezelőnek is felcspattam. Ám a csehszlovák külügyminisztérium időközben feltérképezte a magamfajta, határon átszökődő diákokat, s így a harmadik osztály

elvégzése után már közös útlevelemmel utazhattam haza. Meg sem fordult a fejemben, hogy szeptemberben nem térhetek vissza Miskolcra, és a pozsonyi magyar pedagógiai gimnázium diákja leszek. Az illegális határátlépésekért korábban a putnoki járásbírószagra is beidéztek. A pozsonyi gimnázium tanulóinak bizalmából aztán a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség iskolai szervezetének elnöke lettem. Ebben a tisztségemben a csehszlovák hadsereg magyar újoncait anyanyelvükön köszöntöttem az egyik kaszárnya udvarán felállított szónoki emelvényről. Azt meg álmodni sem mertem volna, hogy a pedagógiai egyetem magyar tagozatán magyar–történelem–társadalomtudomány szakos oklevelet szerezhettek.

– *Hogy került egy egyetemista az Új Szó napilaphoz?*

– Az *Öröködbe, Uram...* című tetralógiában megírtam, hogy az egyetemi épületünk homlokfalán az állt: „Üdvözljük az elsőéves magyar elvtársakat!” A véce falára meg azt írták nagy betűkkel: „Fuj madari, von madari!” (Fuj, magyarok, ki a magyarokkal!) Egyetemistaként, de már nős emberként kerültem az Új Szóba. Érettségire készülő diákként beleszerettem az elsős pedagógista Máté Juliannába, akit később feleségül is vettem. Így igazán kapóra jött Lőrincz Gyulának, az Új Szó főszerkesztőjének a felkérése, hogy „Csapj fel, öcsém, szerkesztőnek, a háború után elüldözték az országból a magyar értelmiséget, szükség van rád!” Egy feltétellel álltam kötélnék: ha az egyetem nappali hallgatója maradhatok. Mivel ennek nem volt akadálya, a kulturális rovatban elkezdődtek számomra a dolgok hétköznapiak. Recenziókat

már az Új Szóba kerülése előtt is írtam, s nem gondoltam volna, hogy a szerkesztőségben egy könyv ismertetése nyaktörő is lehet. Különösen egy olyan helyen, ahol a munkáslevelezőkből lett szerkesztők állandó háborúságban álltak a „fiskálisokkal”, vagyis a kevés számú képzett értelmiséggel. Egy napon feldúltan hívott a szobájába a főszerkesztő, s le sem ültetett, csak kérdezett: milyen fasiszta lapokat olvastam? Elképedve mondtam, hogy én negyvenötben még tizennégy éves voltam, újságot nem is láttam. Akkor azt mondta: mivel Magyarországra kerülve népi kollégista voltam, a népi kollégiумok életre hívóját, Rajkot pedig kivégezték, ott szívtam magamba a fasiszta eszméket! Olyan váratlanul ért a támadás, hogy védekezni sem tudtam, s nem is mertem. Felnéztem Lőrincz Gyulára: nem olyan embernek tartottam, aki valótlanságot állít. És ha szerinte azt írtam Gorkij könyvéről, hogy az író szexuális viszonyt folytatott az édesanyjával, akkor bizonyára úgy is van. Nem tételezhettem fel róla, hogy nem tud olvasni: ő, a munkáslevelezőből lett főszerkesztő! S míg velem az a bizonyos lift a poklok fenekére szállt, olyan szavak doboltak a dobhártyámon, hogy most még nem rúg ki, inkább áthelyez a legosztályharcosabb mezőgazdasági rovatba.

– *De hát léteztek azok a mondatok, vagy sem?*

– Két nap múlva Gály Iván kollégám előkerítette és elolvasta a kéziratomat, s kiderült, hogy abban szó sem esett arról, amivel Lőrincz vádolt. El sem olvasta a kéziratot. Nem a szemének hitt, hanem a fülének, amelybe bele-sugdosta valaki ezt a történetet. A kulturális rovatba viszont már

nem helyezett vissza: az alattomos támadó elérte célját.

– *Ezzel tova is szálltak a viharfelhők?*

– Korántsem: Nagy Imre 1953-as miniszterelnöksége és az őt Kossuthhoz hasonlító Urbán Ernőnek a szerkesztőségünkben tett látogatása is majdnem az állásomba került. Lőrinczre és helyettesére, Bátky Lászlóra olyan hatással volt, hogy másnap Nagy Imre téveszcsét lazító politikáját követve Bátky azt mondta: azonnal utazzak, és keressék egy olyan községet, amelyben az osztályharcos szövetkezeti politika nem a kulákot, hanem a középparasztot sújtotta. Az érsekújvári járás Kürt nevű községében találtam egy ilyen falut. Az emberek megbotránkozó véleményét összeszedve, a Bátky által adott címmel így jelent meg az írásom: „Kulák helyett a csapás a középparasztot érte”. És néhány nap múlva a párt, a nemzeti bizottság és minden szervezet tiltakozott az Új Szónál az írásom ellen. Sőt, a járási és kerületi pártbizottság, a járási és a kerületi bíróság is, amelyeknek döntésével Danczi Boldizsárt, földjét, házát elkobozva, családjával együtt a handlovai bányába internálták. S velem az a bizonyos képzeletbeli lift ismét elindult a poklok fenekére. Ha ennyien tiltakoznak, bizonyára én tévedtem. Félrevezettem az olvasókat. A szerkesztőségből háromtagú vizsgálóbizottság utazott Kürtre. A vizsgálódás után engem igazolva, még az enyémnél is erősebb cikk jelent meg Danczi Boldizsár védelmében, aki ennek köszönhetően visszakapta a földjét, házát, hazatérhetett családjával Handlováról, s az én képzeletbeli liftem elindulhatott a föld felszíne felé...

– *Vagyis minden jóra fordult?*

– Átmenetileg. Az '56-os forradalom rám gyakorolt hatásának következményétől már nem menekültem meg: Dénes Ferenc főszerkesztő kíméletlenül kirúgott a szerkesztőségből. Ettől függetlenül az ott eltöltött évek az egyetem elvégzése mellett azt tették számomra lehetővé, hogy a dél-szlovákiai magyarok életét Pozsonytól Királyhelmecig megismerhessem. S ennek mind újságírói, szerkesztői, mind írói pályámon hasznát vettem.

– *Hogyan lett a riporterkedésből szépírás?*

– A mondás szerint vak tyúk is talál szemet. Nos, a falusi szövetkezeteknek tyúkfarmjuk is volt, s nekem sikerült eljutni olyanba, ahol háromszázötven tyúk naponta csak egy tojást tojt. Ez sehogy nem ment a fejembe. Persze a tyúkok rendszerellenes tevékenységét nem lehetett az Új Szóban megírni. Amikor letettem Egri Viktor asztalára, már a cím elolvasása után félretolta, s az arcáról azt olvastam le: mit akar ez az örült a háromszázötven tyúkjával, amikor az emberfiának egy van belőle, és azzal is naponta meggyűlik a baja? Elvittem a kéziratot a Rohác satirikus hetilap szerkesztőségébe, s a magyarul is tudó főszerkesztő azzal vette át tőlem, hogy majd értesít. Néhány hét múlva az Új Szó-s kollégák figyelmeztettek: megjelent az írásom a szlovák satirikus hetilapban. Egri Viktor ezt hallva rögtön megbékölt a sok tyúkkal, s lehozta az Új Szóban is. A Rohác főszerkesztője, Ludo Zeljenka további satirikus írásokat is közölt tőlem. Olyan címen, hogy *Vyber z madarskej satiry (Válogatás magyar satirákból)*, kisebb könyvet is megjelentetett, s a tartalomjegyzékben Jókai Mór,

Karinthy Frigyes, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Tersánszky Józsi Jenő, Urbán Ernő, Darvas Szilárd, Goda Gábor, Gyárfás Miklós, Mikes György neve mellett az enyém is szerepelt. A szlovák nyelvre fordított válogatás 1954-ben jelent meg, az én első kötetem pedig 1955-ben, *Vég nélküli gyűlés* címmel, *Falusi satírák és történetek* alcímmel. Azért időztem hosszabban ennél, mert a leírtakból elég jól kirajzolódik helyzetünk tragikomikuma. Még semmi nem volt mögöttem, a szlovák válogatásban mégis megjelenhettem. Ebből az időből válogattam össze riportjaimból egy kötetre valót, meg is jelent könyv alakban *Pipa-füstben* címmel.

– *A férj és családapa életét hogyan befolyásolta a hivatása?*

– Mindkét lányunk keresztnevének anyakönyveztetéséért csatát kellett vívnom, szégyenszemre a szülőföldemen, Rimaszombatban. Nem az ottaniakat hibáztatom, hiszen az anyakönyvvezető vitapartnerem magyar volt. A hivatalos rendeletet, amely csak szlovákra fordítható keresztneveket fogadott el, nem ő találta ki. Mikor ott tartottunk, hogy ha nem kerülhet az okmányba Ildikó, majd Tünde neve, akkor nem lesz keresztneve a gyermekeinknek, a hölgy, vállalva a rizikót, engedékeny lett. Az Új Szóba kerülve hamar felismertem, hogy nemcsak Jézus korában voltak farizeusok: ide is seprű kellene. A proletár internacionalizmus pusztá frázis, amelylyel a szlovákok a második világháború utáni nacionalizmusukat éltetik tovább. A mi úgynevezett magyar elvtársaink meg mintha alvajáró lelkek lennének: falznak hozzá. Mindinkább kilógtam a sorból a meglátásaimmal. Ez különö-

sen akkor tűnt ki, amikor Lőrincz után Dénes Ferenc került az Új Szó főszerkesztői székébe, aki a Szovjetunióban lágerparancsnok volt. Bemutatásakor máris szembe kerültem azzal a nézetével, hogy nekünk Szlovákiában nincs szükségünk magyar könyvkiadóra: annyi magyarra fordított szovjet regényt hozunk be Magyarországról, amennyire szükségünk van. Az ő vezetésével az Új Szónak nem volt véleménye arról, hogy a Szlovák Tankönyvkiadó magyar szerkesztősége irodalmi olvasókönyvből kihagynak mindent. Én ezek ellen a jelenségek ellen mindig hevesen tiltakoztam, s jártam Dénes nyakára, hogy tegyen valamit. A végén engem tartott nacionalistának, nem azokat a pártközponti elvtársakat, akik kivették a zablát a szlovák nacionalizmus szájából. Közben levontam a tanulságot az első könyvem, a *Vég nélküli gyűlést* ért Rácz Olivérféle bírálatból: ne az Új Szó-s riportútjaimból csináljak irodalmat, hanem az otthoni, szülőföldi élményvilágomból építkezsek. *Téli világ* című második kötetemet már ilyen elbeszélésekből állítottam össze. Fábry Zoltán dicsérő sorai nem is maradtak el: „Jólesőn felelteti első kötetének zsenégjét!” Arra már magam jöttem rá, senki nem figyelmeztetett, hogy a szegényebbnek ábrázolt szegénység sem használ az irodalomnak. De ez már a satíra és a humor témája... A sematizmus másik oldala. Az Új Szóból való kirúgásom, s fél év munkanélküliség után az Új Ifjúság szerkesztőségébe kerültem. Előbb a mezőgazdasági, majd a megüresedett kulturális rovat élére. Dénes azt mondta Szőke Józsefnek, a főszerkesztőmnek, hogy ha jól viselkedem, egy év

múlva visszavesz az Új Szó szerkesztőségébe. Sajnos, ő nem tudott jól viselkedni. Engedve a Magyarországról áttelepült, s a pártközpontba befurakodott szlovákok nyomásának, egyik napról a másikra áttértette az Új Szót a magyar helynevek szlovák írására, felháborítva a magyar lapok szerkesztőit. Én akkor már Szőke Józseffel együtt a Szlovák Írószövetség magyar szekciójának a vezetőségi tagja voltam, és hevesen tiltakoztunk a pártközpontban Dénes Ferenc eljárása ellen. A visszavételemről ezek után szó sem lehetett. Én sem tudtam jól viselkedni. De én azt már nem bántam. Annak örültem, hogy elértük: nem kell az Új Szó példáját követnünk, úgy írjuk helyneveinket, ahogyan az számunkra a legjobban megfelel. Az Új Ifjúságnál támadt az a gondolatom, hogy ha az elődeim Keleten, Ázsiában keresték a legkorábbi őseinket, én Nyugatnak veszem az irányt: Děčínbe és több más cseh városba írtam ki magam szolgálati útra. Děčín utam élményanyaga ösztönzött később néhány regényem megírásához (*A kamasz, Adósságtörlesztés*), továbbá életreszóló barátságok teremtéséhez is Csehországba deportált, majd ott is ragadt dél-szlovákiai magyarokkal.

– *A Hét, a Csemadok képes hetilapja a hatvanas években a felvidéki magyar élet egyik központja volt, különös tekintettel az 1963-ban indult Fórum mellékletére...*

– Ma is úgy látom, hogy szerkesztői és újságírói munkásságom a Hétben teljesedett ki. Egy év eltelté után már a Fórumot szerkesztettem, de tagja voltam a hetilap háromtagú vezetésének is. Sőt, 1968-ban mindkét poszton az impresszumba is bekerült

a nevem. A későbbi kemény elszámoltatásnál a pártközponti szerveknek nem volt nehéz utolérniük a „bűnöst”. Helyesen váltottunk irányt, amikor Dél-Szlovákia életére, gondjaira irányítottuk a figyelmünket. Az olvasókat meggyőztük arról, hogy számunkra nincs fontosabb téma az ő sorsuknál, életüknel, s erre emlékeztettük is őket egy-egy akciónk elindításával. A példányszám állandó növekedéséből láttuk, hogy nemcsak értik, de értékelik is munkánkat. A sok megvalósított kezdeményezésünk közül a legsikeresebbet emelem ki: ezzel a politikának arra az alaptalan vádaskodására válaszoltunk, hogy mi idegenek, illetve jövevények lennénk Szlovákiában. Ennek cáfolására elindítottuk *Beszélő múlt* című, havonta megjelenő tematikus sorozatunkat, amelyben jársonként bemutattuk, hogy múltunkkal, kultúránkkal, történelmünkkel több mint ezer éve vagyunk jelen azon a földön, ahol élünk. Nem véletlen, hogy Kassa és a kassai járás bemutatásakor raporra hívták a pártközpontba Lőrincz Gyulát, s leállították vele a sorozatot. A büntetés sem maradt el. A melléklet és az egész lap mindinkább magyar törekvéseink fórumává vált, hasábjain fiatal magyar értelmiségünket is bevontuk a gondjaink megvitatásába. Utólag úgy tudom megfogalmazni a Fórumban folyamatosan jelenlevő, a prágai tavaszt megelőző pezsgést, hogy mertünk magyarok lenni, mertük jogos magyar törekvéseinket határozottan megfogalmazni. Különösen a melléklet 1970 végéig, a pártközpont általi megszüntetéséig a motorjává vált a magyar megmaradásért folytatott küzdelmünknek, hangadó-jává a magyar vidékeknek. Per-

sze a közérdekű publicisztika nem szorította háttérbe a kultúrát és az irodalmat. 1963 áprilisától közöltük Tözsér Árpád *Egy szemlélet ellen* című írását, amely a sematizmusnak üzent hadat, és vitát is szerveztünk a témáról. Vitázóként megjelentettük Fábry Zoltán *Antisemitizmus* című tanulmányát. Első felének közlése után Lőrincz Gyula, a Hét szerkesztőbizottságának elnöke leállította a folytatást, miután megtudta, hogy Fábry a második részben kiemeli gróf Esterházy János bátor magatartását a szlovák törvényhozásban. Én vittem a szomorú hírt Fábrynak, Stószon beszéltek meg, hogy a leállított második részt elviszem Dobos Lászlónak az Irodalmi Szemle szerkesztőségébe. Ő közölte, és ha a magyar szekció nem áll ki egy emberként mellette, a pártközpont a nyakát törte volna.

– *Mit jelentett 1969 márciusában titkos szavazással a Csemadok elnökségbe kerülni?*

– Eredetileg csak póttagnak javasoltak a központi bizottságba. Felszólalási jogom lett volna, de vezető testületbe nem választhattak. Ismerem a háttérét, miért történt így, de nem érdemes szót vesztegetni rá. Az az érdekes az egészben, hogy a titkosan szavazó küldöttek átminősítettek rendes tagnak. Értékelték a Hétben kifejtett tevékenységemet, s ismerték a deportálás és kitelepítés borzalmáról szóló *Adósságtörlesztés* című regényemet is, amely Magyarországon is visszhangot keltett. Nagyobb részt közölt belőle az Irodalmi Szemle, s az egész regényt folytatásokban hozta a Dolgozó Nő című hetilap. Szabó Pál meleg hangon tett említést róla a Magyar Televízióknak adott születésnap interjújában, és Görömbei And-

Sakkozás közben

rás is szépen méltatta a debreceni Alföldben. Regényemet a rendkívüli közgyűlés előcsarnokában már magyar főiskolások is árulták, a József Attila Klub tagjai.

– *1968 után megszüntették a Fórum mellékletet, s jött a pártból való kizárás, a szilencium, az olvasói levelek feldolgozására való kárhóztatás.*

– Büntetésemnek ez volt az enyhébb része: az állástalanság réme is fenyegetett. A munkahelyi felmondás írásban megérkezett a címemre. Szerencsére időben meg-súgták, hogy tegyek valamit, s én egy pszichológus orvossal kiírat-tam magam betegszabadságra. Mi-kor az állapotom felől érdeklődött, nagyon őszintén egy szóba foglal-tam betegségem okát: „1968”! Rám nézett, és kiírt három hónap „szo-bafogságra”, majd még további há-rom hónapra. És fél év már nagy időnek számít. A pártközpont elv-társai egy trencsényi könyvtárba akartak kiüzni Pozsonyból, de el-álltak a szándékuktól, miután rá-jöttek, hogy nem tudok jól szlo-vákul. És a segítségemre sietett

Feleségével, két lányával, vejével, idősebbik unokájával

Pathó Károly, a Szabad Földműves főszerkesztője is azzal, hogy felvesz a szerkesztőségébe, s felelőséget vállal értem. Ezzel elérte a pártközpontban, hogy ha átengednek egy másik szerkesztőségbe, akár a jelenlegi helyemen is maradhatok. Az utcára kerüléstől így menekültem meg. Az ennél nagyobb baj volt, hogy mindkét érettségiző lányomat büntették miattam. Ildikó egészségügyi szakiskolába jelentkezett, s hiába felelt meg, a Csemadok rólam írt kádervéleménye miatt nem vették fel. Budapesti egyetemre menekítettük önköltségen, de onnan is vissza akarták hívni. Vladimír Minác író segített rajta. Tünde lányunk rosszabbul járt. A káderezők, „okulva” Ildikó esetéből, a rólam írt rossz kádervélemény végére azt is odaírták, hogy nem ajánlják külföldi egyetemi felvételre sem. Tünde régész szeretett volna lenni, ám ezzel elvágta az útját. Átmeneti időre rajta is Pathó Károly segített, felvette a Szabad Földműves szerkesztőségébe nyelvi szerkesztőnek. Levelezőn kísérelt meg egyetemi végzettséget szerezni, de

a minisztérium ezt sem engedélyezte neki. A tollat nem üthették ki a kezemből. A hetvenes évek elején megszületett egy regényem *Magasság és mélység* címmel. A Madách Könyvkiadó 1973-ban készült kiadni, a *Nő* című hetilap pedig folytatásokban akarta közölni. A pártközpont azonban már az első résznél lecsapott rá, leállította, s ezek után a Madách sem adhatta ki. Az volt a vád, hogy az egyház humánusát a párt humánusa fölé helyezem a történetben. *Kétszer harangoztak* című regényemet viszont 1978-ban már kiadhatta a Madách. Erről a Somogy irodalmi folyóiratban azt írta a recenzió, hogy hősömnek eszelős házféltése a nemzetiségféltés szimbóluma. 1980-ban jelent meg a *Szélfúvásban* című regényem, amelyről a Népszabadságban baljós felcímmel (*Végre otthon kéne lenni...*) Seres József írt méltatást. A címadó történet arról szól, hogy ketten veszítettük el a második világháborút: apám, akit Csehszlovákiába visszakerülve kivetkőztettek a Hanga szövetség fehér bolti köpenyéből, és jómagam, aki előtt bezár-

ták az anyanyelvű iskola kapuját. 1982-ben látott napvilágot a *Vesztes* című regényem, amely két hosszabb elbeszélést tartalmaz. Az újságírói szilencium feloldása után 1987-ben jelentettem meg *Temetőkapu* című regényemet, amelyet Czine Mihály méltatott a Kossuth Rádióban és a Népszavában. Írása utószóként bekerült a *Temetőkapu* 2006-os második kiadásába, amely a Madách-Posonium Kiadó Magyar Antaeus Könyvek sorozatában látott napvilágot.

– *A rendszerváltás után azonban hét év önkéntes száműzetés következett...*

– Bizonyos körök mindent elkövettek azért, hogy az 1989-es rendszerváltás után már semmilyen szinten ne rúghassak labdába. Egykori nómenklatúrás alakok kezdtek káderezni: mintha nem is történt volna rendszerváltás! Rehabilitációs bizottságok váltották egymást a Csemadokban, de az ügyem nem mozdult előre. Végül Dobos László és Vadkerti Katalin álltak ki mellettem, s az utóbbi által vezetett rehabilitációs bizottság helyezte vissza a főszerkesztő-helyettesi posztomra. Sem anyagi kártérítést, sem tényleges hatáskört nem kaptam, mindössze pár száz koronával nagyobb főszerkesztő-helyettesi fizetést. A Hét 1970-ben, a Fórum melléklet megszüntetésének évében 41500 példányon állt, aztán látványosan csúszni kezdett lefelé. Tudtam, hogy a hetilap megszűnésre ítéltetett, hiszen leghatásosabb erejétől, a magyar szellemiségétől fosztották meg. S ha a szerkesztők már nem úgy főztek, ahogy az olvasók – különösen a hatvanas évek második felétől – megszokták, akkor egyre inkább az étvágytalanság lett rajtuk úrrá. S ez a Hét megszűnésé-

hez vezetett. Nem akartam a szeretett hetilapom temetésén részt venni: addig rágtam a feleségem fülét, míg 1991 áprilisában, nyugdíjazásom hónapjában lakhelyet változtattunk, és elköltöztünk Pozsonyból a szülőfalujába, a gömöri Páskaházára, ahol hét évig éltünk. Utólag elmondhatom: nagyon jól éreztem magam ott. Rendes, jó magyar gömörországi emberekkel ismerkedtem meg. Karnyújtásnyira kerültem a szülőfalumhoz is: mindössze harminchét kilométernyire. Ha kedvem támadt, beültem az autóba, hazaruccantam, és tele-szívtam a tudómet otthoni levegővel. A lakásunkat nem adtuk fel, így aztán semmi akadálya nem volt annak, hogy újabb szülőföldi élményekkel gazdagodva 1998 őszén visszaköltözzünk Pozsonyba.

– *Mi az oka, hogy ezután következett el a legtermékenyebb írói korszak?*

– Valóban, a Gömörben töltött hét év alatt mintha műzsám szárnyait növesztettem volna, hogy aztán Pozsonyban évente megírjam *Öröködbe, Uram...* négy kötetét (*Apám regénye*, 1998; *A Kos jegyében*, 1999; *A sötétség gyermekei*, 2000; *Az üstökös visszatér*, 2001). 2003-ban a budapesti Püski Kiadó az egész tetralógiát kiadta egy vaskos kötetben. Bármilyen hihetetlenül is hangzik: a regényfolyamot ketten írtuk kőműves apámmal. Anyám alig ötvenévesen, 1956-ban meghalt, 1957 januárjában apám hozzánk költözött. Elhallgattam előtte, hogy a magyar forradalomról vallott nézetem miatt kirúgtak az Új Szóból. Két kisgyermekkel és velem alig fértünk el a szoba-konyhás bérelt lakásban. Nem tudott szlovákul, de az 1928-ban Pozsonyban szerzett kétnyelvű kőművesmesteri ok-

Feleségével, ifjabb unokájával és annak feleségével

levele beszélt helyette. Persze a szocializmus nem lett volna feje tetejére állított rendszer, ha a kőművesmestert nem az ácsok vezetőjének teszi meg. Mindegy. A biztos anyagi hátteret ő teremtette meg a családnak: őt nem lehetett kirúgni az állásából. Ez vonatkozik az 1956 és az 1968 utáni helyzetünkre is. Mikor nyugdíjas lett, hatvanévesen és makkegészségesen, rábeszéltek a feleségemmel, hagyja ott a munkahelyét, dolgozott már eleget. Szobafogságra ítéltük a naivitásunkkal, aminek az lett a következménye, hogy a lakás nappalijában az ablakig tett sétáival gyalogutat taposott a szőnyegbe. Ekkor jutott eszembe: munkát kell adni neki, hogy ne unatkozzon. Rábeszéltem, hogy írja le az életét. Négy nagy formátumú füzetet vásároltam neki, akkora erővel tört ki belőle az írási kedv. Mint egy munkájába temetkezett szerzetes, hónapokon át körmölt. A füzetek első lapjára azt írta: „Isten segedelmével!” Ma is sajnálom, hogy a tetralógia első lapjára nem azt írtam: „Isten és apám segedelmével!” Hogy utólag sajnálom-e az újságírásba ölt időt,

arra az a válasz, hogy nem tehettem másként. Családomat havi fizetésből kellett eltartanom. És a második világháború után induló tollforgató magyar értelmiségnek a kenyérkereseti lehetősége a szerkesztés, az újságírás volt. A Nemzeti Front pénzéből egyre több magyar lapot finanszíroztak, a számuk meghaladta a huszat. Ma is úgy látom, hogy felelős szerkesztői és újságírói tevékenységem a Hétnél csúcsosodott ki, miután felismerésemmé vált, hogy a szerkesztői és újságírói munkával hamarabb érünk el széles körben magyarságunkat megtartó hatást, mint szépirodalmi tevékenységgel.

– *Van-e létjogosultsága a népi irodalomnak?*

– Nagyot fordult a világ, ami az irodalom megítélését illeti. Ebben nemcsak az irodalom teoretikusai játszottak szerepet, hanem maguk az írók is. Kitaláltak merész irányzatokat, divatokat, s az alkotókat az általuk elképzelt útra próbálják terelni ma is. Olyan „magaslatot” építettek ki maguknak, amelyről esetleg arra nem érdemes írót is az egekbe emelhetnek, az arra érdemesek közül viszont többeket

Feleségével

elhallgathatnak, mintha nem is léteznének. A népi irodalom létjogosultságának háttérbe szorítottsága ellenére is változatlan: nemzetformáló és megtartó ereje folytán most és mindörökké helye lesz az irodalomban. A népi–urbánus elentét kiélézése mesterkél: mindkét oldalon születnek jó művek, maradandó alkotások. A korszerűtlenség bélyege megmosolyogtató dolog. A kora társadalmát művészien bemutató mű, bármilyen eszközzel íródik is, maradandó alkotás. A világirodalom nagy művei vonzó olvashatóságukkal mindig lenyűgözőek.

– *Mi a fontosabb az alkotónak: az irodalomkritika vagy az olvasó figyelme?*

– Az olvasók egy része a kritika által ajánlott könyveket megvásárolja, és el is olvassa. Mércéjük viszonylag egyszerű. Abból indulnak ki, hogy az ajánlott könyvet el lehet-e olvasni. Ha nem, akkor a megtapasztalás után úgy viselkednek, mint Énekesék Tamási Áron *Rendes feltámadás* című elbeszélésében, akik a mennyország ígéretében csalódva azzal fekdünek vissza a sírjukba, hogy nekik aztán többet ne trombitáljanak!

Az olvasót is elég egyszer becsapni. És amikor a kritikai ízlés nem találkozik az olvasóéval, nem biztos, hogy az olvasóban van a hiba. Néhány dél-szlovákiai könyvesbolt vezetőjétől személyesen hallottam, hogy megjelenik boltjában a könyvem, és máris vásárolják, eszükben sincs arra várni, mit ír róla a kritika. Az olvasó figyelme az író számára tehát nemcsak megtisztelés, hanem megnyugtatás is.

– *Igénylik-e az évtizedek alatt felhalmozott tapasztalatokat a mai szlovákiai magyar politikusok?*

– Ők a számunkra legalapvetőbb jog, a területi autonómia kérdésében sem tudtak egyetértést kialakítani. Így a szlovák politikának velünk szemben nem volt nehéz dolga. A magyar politikai véleményformálók értelmiségi része a naivitásban talán még ma is ott tart, hogy a magyarok lakta sáv körülbelül hatszáz kilométer hosszú, ebből következően az autonómia területébe az összes magyar nem fér bele. Ő utasítja el előbb, csak azután a szlovákok. Hiába mondják neki, hogy nem is kell beleférnie. A területén kívülre eső magyar olyan jogokat élvez a szlo-

vák politikai akarat jóvoltából, mint a magyar autonóm területen belülről kényszerült szlovák. Ilyen egyszerű az autonómia kérdése. Ha a szlovák többség is felismeri, rájön, hogy csak a feszültséget gerjeszti azzal, ha az autonómia megtagadásával mindenáron uralkodni akar fölöttünk. Ha konok megszállottsággal folyamatosan felügyelni akarja, meddig érhet a takarónk. Addig viszont a szlovák és a szlovákiai magyar viszonyban nem változik semmi, míg nem mi mondjuk meg, milyen intézményes formák szükségesek számunkra ahhoz, hogy otthon érezzük magunkat a kétszer ránk kényszerített országban. Kulcskérdés asszimilálásunk megállításához annak a törvényes bevezetése, hogy az erőszakoltan vegyes lakosságúvá tett terület minden intézményében csak olyanok tölthessenek be állásokat, akik mind a két nyelv használatának szóban és írásban megfelelnek. Ennek be nem tartása vezetett mostanáig Dél-Szlovákia olyan mérvű elszlovákosításához, amelynek az elszenvetői vagyunk. Erre a folyamatra egységet tanúsítva kellene jobban rányitni Európa és a világ szemét.

– *Mi mondható el a közönségfogadtatásról?*

– Íróként, szerkesztőként igen sok helyen megfordultam, nagyon sok ember gondjával-bajával megismerkedtem. Talán hihetetlenül hangzik: azoknak a dél-szlovákiai magyar községeknek kisebb a száma, ahol nem jártam. S ahol szerkesztőként vagy író-olvasó találkozón megjelentem, másról nem is igen beszéltünk, csak a sorsunkról. Az elolvasott könyveim révén ez nem is történhetett másképp. Leveleket is kaptam az író-olvasó találkozók után. Bátorke-

sziről például 1988-ban köszönő levelet kaptam. A *Temetőkapu* című regényem volt a találkozó témája, amelyen a falu református lelkésze úgy fogalmazott, hogy az ő olvasatában a regénybeli Márton Boriska megesettsége tulajdonképpen a csehszlovákiai magyarság Trianon utáni megesettsége...

– *A díjak és elismerések nem mindig szorítják háttérbe a depressziós tüneteket...*

– Rossz álmaim is vannak, szorongásaim is. Az utóbbiak viselnek meg jobban. Hogy ilyen későn jelentkeztek a depressziós tünetek, azt annak tulajdonítom, hogy kamaszkorom óta futballoztam. A szülőfalumba még Sárospatakról is hazahívtak, ha keményebb ellenféllel kellett megküzdenie a csapatnak. A tanítóképző válogatottjába is azonnal bekerültem, olyan játékosok közé, mint Tiba Imre, akit kántortanítói oklevéllel a zsebében rögtön az ózdi NB I-es csapatba szerződtettek. Sárospatakról Pozsonyba kerülve a szlovákiai magyar újságíró- és íróválogatottnak is tagja voltam, egészen negyvenkilenc éves koromig. Utolsó mérkőzésemet a budapesti színészválogatott ellen játszottam a nagy-megyeri stadionban, nyolcezer néző előtt. 8:1-re kikaptunk, de az egyetlen gólt én rúgtam tizenegyesből. Amíg futballoztam, addig is uszodáztam. Hetevenöt éves koromig ezer méter volt a napi teljesítményem, de a nyolcszáz métert ma is szünet nélkül leúszom gyorsúszással. A testmozgás a legjobb gyógyszer, hogy a depresszió ne hatalmasodjon el rajtam.

– *A Magyar Írószövetség és a Magyar Művészeti Akadémia*

tagjaként hogyan látszik: megvalósulhat-e valaha is legalább a kultúra szintjén a magyar nemzetegyesülés, vagy tovább folytatódik a „szétfelődés”?

– Számosan vagyunk tagjai mindkét intézménynek az egész Kárpát-medencei magyar nyelvterületről. Merthogy a magyar irodalmat és művészetet nem lehet, és nem is szabad államhatárok közé kényszerített nemzetrészekre osztani. Egy nyelven beszélünk és írunk, s a több évszázados kultúránkat tekintve is egyek vagyunk. Antall József mondta, és nem kis vihart kavart vele, hogy lélekben tizenöt millió magyar miniszterelnöke kíván lenni. Én meg azt mondom, hogy valóságosan vagyok a tizenöt milliós magyar nemzet tagja, az egyetlen és egyetlen magyar nemzet részeként. Nem én és mi tehetünk arról, hogy a Trianon-palotában felelőtlenül döntöttek népünk sorsáról, csaknem úgy, mintha a rabszolgaság korát éltük volna meg újra. Kijelölték számunkra, mely országokban fogunk másodrendű állampolgárok-ként élni, és nem volt apelláta. Meg sem kérdezték a felmenőinktől, elfogadják-e a mostoha sorsot. S az új államok, nem okulva népük korábbi sorsából, az elszorvasztást szánták nekünk, nyelvünk erőszakos megváltoztatásával. A népszámláláskor kimutatott fogyatkozásunk miatt nem magyarázkodnak, lelkifurdalást nem éreznek. Büszkéek az asszimilációs módszerük eredményére. Az Európai Unió pedig úgy tesz, mintha nem látna és nem hallana. Európa rezzenéstelen arccal nézte azt is, hogy Szlovákia kiválik

Csehszlovákiából, és ismét elfelejtett megkérdezni bennünket, nem akarunk-e elszakadni mi is a szlovákoktól, hiszen bennünket Trianonban nem Szlovákiához csatoltak. Arra a kérdésre tehát, hogy megvalósulhat-e valaha is a magyar nemzetegyesülés, az a válaszom, hogy a határok eltörlésével elvileg semmi nem állhatna ennek az útjába. Az Európai Unió vezetőinek remélhetőleg eszébe jut egyszer, miről beszéltek az egyes országok csatlakoztatása előtt: hogy a határok nélküli Európa gyógyír lesz a Trianon okozta sebekre is...

– *Legutóbb Az elcsatolt vagon című regény érdemelte ki a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi tagozatától Az év legjobb könyve díjat. Számítanak valamit az elismerések?*

– Minden díj kifejez valamit: elsősorban megbecsülést. Jóleső érzéssel fogadtam valamennyit, de ami megkülönböztetett örömmel töltött el, az a szülőfalumtól kapott díszpolgárság. Jó tanítóm volt Farkas László személyében, és jó papom Szakáll Jánoséban és Urbán Károlyéban. A *Bibliából* arra a példázatra volt szükségünk az 1945 utáni, földbe döngölt magyar életünk újraterejtéséhez, hogy „Kelj fel, és járj!” Megfélemlített magyar, emeld fel a fejed, és húzd ki magad! És főleg: ne félj! Az íróknak azt tanácsolnám, hogy szülőhelyük és szülőföldjük élményeiből építkezzenek. Szellemi-társadalmi életünk képviselőinek meg azt, hogy soha ne legyenek megalkuvók a megmaradásunkat szolgáló cselekedeteikben.

Csontos János
Kövesdi Károly

Frissült tanulságok Monostori Imre:
Közelítések. Kortárs
Kiadó, 2015.

Monostori Imre új kötetének címe – *Közelítések* – előrebocsátja mind a tanulmányíró, mind a recenzált könyvek szerzői által végzett munka folytatásának szükségességét. De jelenti a *Közelítések*ben érintett alkotók (Németh, Illyés, Szekfű) és témák távolodását hagyni nem akaró irodalmár ambícióit is. Monostori igyekszik úgy megszerkeszteni munkáját, hogy az adatoló vizsgálódásain végigvezetett olvasó végül részesüljön Németh László, Illyés Gyula és Szekfű Gyula „szellemiségének összhatásából”. A népi gondolat alakulástörténetének szentelt ciklus pedig ezt az ethoszt (és a szerzői életutak narratíváit) a népi gondolat és az urbánus kritika meghatározta történelmi „térbe” helyezi. Így a tanulmányíró/recenzens nem szorul rá az eszményítés monologikus technikáira, a kötet egésze nyitott marad a diskurzusra.

Azonban felmerülhet a kétség, hogy Monostori irodalmilag korrekt beszédmódja nem késett-e meg. Az irodalomtudományosság identitásválságokkal küzd (a történetiséget a nyelvi fordulat, a teoretikát a kulturális fordulat készletti önvizsgálatra), maga az irodalom pedig – mint *egy* a kommunikációs formák közül – nem vált ki akkora érdeklődést. A presztízsvesztés már nemcsak a múlt évszázadbéli túlértékeléséhez képest szembeűnő, hanem a multimediális kínálatban/fogyasztásban is. Megváltoztak a médiumok, az olvasási szokások, a retorizáltság és stilizáltság fel- és elismertségét biztosító befogadói kompetenciák stb. Akkor kikhez jut el, és milyen hatékonysággal alakítja az „irodalmi tudatot” a *Közelítések* majd' négy száz oldala?

Monostori szakírói gyakorlatát itt a népi gondolat rendíthetetlen napirenden tartása és a külső inspirációk kritikus megrostálása alakítja. Az előbbi nem kíván tőle önleértékelő kompromisszumot: a népi gondolatnak megvolt/megvan a maga európai horizontú elitje (az urbánusok viszont – nélkülözvén a „népet” – megúszták a populizmust). Ami a pályatársakra irányuló figyelmét illeti, ez olykor közvetett módon nyilvánul meg, mint például a Szegedy-Maszák szerkesztette *A magyar irodalom története*i paradigma-váltó vállalkozása esetében. A háromkötetes tanulmánygyűjtemény megjelenése még éppen innen esik a *Közelítések* pástázta időhatáron (2008–2015), de

– a népiek Veres András-féle kritikáját, vagy Orlovsky Géza dobozirodalomtörténet-koncepcióját tekintve – egyértelmű Monostori korrekciós szándéka. (Ám Petrik Bélának *A népi-nemzeti mozgalom történeteiből* című tanulmánygyűjteményét elemezve egy fél mondatdal megvédi Petrik címválasztását.) Ständeisky Évát említi ugyan egy helyütt, mindenesetre kár, hogy a *Gúzsba kötve* (2005) átlépte a *Közelítések* alsó időkorlátját. Ami viszont megfelelt a maga választotta időkeretnek és témakészletnek, azzal szívesen és bátran megtoldta a hagyományos (konzervatív) irodalmi diszciplína kínálatát. Az irodalom „külpolitikája” jelenik meg a történeti, politológiai, szociológiai kötetek reflexióiban. Monostori Imre – miközben üdvözli akár még a szövegpoétikai megközelítést is – már a saját kulturális fordulatánál tart: érdeklődését kiterjeszti a társadalomtudományokra.

Nem gondolom, hogy Monostori a kultúrátudományok nemzetközi áramába szeretne bekapcsolódni, vagy egy új irányzat felé tesz puhatolózó lépéseket. Az viszont bizonyos, hogy egy tudományközi válogatás több olvasót vonz, illetve egy hosszú irodalmári pálya befutóját már bármi érdekelheti.

Akkor most nézzük a részleteket! A *Közelítések* Németh Lászlóhoz kapcsolódó fejezete – a szerző szándékainak megfelelően – csakugyan görcsmentes. Németh maximalista, túlérzékeny, olykor kíméletlen – ismeri el Monostori, de ezekkel a vonásokkal valószínűleg inkább közelebb hozza az írókat az érdeklődőkhöz, mint a monumentalista változattal. Azt sugallja, hogy Németh esendősége legalább annyira „következetes”, mint az elvei. Ha el-elszökik is író-sága felettes énje elől, világnézeti ügyekben mindig kapitulál.

A fejezet élén olvasható a kötet vezér-tanulmánya, amely Németh első, aktivista évtizedét tárgyalja. A „szellemi erők organizátorának” szerepére készülő író szembekerül Osváttal, Babitscsal, nemzedéktársaival. Ahány vállalkozás, annyi kudarc. De sosem az elv vagy idea bukik el, hanem az életbeli érvényesítésük polgári szempontjain fennakadó változatuk. A *Sorsfordító évek* a háború utolsó hónapjainak és a szovjet megszállás kezdetének életrajzi dokumentumait elemzi. Monostori nem érzel telést az életműben, szerepváltást annál inkább: a *hősit* felváltja

a *szolgáló*, pedagógizáló, csendes (noha kényszerű) hivatás. Ebből a szolgálattelvő pozícióból 1956 forradalma sem billenti ki, nem szabódezsősödik vissza, publicisztikáinak és naplófeljegyzéseinek lényegéből semmit sem kell visszavonnia a Kádár-érában. Az 1956-os forradalom élménye és a hatvanas évek magyar szocializmusa arról akar meggyőzni, hogy Németh mindig elment a falig, amennyire ezt „széchenyis” aggodalmi, történelmi helyzetértékelése megengedte. A forradalomban és 1956 után is az ideálszocializmust kereste, szolgálta. A színpadi művekről írt tanulmány („*A bűn az, hogy az ember sok a világnak*” – *A Németh László-drámák fő szövegei*) mintha az ideaember sikertelenségére keresett dramatizált válaszokat látná korszakos hullámokban újra és újraéledni. A következő írás a Némethnél bizonyított elvi-erkölcsi állandóságot terjeszti ki Németh első monográfusára, Vekerdi Lászlóra. Két, húsz év különbséggel megjelent kötetét fogja össze egy recenzióba. Azt a paradoxont, hogy a gyorsuló idő mégis hogyan tűrheti a beszédmód változatlanágát, magával Vekerdivel oldja fel: a ’68-as fordulat véget vetett Németh László korának. Így a ’70-es és ’90-es portré ugyanazt a múlttá rögzült állapotot tanulmányozza, persze frissült tanulságok reményében. A Görömbei András Németh László-képéről írt összefoglalót egy történész-politológus tanulmánykötetének ismertetése követi. Békés Márton Németh minőség-forradalmában konzervatív (hagyományra építő), antimoderista koncepciót lát, s ez szerintem – a pályakezdettség visszagombolyítva a szálat – Babits 1925-ös „kiáltványára” (*Új klasszicizmus felé*) vet új fényt. A Németh-fejezet utolsó két recenziója az író regényeivel foglalkozó tanulmányköteteket vizsgál. Itt Monostori Imre Szitár Katalin nyelvi-poétikai, majd Olasz Sándor komparatiztikai szempontú gondolatmenetét követi, kommentálja.

A Szekfű Gyulának szentelt fejezet két konferenciakötet lapoz végig, és egy eszmetörténeti karakterű, Kovács Imre, Szekfű Gyula és a Magyar Szemle hívószók köré épített cikket közöl. Monostori készülő új tanulmánykötetének főalakját bocsátja előre, s iktatja a Némethet és Illyést pertraktáló ciklusok közé. Szekfű szerepeltetésével a *Közelítések* válogató elve felbillenthetetlen, hármastámaszlopot kap: mindhárom szellemi nagyság életművében kérdéses ugyanis a világháború előtti pályaszakaszuk és az 1945-ös fordulat utáni szerepvállalásuk viszonya. Monostori e vonatkozásban a belátásra, a kény-

szérhelyzet vállalására, a szellemi obstrukció elutasítására helyezi a hangsúlyt.

A *Közelítések* Illyés Gyula-dossziéja a *Szerkesztő a vészkorszakban. Illyés Gyula és a Magyar Csillag* (Horváth István–Illyés Mária), a *Lélegzetvétel. A Válasz 1946–1949* (Széchenyi Ágnes), a „*Haza a magasban*” (Vasy Géza) és az *Egy vers* első kötetéhez (szerk.: Pomogáts Béla) fűz adalékokat, elemző észrevételeket. Monostori az Illyéshez való kritikus viszonyulás két változatára utal: az egyik a költő ironikus túlértékelésével az irányzat jövőtlenségét sugalmazza, a másik Illyés politikai megnyilvánulásainak egyértelműségét, s ezzel összefüggésben költői hitelét is vitatja. Talán ha Németh László új nemzedék-tanulmányai felől szemléljük a jelenséget, akkor rátalálhatunk az ellenkritika mozgatórugójára: Illyésnek a közéleti forgolódásaihoz képest (Aczél-vacsorák, Kádárral parolázás) csak egyetlen megbocsáthatatlan világmépi fordulata volt – amikor megírta a *Nehéz földet*. Ráadásul az *Egy mondat a zsarnokságról*ban olyan új nemzetképet alkotott, amelyben az eltérő indíttatású, erkölcsi felfogású, „vallású” személyiségekből álló összmagyarság egy közös bűn hálójában vergődik. Közülünk senki sem öltheti magára az ítélkező kívülálló szerepét.

A válogatás utolsó fejezete a népi gondolatról (is) szóló szakmunkákat véleményez. A *legmeggrázóbb* Papp Istváné (*A magyar népi mozgalom története – 1920–1990*), aki befejezettnek tekinti a mozgalmat, sőt az irányzat egészét. Egy történész általában a lezárt epochákra esküszik. A *Közelítések* – noha nem tud beszámolni a hatástörténetet kontinuussá tevő szépírói termésről – próbál kedvet csinálni a folytatáshoz, minimálisan a diskurzus fenntartásához. Az *Új felfogásban Erdei Ferencről* Bognár Bulcsú és Huszár Tibor monográfiáit ütközteti, majd Petrik Béla két tanulmánykötetét (*A teljes kép felé; A népi-nemzeti mozgalom történeteiből*) veszi górcső alá, figyelmesen és elismerőleg. A ciklus és egyben a kötet utolsó írása Salamon Konrád *A harmadik úton – Magyar irodalmi és történelmi sorsfordulók* című könyvének főbb állításait emeli ki.

A negyedik fejezet központi problémája a népi-urbanus vita, pontosabban ennek értelmes értelmezése. Monostori hangsúlyozza, hogy a magyar – nem-magyar szembeállítás tarthatatlan, akárcsak a konfliktus elkenésének kísérlete, hiszen nem akárcsak csatároztak. (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a humán értelmiség önvizsgálatán túl érdemes volna a

Fülöp Antal Andor: Csendélet őszi virágokkal és citromokkal, 1932
(Böhm-gyűjtemény, Németország)

pénzügyi-műszaki menedzsment és az állami bürokrácia képviselői kollaborációjának is utánajárni...) A másik lényegi momentum, a *Közelítések* egészét átható tanári attitűd: az áthagyományozás/felvilágosítás kötelessége. Vajon a középiskolában arányosan jelenik-e meg a népi mozgalom, mondjuk a Nyugat mellett? (Hadd idézem egyik tankönyvkiadónk netes összefoglalóját „Az ún. népi írók stílusáról”: „A népi-ek a naturalizmust és a realizmust gyúrták össze egy rétegideológiával, amelyet a nacionalizmussal rokonítottak. Legjobbjaik nem határolták el magukat az iskolázott műveltségtől, ám a zömük inkább az esztétikailag egyre kevesebb értéket őrző népnemzeti irányzat demagógiájához, közönségkiszolgálásához kapcsolódott.”) Monostori aggodalmait aligha túlozhatjuk el.

A *Közelítések* legszembevetőbb jegye a pontos megszerkesztettség. (Nem véletlen, hogy számára épp ez a recenzált kötetek egyik értékmérője.) Az első három fejezet egységesen a kronologikus rendbe állított, biografikus vonatkozású írásokkal indít, majd az áttekintő/összefoglaló munkák következnek, végül a fontos részletkérdések zárják a ciklust. A negyedik rész a szakmaiság különböző szintjeit járja be – úgy, hogy az utolsó dolgozat a Tamás Attilának ajánlott kötetet egy hasonlóan nagyra tartott tanáregyéniséggel teszi keretessé. Ez a kiegyensúlyozottság, tudatosság érvényesül a nyelvhasználatában is: kerüli a túlzásokat, a szakterminológiát lefordítja, mondat szerkezetei köznyelvek. (Csak ritkán csúszik be ilyesfajta félmondat: „az általa történt szellemi feldolgozás időbeli fázisát tekintve”) A racionális megértő mód, a tanári jóindulat retorikája viszont ront az élményszerűségen. Egy esszéisztikus nyelv személyes olvasónaplóvá tehetné volna a dolgozatoknak ezt a korrekt struktúráját. Több „gyengesség” erősíti az összhatást, s ami itt sem mellékes: a jámbor olvasó szimpátiáját.

A kötet érdemei nyilvánvalóak, jelentőségéről viszont szólni kell pár szót. A Németh szervezői ambícióiról szóló tanulmány azt a kezdeményező értelmiségi szerepet állítja elénk, amelyet ma egyre kevesebben vállalnak. Inercia, ötlettelenség, kényelemszeretet, egzisztencia-féltés lassítja a szellemi élet normális működését. Németh buzgólkodásában meg tapasztalható a közösségépítő önérvényesítés paradox példája. A drámákról írott áttekintés pedig arról győz meg, hogy nem lehet mindent a politika terében, politikai fogalmakkal artikulálni, hiszen létezik emberi ügy. Az emberek közti kapcsolatok drámája magasabb rendű a pártosztályok kínálta dramaturgiánál. Monostori Imre erre (is) felhívja a figyelmünket.

Kovács Imre Attila

Egy elfeledett magyar hadvezér nyomában Lázár Balázs: *Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagy katonai pályája*, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.

Nem túlzás azt állítani, hogy még a történelem iránt élénkebben érdeklődő magyar közvéleménynek sincs túl sok ismerete a Rákóczi-szabadságharc és az 1848/49-es szabadságharc közötti több emberöltő kiemelkedő magyar katonáiról, hadvezéreiről. Legfeljebb csak a Berlint huszáraival megsarcoló és a királyi trónt is „kipróbáló” Hadik Andrásról, vagy az amerikai függetlenségi háborúban kitűnt Kovács Mihályról tudnának valamit a bennfentesebbek – a felvilágosodás korának testőrköltőin kívül.

Ezt a hiányt pótolja Lázár Balázs *Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagy katonai pályája* című kitűnő monográfiája. „Történetírásunk és az iskolai történelemtanítás számára évtizedeken keresztül elsősorban a függetlenségi harcok és a Bécs-ellenes felkelések jelentették a magyar múltat” – jegyzi meg a szerző, majd hozzáteszi: „Pedig a Habsburgok zászlai alatt is százezrek küzdöttek végig a dinasztia »örökösödési« háborúit, illetve kiválóan harcoltak a forradalmi Franciaország és Napóleon ellen.” Ez elmondható a szepességi, késmárki születésű Kray Pálról is, akinek egyik ősét, a Rákóczi fejedelemhez csatlakozó Kray Jakobot, Késmárk főjegyzőjét Siegbert Heister császári altábornagy 1709 decemberében kivégeztette.

Kray Pált olvasmányaimból jó ideig én sem ismertem; alakjával Andrzej Wajda *A légión* című filmjében találkoztam először: a lovon feszítő altábornagy közli a Mantovából kivonult franciáktól elválasztott és ez ellen tiltakozó lengyel légionistákkal, hogy sorsukról az erődrendszer parancsnokával, Foissac-Latour tábornokkal kötött kapitulációs egyezmény titkos záradéka döntött, azaz nem vonulhatnak el szabadon, hanem hadifoglyoknak tekintendők.

A késmárki evangélikus líceumot elvégző és Bécsben matematikát tanuló Kray Pál tizenkilenc évesen, 1754-ben lépett be önkéntesként a 31. magyar gyalogezredbe, s három és fél év múlva hadnaggyá nevezték ki. A hétéves háborúban kitűnően megállta a helyét. Ő volt az, aki 1760. július 20-án egy horvát rohamoszlop élén behatolt a megerődített sziléziai Glatzba, és a porosz várparancsnoktól, Göllnitz báró ezredes-

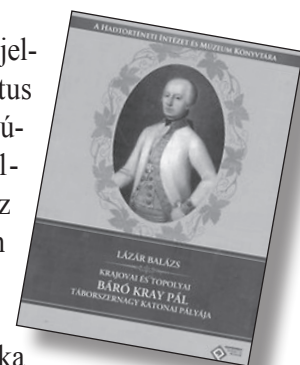
től átvette a város megadását jelképező kulcsot. Az 1760. augusztus 15-i liegnitzi vesztés csatájában súlyosan megsebesült, s csak 1761-ben tudta szolgálatát folytatni. Az érdemeiért várt és kért jutalom elmaradt. Csak rangvásárlással lehetett 1766 márciusában ezrede egyik századának parancsnoka.

(A rangvásárlást 1763 augusztusában kötött előnyös házassága tette lehetővé.)

A békeszolgálatban is nagyszerűen helytállt, kamatoztatni tudta hadmérnöki ismereteit. A Sáros megyében általa rendbehozott úttal és híddal hívta fel magára az Oroszországból hazatérő uralkodó, II. József császár figyelmét, aki 1783-ban soron kívül alezredessé léptette elő, s a 2. székely határőr-gyalogezred élére állította. Közismertségre a következő évben „a jó császár támogatását” hangoztató Horea és Cloșca által vezetett, s Zaránd és Hunyad megye magyar lakosságát alaposan megretkítő érchegységi román felkelés leverésével tett szert. Mivel nem volt a megtorlás híve, el tudta érni, hogy maguk az otthonukba visszakényszerített felkelők juttatták kezére korábban bálványozott vezéreiket: Horeát, Cloșcát és Crișant. A felkelés felszámolására némi késedelmeskedéssel utasítást adó II. József kiemelte Kray alezredes humanus eljárását az elfogott paraszttal szemben.

Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1786 márciusában átvehette az 1. oláh határőrezred parancsnokságát Orláton. Ennek élén vett részt az 1788-ban kitört és Oroszország szövetségében vívott osztrák–török háborúban, amelynek kiemelkedő eseménye a havasalföldi Krajova elfoglalása (1789 novemberében) és az Orsova felmentésére indult török sereg visszaverése volt. 1790 márciusában léptették elő tábornokká. Mindazonáltal a bő egy évvel később balkáni kereskedők által tett feljelentés, miszerint a háború alatt Kray tábornok emberei kirabolták őket, s ez ellen parancsnokuk semmit sem tett, sőt, maga is részt vett megsarcolásukban, kis híján derékba törte katonai pályáját. A hosszú ideig tartó vizsgálat ugyan – jogi értelemben – nem marasztalta el Kray Pált, de árnyékot vetett rá. (A kereskedők kárát a kincstár térítette meg.)

Mint „a kis háborúban” és az előőrsi szolgálatban jártas tábornokra egyszeriben szükség lett rá, miután 1792. április 20-án a párizsi Nemzeti Konvent hadat üzent Ausztriának. A Krayéhoz hasonló tapasztalattal rendelkező magyar tábornoktársával, Mészá-

ros Jánossal együtt a rajnai hadsereghez osztották be. Az első koalíciós háborúban, amelyben Nagy-Britannia és Poroszország is részt vett Ausztria oldalán, Németalföld megtartása volt a tét. A harcok első szakaszában Kray tábornok teljesítményét az alábbiakban foglalja össze monográfiájának írója: „Kray Pál vezérőrnagynak 1793 tavaszán addigi katonai karrierje legnehezebb feladatainak kellett megfelelnie. Az elővéd egyik csoportosítását vezetve a főseregtől elszigetelten, önállóan kellett helytállnia. A főerők előtt működő »szűrőként« általában az ő csapatai voltak legközelebb az ellenséghez, így Kraynak a koalíciós háború első évében tucatnyi kisebb-nagyobb ütközetben kellett részt vennie, és több ízben egyedül kellett elhárítania a túlerejű ellenség előrenyomulását. Az, hogy a nyomasztó ellenséges túlerő egyszer sem tudta megtörni, a tábornok hidegvéréről, határozottságáról, helyzetfelismeréséről és csapatai jó morális állapotáról tanúskodik.”

A fenti sorokban foglaltakkal jellemezhető Kray Pál működése az elkövetkező években is, noha sikerei révén nagyobb szerephez jutott a rajnai hadszíntéren. 1796 áprilisában a rendkívül tehetséges fiatal Károly főherceg, Ferenc császár öccse került a rajnai hadsereg élére, akivel Kray Pál már a németalföldi harcok idején kapcsolatban állt. Kray tábornok a hadjárat több csatájában, ütközetében kitüntette magát, a Jean-Baptiste Kléber tábornok ellen aratott kircheipi és uckerathi győzelmek pedig kifejezetten az ő javára írandók. 1796-os működését így méltatta a szállásmesteri törzsébe beosztott Leonhardt von Rotkirch und Panthen főhadnagy, majdani altábornagy: „Kray egy vérbeli katona volt. Ameddig tekintete elért, senki sem tudott nála célszerűbb intézkedéseket megtenni. Ösztönösen a legjobb döntést hozta, és a megfelelő pillanatot rögtön meg tudta ragadni. Az előre megfontolt tervek és elgondolások viszont nem tartoztak erősségei közé. Különösen vonzó megjelenés és ragyogó tulajdonságok nélkül ő tudta legjobban a csapatokat feltüzelni.”

Sikerei azonban túlzottan magabiztossá tették. Rossz helyzetfelismerése, felesleges kockázatvállalása miatt őt terhelte a felelősség a neuwiedi hídfőnél 1797. április 18-án elszenvedett katasztrofális vereségért. Emiatt hadbíróági vizsgálatot folytattak ellene. Azt is szemére vetették, hogy önhatalmúlag többször kapcsolatba lépett és fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeményezett a franciákkal, akik egy alkalommal a halálos sebet kapott Marceau tábornok ápolását és

holttestének díszőrség kíséretében tett átadását az alábbi levélben köszönték meg 1796 szeptemberében: „Az egész hadsereg nagy érdeklődéssel figyelte az Ön nagylelkű magatartását Marceau tábornokkal kapcsolatban, és tiszteli a Tábornok urat és azt a nemzetet, melyhez tartozik.” A vizsgálatot lefolytatók azt gyanították, hogy a franciák tudatosan hivatkoztak a magyar nemzetre. A hadbíróóság tizennégy nap várfogságra ítélte Kray tábornokot, és áthelyezte Itáliába.

Az ítélet áthelyezésére vonatkozó része páratlan lehetőséget nyitott meg előtte. Az itáliai osztrák csapatok ideiglenes főparancsnokaként győzelmek sorozatát aratta a franciák fölött 1799 első hónapjaiban – még a Szuvorov tábornok vezette orosz segélyhadak megérkezése előtt. A régóta várt ezredtulajdonosságot érdemeiért megkapó Kray Pál legnagyobb itáliai teljesítménye Mantova erődrendszerének bevétel volt 1799. július 30-án – az ostromárkok elkészítésétől számított nem egészen két hét alatt. (1796-ban Bonaparte ellen hét hónapig kitartott az osztrák helyőrség.) Ennek jelentőségét Lázár Balázs egy idézettel emeli ki: „Nem túlzás kijelenteni, hogy Mantova gyors visszafoglalása óriási meglepetést keltett világszerte. Napóleon Bonaparte vetette papírra az alábbiakat, mikor Egyiptomban hírért vette a szövetségeseik sikereinek Itáliában: »Okom van arra számítani, hogy Mantova kitart november végéig, én pedig remélem, hogy még október előtt hazaérkezem Európába.«”

1799 végére a franciák csaknem teljesen kiszorultak Itáliából. Kray Pál nevéből ettől kezdve elválaszthatatlan az „Itália megmentője” jelző. Egyik pillanatról a másikra támadt világhírre az apránként öntudatra ébredő magyar nemesség számára is támaszul szolgált. Csokonai Vitéz Mihály így írt a példaképpé emelkedett tábornok itáliai sikereiről:

*„Most, most, Múzsám! ha van benned annyi erő,
Most ragadj trombitát; s légy olyan vakmerő,
Hogy hőszi hangot adván gyenge szádnak
Egy nagy magyar vitézt zengedezz hazádnak.
Báró Krayt, – akit a megcsúfolt békesség
Bosszúállójának szült a vitéz Szepesség.
Ki magyar hazánkból ment Olaszországra,
Olaszországból a halhatatlanságra.”*

Kray elsősorban itáliai sikersorozatának köszönhetette, hogy 1800 februárjában az uralkodó a császári-királyi hadsereg németországi főparancsnokává nevezte ki. Ez azt jelentette, hogy a birodalmi csapatokkal is

ő rendelkezett. A Haditanács azonban megváltoztatta kinevezését: ideiglenes főparancsnokká nyilvánította, és mellérendelt egy, főként ellenlábasaiból álló hadműveleti bizottságot, amelynek tagjai egymás ellen is intrikáltak. Persze nem ez volt a fő oka annak a kudarcorozatnak, amelyet a Kray altábornagy által vezetett tekintélyes haderő 1800. április közepe és július közepe között elszenvedett. Az okok között Lázár Balázs két „személyes” tényezőt is megemlít: „Mint »self made man« viszonylag idős korban nézett szembe egy óriási feladattal. Korszerű vezérkar, kommunikációs és közlekedési eszközök híján egy XVIII. századi tábornoknak óriási fizikai és pszichés megterhelést jelentett egy 40–60 ezres hadsereg irányítása. (...) Kray ráadásul nem volt a személyes kedvence sem az uralkodónak, sem más befolyásos politikusnak – igaz: kénytelen-kelletlen végül elismerték érdemeit.” Jellemzésének kiegészítésül a történész az alábbiakat is hozzáfűzi: „Bár formális katonai képzésben nem részesült, rendelkezett egy egész magas műszaki iskolázottsággal. Ezenkívül erős humán műveltségnek is birtokában volt, melyet a színvonalas késmárki iskolában alapozott meg.”

Új, „ideiglenes főparancsnoki” működésének értékelése kapcsán megjegyezhető az is, hogy az itáliai francia csapatok főparancsnoka ekkor már ismét Bonaparte tábornok volt, akinek a győzelmei erőket vontak el a németországi frontokról, és összekuszáltak az egyébként csak vázlatos osztrák hadműveleti terveket. Kray mentségére szolgáljon, hogy az állandó visszavonulások ellenére is megőrizte hadseregét a szétveréstől, és Ulmnál egy hónapig fel tudta tartóztatni a franciák előrenyomulását. 1800. augusztus 29-én kapta kézhez az uralkodói határozatot, hogy adja át a főparancsnokságot Vincenz Kollowratnak, és Bécs érintése nélkül utazzon Magyarországra.

A nyugállományba helyezett Kray Pál számára keserű elégtétel lehetett, hogy utóda, János főherceg december 3-án katasztrofális vereséget szenvedett Hohenlindennél, s két hét múlva a Moreau tábornok vezette francia sereg nyolcvan kilométerre közelítette meg Bécset.

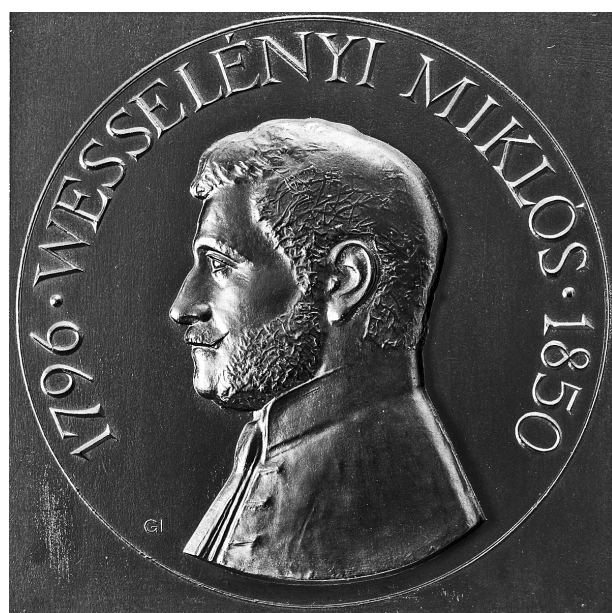
Kray Pál életének hátralévő éveit családja jövőjének megalapozására fordíthatta. 1790 júliusában a hétéves háborúban és a török háborúban szerzett érdemeiért *freiherr*i címet kapott Krajovai előnévvel. Mivel kérvényét elfogadták, címét kiterjesztették a Magyar Korona országaira, s 1792 augusztusában kiállították neki a magyar bárói diplomát, amelyhez címer

is tartozott. A címhez birtokot is sikerült vásárolnia. 1800 elején, mielőtt a rajnai hadszíntérre utazott volna, közölték vele, hogy a 186 ezer forintot érő Bács megyei Topolya kincstári uradalmat megvásárolhatja 86 ezer forintért.

Krajovai és topolyai báró Kray Pál 1800 őszen látott hozzá tizenkét szobás kúriája megépítéséhez. 1802 tavaszán mint magyar mágnás meghívást kapott a pozsonyi országgyűlésre, ahol találkozhatott uralkodójával, Ferencel. Kray szerint az uralkodó visszasírta őt a hohlenlindenai megsemmisítő vereség után. Az országgyűlés munkálataiban nem vett részt. 1804. január 19-én Pesten halt meg, s holttestét a Belvárosi Plébániatemplomban helyezték el. Márvány síremléke ma is ott található.

Lázár Balázs erénye kutatói szenvedéllyel ötvözött történészi alaposága mellett az is, hogy az egymást követő háborúkban, hadjáratokban a sodró, sokféle elágazó eseményeket áttekinthetően tudja bemutatni, jó ritmusban képes egy-egy idézettel, lábjegyzetes kitérővel a történeteket és azok hőseit színesíteni, a hangsúlyos tetteket, cselekedeteket, markáns jellemvonásokat felnagyítani. Ezzel érheti el azt, hogy az olvasó nem merül el az adatok örvényében, sodrában, hanem elgondolkodik a sok tanulsággal szolgáló eseményfüzére, hősei mozgó arcképcsarnokán: a történelmen.

Kovács István

Gergely István: Wesselényi Miklós, 1980 (Dévai-gyűjtemény)

Árkossy István (1943, Kolozsvár) festőművész, grafikus. 1967-től két évtizeden keresztül a kolozsvári Utunk irodalmi-művészeti hetilap művészeti szerkesztője volt. 1987-ben családjával Budapestre költözött. Számos kiállításon vett részt itthon és külföldön egyaránt. Fiával, Árkossy Zsolttal közösen 2010-ben jelent meg *KÉPírás (A csend ösvényein)* című albumuk kiadónk gondozásában. Legutóbbi kötete: *Nagymesterek. Reneszánsz és barokk festők arcképcsarnoka* (2015).

Bartusz-Dobosi László (1971, Siófok) tanár, író, szerkesztő. Az Irodalmi Páholy című negyedéves kulturális folyóirat egyik alapítója, majd 2005–2009-ig főszerkesztője, 2010-től irodalmi főmunkatársa volt. 2012 óta a Ciszterci Rend magyarországi iskoláinak oktatási főigazgatója, valamint a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumának igazgatója. Írásai 1992 óta jelennek meg irodalmi folyóiratokban. Legutóbbi kötete: *Füstvirágok* (novellák, 2016).

Ifj. Bibó István (1941, Budapest) művészettörténész, gimnáziumi igazgató. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végzett magyar–művészettörténet szakon. Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének tudományos munkatársa (1980–1990), a Baár–Madas Református Gimnázium igazgatója (1990–95), majd a Sylvester János Protestáns Gimnázium igazgatója (1997–2008). Legutóbbi kötete: *Pollack Mihály* (2008).

Bíró Gergely (1979, Budapest) szerkesztő. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar–kommunikáció szakán végzett 2003-ban. Azóta a Magyar Naplónál dolgozik, próza- és olvasószerkesztő. Egy évtizedig szerkesztette *Az év novellái* antológiásorozatot. Móricz Zsigmond (2009) és „Budapest Főváros XVI. kerület Ifjú Tehetsége” ösztöndíjas (2012). Kötetei: *Oroszlánkeringő* (novellák és kisregény, 2010), *A kristálynak mindegy* (interjúk, esszék, kritikák, 2014).

Both Balázs (1976, Sopron) költő. 2002-ben végzett a Benedek Elek Pedagógiai Főiskolán. Jelenleg a Soproni Rendőrkapitányságon dolgozik szolgálatparancsnoki beosztásban. Legutóbbi kötete: *Ha nem marad kimondatlan* (versek, 2013).

Csontos János (1962, Ózd) költő, író. A Magyar Nemzet publicistája, a Nagyítás főszerkesztője volt. József Attila-díjas (2015). Legutóbbi kötetei: *Tíz év* (2015), *Angyaldekkameron* (2015).

Döbrentei Kornél (1946, Pestszentimre) József Attila-, Kölcsey-, Eötvös József- és Alternatív Kossuth-díjas, Quasimodo-különdíjas, Balassi Bálint-emlékkardos költő, író. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. Éveken keresztül a *Hitel* szerkesztője. Legutóbbi kötetei: *Tartsd meg a sziklát* (egybegyűjtött versek, 2008), *Az igazság merész áhítása* (2012).

Fehér Boldizsár (1992, Budapest) az ELTE művészettörténet szakos hallgatója. Több irodalmi lapban, valamint a Magvető Kiadó 2013-as *Körkép* válogatásában is jelent meg írása. A rádiókabaré alkalmi szerzője. Jelenleg Párizsban él.

Gál Sándor (1937, Búcs) József Attila-, Madách Imre-, Berzsenyi- és Magyar Művészetért-díjas, Pulitzer-életműdíjas költő, író, újságíró. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. A pozsonyi Szabad Földműves szerkesztő-riportere, a kassai Thália Színház dramaturgja, a Hét kelet-szlovákiai riportere, majd a kassai Keleti Napló alapító-főszerkesztője. A Csemadok Kassa-vidéki örökös tiszteletbeli elnöke. 1989–2003 között az Anyanyelvi Konferencia elnöke, 1997–2000 között a Tokaji Íróklub kuratóriumi társelnöke. Egybegyűjtött műveinek sorozatában eddig tizenkét kötet jelent meg. Legutóbbi műve: *Mintha mindig alkonyat lenne* (regény, 2011).

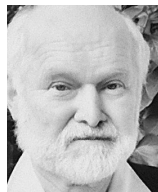
Jávorszky Béla (1940, Budapest) író, műfordító, diplomata. Finn, svéd és észt irodalmat fordít. Csoóri Sándor, Kassák Lajos, Nagy László és Weöres Sándor műveit fordította finn és svéd nyelvre. Finn állami irodalmi díjas (1976), Füst Milán- (1998), József Attila- (2002) és Magyar PEN Club Janus Pannonius műfordítói díjas (2013). Legutóbbi műfordításai: Doris Kareva: *Tavaszbán élek* (versek, 2015), Ulla-Lena Lundberg: *A marcipánkatona* (regény, 2015).

Kabdebó Lóránt (1936, Budapest) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, Szabó Lőrinc monográfusa. Számos önálló kötet és monográfia szerzője, Szabó Lőrinc-életműkiadások gondozója, a Pécsi és a Miskolci Egyetem tudományos-szervező egyénisége. Szabó Lőrinc- (1989), József Attila-díjas (2012), és kitüntették a Magyar Köztársaság Érdemrend tisztikeresztjével (1998). Legutóbbi kötetei: *Rögeszmerend: Turczi István művének tragikus derűje* (2007), „Nyílik a lélek” – *Kettős látás a huszadik századi lírában. Szabó Lőrinc „rejtékútja”* (2015).

Kovács Imre Attila (1956, Budapest) irodalomtörténész, tanár, író. Egyetemi tanulmányait a szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte. Tanított a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola irodalom tanszékén, vendégtanárként a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem és az Ungvári Nemzeti Egyetem magyar tanszékén. Jelenleg a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ kutatója. Legutóbbi kötete: *Méj* (2013).

Kovács István (1945, Budapest) költő, polonista, történész, a Kilencek költőcsoport tagja. *A gyermekkor tündöklete* című regényéből *Budakeszi srácok* címmel játékfilm készült. Az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa. József Attila- és Babérkoszorú-díjas. Legutóbbi kötete: *Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849* (2015).

Kövesdi Károly (1953, Melléte) költő, publicista, műfordító. A rendszerváltás előtt volt könyvtáros, újságíró, nyomdai korrektor, 1989-től a pozsonyi Új Szó napilap kulturális rovatvezetője, majd a Vasárnap című hetilap vezető szerkesztője. 2003-tól szabadúszó. Több verskötete, publicisztikai válogatása, fordításkötete (szlovák és cseh nyelvből), gyermekvers- és meséskönyve jelent meg. Melléte díszpolgára. Legutóbbi kötete: *Vízparti történetek* (2013).

Mács József (1931, Rimaszombat) író. Pedagógiai főiskolán magyar-történelem szakon végzett. 1952 és 1957 között az Új Szó, majd az Új Ifjúság és a Hét szerkesztőjeként dolgozott. Madách Imre- (1969), Aranytoll- (2002), Madách Posonium-életműdíjas (2004). Legutóbbi kötete: *Elsatolt vagyon* (regény, 2014).

Mezey Katalin (1943, Budapest) költő, író, műfordító, a Kilencek költőcsoport tagja. A Széphalom Könyvműhely igazgatója, 1992-től 2008-ig az Írók Szakszervezetének főtárgyalója. 2012-től a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának vezetője. József Attila- (1993), Prima- (2007), Bethlen Gábor- (2009), Partiumi Írók Tábor (2013) és Kossuth-díjas (2015). Legutóbbi kötetei: *Ismernek téged* (2014), *Csutkajutka meséi és újabb történetek* (2015). Összeűjtött verseinek kötete megjelenés előtt áll kiadónknál.

N. Szabó József (1949, Nagybörzsöny) történész. Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, valamint Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetemen folytatott történet-, kultur- és politikatudományi tanulmányokat. Negyven éve a Nyíregyházi Főiskola oktatója, professor emeritus. Több mint kétszáz tanulmány és nyolc monográfia szerzője. Kb. hatvan idegen nyelvű publikációja jelent meg magyar és nemzetközi folyóiratokban. Kutatási területe: művelődés- és tudománytörténet, kultúrpolitika. Legutóbbi kötete: *A Magyar Kommunista Párt kultúrpolitikája a demokrácia kiépítése idején (1945–46)* (2015).

Papp-Für János (1976, Hajdúdorog) Bella István-díjas költő. A Kertész László Hajdúsági Irodalmi Kör elnöke, A Tokaji Írók Tábor titkára, a Magyar Írószövetség Hajdú-Bihar megyei csoportjának titkára, a Hajdúböszörményi Nemzetközi Író- és Alkotótábor vezetője, a Bar-talk zenekar gitáros-énekese, a Partiumi Írók Tábor kurátora. Legutóbbi kötetei: *nehogy egyedül* (versek, 2013), *minden után. művészeti kórtanok* (versek, 2015).

Serfőző Simon (1942, Zagyvarékas) költő, író. A Hetek költőinek tagja. 1968-tól a miskolci Napjaink munkatársa, jelenleg a Felsőmagyarország Kiadó vezetője. József Attila-díjas (1991) és Balassi Bálint-émlékkardos (2008). Legutóbbi kötete: *Égig érő nyár* (gyermekversek, 2013). Magyar Érdemrend középkeresztje (polgári tagozata, 2012) kitüntetésben részesült.

Tüskés Anna (1981, Budapest) irodalomtörténész, művészettörténész, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa. Fő kutatási területei: Illyés Gyula, XX. századi magyar irodalom, egyetemtörténet, peregrináció, középkori művészet és építészet.

Vasy Géza (1942, Budapest) irodalomtörténész, az ELTE modern magyar irodalomtörténeti tanszékének docenseként tanított. Az 1945 utáni magyar irodalommal foglalkozik, különös tekintettel Illyés Gyula, Kormos István, Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor, valamint saját nemzedék-társai munkásságára. József Attila- és Arany János-díjas, 2014-ben Kortárs-díjat kapott. 2007 és 2010 között a Magyar Írószövetség elnöke. Legutóbbi kötetei: *Temesi Ferenc* (kismonográfia, 2015), *Nagy László* (monográfia, 2015).

Viivi Luik (Tänassilma, 1946) észt, költő, író, publicista. Versei magyarul is olvashatók különféle antológiákban. Két nemzetközi sikert aratott regénye: *A béke hetedik tavasza* és *A történelem szépsége* közül az utóbbi 1998-ban magyarul is megjelent.

Látogasson el a Magyar Napló webáruházába, ahol kedvezményes áron vásárolhatja meg kiadványainkat:

Vers • Próza • Dráma • A Magyar Irodalom Zsebkönyvtára • Nyitott Műhely albumsorozat • Mesekönyvek
Németh László irodalomtörténete • Ismeretterjesztő könyvek • Műfordítások • Művészeti albumok
Szociográfia • Irodalomtörténet, tanulmány, esszé • Antológiák ► www.magyarnaplo.hu